

מותם של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת

ונלוה עמו קונטרס עין התכלת

בענין בירור גוון התכלת

תודתי נתונה לאותו ת"ח אשר משמיא קזכו ליה ואלמלי הוא נסתלקה מצוה מישראל, ה"ה הרב הגאון אליהו טבגר שליט"א וכן להרה"ג שלמה טיטלבוים שליט"א "בעמח"ס לולאות תכלת", אשר חקרו את כל פרטי נושא זה מכל צדדיהם והשיבוני לשאלות והחקירות המרובות בסבלנות רבה מאוד. ועמהם יו"ר עמותת "פתיל תכלת" המזכה את הרבים בקיום המצוה יואל גוברמן שיחי' לאוי"ט, שאף הראני את כל תהליך הצביעה מפציעת החילוון ועד הצמר הצבוע.

כן נסתייעתי בספריהם, "לולאות תכלת" וקונט' להבדיל בין תכלת לארגמן להרה"ג שלמה טיטלבוים שליט"א ובמאמרי הרה"ג אליהו טבגר שליט"א (הודפסו בספרו כליל תכלת), שמהם עיקר בנין המאמר. אף כי השתדלתי לבדוק את הדברים במקורם עד היכן שידי מגעת. והרוצה לחקור ענין זה ביתר הרחבה ימצא חפץ בספרים הנ"ל. (ניתן להשיג ע"י עמותת פתיל תכלת).

אודה גם להרב יחזקאל משה טופורוביץ' שליט"א שעזרני הרבה מניסיונו הרב בתחום זה ואף עבר על הקונטרס והעיר הערות מועילות. ועמו להרב אי"ש רפמן שליט"א שידיו רב לו בהרבה הוספות שהוכנסו בו. ולכל אותם ת"ח שעברו על הקונט' והחכימוני בדבריהם ובפרט לחכם אחד מגדולי חכמי ירושלים שהרבה מדבריו שולבו בפנים. ולנדיב החפץ בעילום שמו, שאף העיר והאיר וסייע בנותן טעם לשבח בכמה ענינים בקונטרס.

כמו"כ הסתייעתי בספרי הגאון"ק מראדזין זצוק"ל דפתח פיתחא להאי פרשתא בכוח פלפול ובקיאותו העצומה. וכן בספר "התכלת" (להרב מנחם בורשטיין שליט"א), בקונטרסים להגר"י ברנד שליט"א ובמאמרי הרב שמואל אריאל שליט"א, בעלון מצוות התכלת בזמנינו ובקונטרסים "תכלת לחושבי שמו" (להרב אי"ש רפמן שליט"א) ו"קרסי זהב" וכן במאמרי ד"ר ישראל זידרמן וד"ר ברוך סטרמן שיחי'.

גם נעזרתי בקונט' "תכלת וארגמן" (להרב מנחם אדלר שליט"א) ו"בין תכלת לארגמן" וכן בקונטרס "תכלא דחלוון" (להרב אליעזר הול שליט"א) שהתשובות כלפי השאלות שהעלו, שולבו בתוך הדברים.

כמו"כ נוסף במהדורה זו מהערותיהם בכתב ובע"פ של קוראי המהדורות הקודמות, ויישר כוחם. וזאת למודעי כי יש מהטענות המובאות בקונט' הזה שאינו מן הראוי להעלותם עלי גיליון כלל, אך כיון שראיתי ערומים בדעת אשר בענין הזה דוחקים בכל טצדקי דעלמא ראיתי לנכון לכותבם.

הודפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"ו

חותם של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת

(ע"פ דברי ה"חוות יאיר" והיעב"ץ)

תניא היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהן עונשו מרובה הוי אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. (מנחות מג.)

פרש"י חותם - היו עושים לבהמה ולעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות. זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט - שמצוי הוא ולא הביא עונשו מרובה. המשילו המושלים הציצית לחותם העבדים עבדי מלך מלכי המלכים הקב"ה, פתילי הלבן לחותם של טיט ופתיל התכלת לחותם של זהב. ואנן נענה אבתרייהו, הכר נא מה החתמת והפתילים האלה.

"...כללו של דבר, הכל תלוי בעשיית המצות, אם סיפק בדינו, וזהו צרי ומזור לנו, כי בעו"ה אנחנו בגולה רובי מצוות אין לנו לקיים, ובמה יתכפר ויתרצה עבד אל אדוניו, ואפילו מצות ציצית אין בדינו בשלימות בעו"ה, כי אין לנו תכלת, אבל זאת נחמתנו, כי הואיל ואין סיפק בדינו לקיים המצוות, יש לנו שכר כעושה מצוה, רק זהו למי שלבו דוי וכואב על מניעת המצוה, אבל מי שאין משגיח בזה, הלא כל לבבות דורש ה', ואיך יש לו שכר כעושה מצוה, וקמיה שמיא גליא שאינו מקפיד בזה. ולכן חובה על כל איש בשומו ציצית בבגדו, לזכור במצות תכלת, ולהתאנה בשברון מתנים על אשר אי אפשר לקיים המצוה בשלימות" (יערות דבש ח"ב דרוש ב)

הסכמת הגאון רבי שמואל נדל שליט"א

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

לכבוד הרב שליט"א

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום **אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמיתי לצבע התכלת**, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום הנה היא פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל.

אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון. וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נהוגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אוה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

אכן אולי יש מקום לדון דשמה על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליתות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ושמה יש שום טעם שאין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת. וכל הראיות לכאוי שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאים לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, **וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה**, הרי הם נמנעים מלהכנס לברור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת ודרך הפקתו כפי הידוע לנו היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל.

בכבוד הראוי

שמואל נדל

דברים אחדים

הנה אמת נכון, אשר חכמים יגידו כי מה לי ולדכוותי בענין חמור כזה לעורר על השבת מצוה שנעלמה. ועומדת היא לפתח חכמי ישראל, לפנייהם ולא לפני הדיוטות. והרי כבר נודע מכתבו של מרן רבינו הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שאין לחייב בזה. ואיך ישרוק הזבוב קצוץ הכנפים אל הנשר הגדול בשמי שמים.

אמנם בא וראה היאך שקל בבלס מילותיו ובדקדוק וזהירות נאמרו שלא יתפרשו כהוראה בתורת ודאי, אלא כספקות במציאות. ובפירוש מבאר כל טענותיו שהם בפרטים שלא הובררו אצלו כמ"ש שם. ומשמעות דבריו שלא הובאו בפניו פרטי כלל הראיות בשאלה, ואין תשובתו אלא על מה שנשאל אי בעי למיחש לטענות חוקרים שטוענים שמצאו החילוץ. ומסיים בדברי ה"ישועות מלכו"י "על כן א"א לסמוך ולסייע מלאכתו". (הספקות שהעלה הובאו לקמן אות כ ואות כח ומש"כ בענין עשיית החוטים בצבע הטלית ע"י לקמן אות כג וע"ע בהערה ב' כאן). ומ"מ מדבריו למדנו, שאין כל חששא בעלמא מוגדר כספק דאורייתא ואי"צ להנהיג הנהגות חדשות מחמת חששות רחוקים.^א אך מעולם לא שמענו שהורה שלא לעסוק בבירור הענין הזה, ככל מצוה בתורה, לראות אם אין בו צד מן הדין.^ב ובאמת איני כדאי להורות הוראה, שאין מסורה אלא ביד החכמים. ולא באתי אלא לברר וללבן הצדדים ופרטי השאלה, להיות "יודע לשאול" ולא כסומא בארובה וכתם האומר 'מה זאת'. ואז נוכל לשאול בזה להוראתם.

ואחלה פני כל אשר עיניים לו ודעת מבינים, ליתן לבו לגופו של ענין זה, בכובד ראש ובמתינות כראוי, בדרכי היגיון ודעת שהתורה נלמדת בהם. ויבחון הראיות בנקיות במאזני צדק וטענות המערערים אחת לאחת ותשובתה.

ודע, כי פרטים הרבה בקונט' זה, עניינם במקום אחד ועשירים במקום אחר ואין נכון לחרוץ משפטו עד תומו. וכבר אמר החכם מכל אדם ע"ה "משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה".

^א וטעם גדול בדבר ובעי זהירות יתירה שלא תהא הנהגת ההלכה לרבים ביד קלי הדעת ותשתנה חדשים לבקרים. גם כמה חורבות דמצי למיפק מינה ובכל שינוי דבר חדש אחריתו מי ישורנו. אך מ"מ ודאי לא ס"ל דבר זה כטעם להפקיע צד חיוב מן הדין. ולא הורה חכם מעולם דמאן דס"ל שזהו התכלת פטור מלהטילה ורשאי לבטל מ"ע וחיוב גמור מדאורייתא. (עי' הוריות ב: וכ"ש הכא דלא שמענו הוראת חכם שהעלה בבירורו שאינו החילוץ). וכיון שיש שר"ל דתכלת אינו מעכב את הלבן פירושו שאין חיוב גמור אף כשמצוי תכלת, ולכאוי פשוט דאינו כן דמ"ש מכל מצוה שבתורה, מ"מ יש להוכיח כן מיבמות (צ:) דסדין בציצית הוי עקירת דבר מה"ת במה שפטרחה מתכלת [עי' או"ח (ט, ו) דאין פטורו אלא מתכלת]. וע"י במנחות (מג:) ר"מ אומר גדול עונשו וכו' ובב"מ (סא:) אני הוא שעתיד ליפרע וכו' ושם תוד"ה שתולה. ובמנחות (מד.) אי' דיש ביטול עשה כשאין מקיים ונתנו ... פתיל תכלת.

^ב והנה מרן הגרי"ש ועוד מחכמי זמננו לא ראו להכנס בבירור ענין זה ובודאי ס"ל שאין חובה להם לבררו. ומרן הגרי"ש ביאר טעמו, כיון דליכא למיחש לדבריהם אחר שכבר היו כמה שטענו שמצאוהו ונתבררה טעותם, כמבואר במכתבו. (וראה מש"כ בענין הזה לקמן אות יט ד"ה ובזה)

ובודאי טעם גדול יש ביד אלו מרבתינו הרוצים למנוע עצמם מחקירת הענין הזה. אך מ"מ מי שביירר ועלתה בידו ודאי אינהו נמי ס"ל דחובה היא לו ככל מ"ע דאורייתא להשתדל בעושה ומעשה לאחרני, (עי' הגה יו"ד רמב, ג וכ"ש כאן שלא נאמרה הוראה בזה). גם יתכן שאין טעמם (שלא לברר) שייך אלא לפוסקי הדור ומנהיגיו, שמנהגם היא הוראה לכלל ויש להם לחוש דנפיק חורבא מינייהו, אך לא לכל יחיד ויחיד. (אמנם ודאי גם לדידהו אם יתעורר ספק דאוי שאפשר לבררו, לא ס"ל שיחא זה פטור).

תוכן ענינים

2	א. העולה מן התוספתא ומהגמ'.....
4	ב. במהות חילזון בדברי חז"ל.....
5	ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים.....
6	ד. דימיונו לקלא אילן.....
8	ה. חכמי ישראל על זהות החילזון.....
9	ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי.....
9	ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע
10	ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע
11	ח. הממצאים הארכיאולוגיים.....
12	ט. הסתברויות נוספות.....
13	י. האם בעיני חילזון מסוים.....
14	יא. סימני הגמ' במנחות.....
16	יב. גופו דומה לים
17	יג. וברייתו דומה לדג
18	יד. ועולה אחד לשבעים שנה
20	טו. לפיכך דמיו יקרים
20	סימני הרמב"ם.....
20	טז. והוא דג
21	יז. דמו שחור כדיו
23	יח. ובים המלח הוא מצוי
23	יט. אחרית דבר.....

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

26	בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת.....
26	כ. חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)
28	כא. גניזת התכלת
30	כב. דברי האר"י ז"ל
31	כג. ענין מין כנף
31	ובדמו צובעין תכלת (המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א).....
31	כד. סופרי אוה"ע על התכלת
34	כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל
35	אופן הצביעה והסממנים.....
35	כו. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"
37	כז. העמדת היורה בחמה
37	הערות מכמה סוגיות.....
37	כח. הצד חילזון
38	כט. והפוצעו
39	ל. מן המותר בפיך
40	לא. "ים כנרת דאתי מתמן תכלת" (זוה"ק)
41	לב. האם יש לו גידים ועצמות
42	לג. מניין החוטים.....
45	לד. הכריכות.....

זה כמה שנים שנשמע הקול בין יראי ה' על מציאת חילוון התכלת, אחר גניזתה כאלף ות"ק שנה. רבים שעשו מעשה בעצמם ואחרים נבוכו בו ולא ידעו היאך לשאול בו, כאשר אף רוב גדולי התורה לא ראו לעסוק בבירור ענין זה עם כל פרטיו, (אשר הרבה מפרטי הענין הזה, תליא בענינים שמחוץ לכותלי ביהמ"ד, אשר טורח גדול וזמן כביר נצרך לבירורם).

וראיתי לנכון לסדר למקום אחד, הרבה ראיות שיש בידי בענין הזה, והתשובות על הטענות שהעלו עליו. חלקם כתבתי בחלק התשובות בהמשך הקונטי' ויש שיבוארו מאליהם מתוך הדברים והרבה מהם בתוך ההערות. (בד"כ השתדלתי לבוא בקצרה ויש שבמילים בודדות ממש) ההוכחות יבואו בכמה פנים, יש שהם ראיות ברורות בפ"ע ויש שהם סימנים שאינם מובהקים, שהם סמך גדול עם הראיות האחרות. ומי"מ לא באתי אלא כמאסף ומסדר, לפרוש השולחן לפני החכמים והם ידונו בהם כפי דעתם. ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

ובהקדם יש לדעת, כי כל נידון זה לא בא לעולם, אלא בדורינו שחזר ונתגלה כי בחילוון הנקרא "מוֹרְקָס טְרוֹנְקוֹלוֹס" ממיני הפורפור"א¹ ניתן לצבוע תכלת בצמר, אף ללא שום תוספת צבע ממקור אחר. ובאמת כבר נטען עליו כבר לפני כק' שנה ע"י חכמי הטבע שהוא חילוון התכלת של תורה, אלא שמאחר ולא שימש לצביעה בפועל, לא נודעה צורת הצביעה שיהיה תכלת ולא סגול. והיו שרצו לומר מחמת כן שתכלת שבתורה הוא סגול, אך לא נתקבלו דבריהם בני מדרשא, כיון שאינו כמסורתנו שהתכלת כחול. והשתא שנתברר כי אפשר לצבוע כחול בצורה פשוטה בדרך צביעתו, תו אין שום קושיה להפריכו. וממילא אין להביא ראיה מגדולי הדורות שלפנינו שהרי לא הובא הנידון הזה לפניהם כלל (שאינו נמצא בהשג יד אלא משנת תשנ"ג).

והוא חילוון התואם לכל דברי חז"ל הכתובים בו וראיות גדולות לו מדבריהם ומתיישבים פרטים רבים שהוזכרו בראשונים דבר דבור על אופניו. ובפירוש נכתב עליו ע"י סופרי אומה"ע **והזכירוהו בשמו כמה מחכמי ישראל.** כן נמצאו במקומות רבים ערימות מקונכיותיו כשניכר היטב ששימשו לצביעה ואף נמצא אריגים הצבועים בגוון כחול מדמו.

¹ כלל מין (משפחה) החלזונות הזה, נקרא פורפור"א (או פורפיר"א) בימינו בלשון יוונית וכן הוא בלשון לטינית וכך הוא נזכר בכתבי היוונים והרומיים. (ואף הוזכרו דבריהם שמות חלוקים למיני הפורפור"א) ובימינו נקרא כלל המין, מוֹרְקָס, ואילו הַזֵּן של חילוון התכלת בפרט, נקרא "מוֹרְקָס טְרוֹנְקוֹלוֹס" או "טרונקולוס" לבדו. המומחים דוברי עברית מכנים את כלל המין הזה ארגמונים ואילו הַזֵּן של חילוון התכלת בפרט, נקרא ארגמון קהה קוצים. ואמנם גם הקדמונים היוונים מתארים אותו בחידודיו, אך לא כינו את שמו ע"ש זה.

בד"כ בכ"מ בקונטי' השתמשנו בשם פורפור"א כדרכם של הקונטרסים האחרונים שיצאו בענין הזה, שהשתמשו בשם הזה. מלבד במקומות בהם באנו לחלקו משאר מיני הפורפור"א שאז כתבנו מוֹרְקָס טְרוֹנְקוֹלוֹס" או קהה קוצים. ולגבי מיני הפורפור"א של הארגמן השתמשנו בשמות העבריים האחד ארגמונית אדומת הפה [שהיוונים כינו לה חצוצרה (בוקינום) ע"ש צורתה] והשני ארגמון חד קוצים.

א. העולה מן התוספתא ומהגמ'.

איתא בתוספתא דמנחות (פ"ט): "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה" למדנו מלשון זו, כי לא נודע להם שום דבר בגוון התכלת הפסול לתכלת אלא הבא שלא מן החילזון, דבשום פנים א"א שיבוא הלשון "אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה" אילו יש חילזון נוסף הפסול לתכלת שצובע בגוון התכלת הכשרה, ואפילו לשון עילגים אינו, ואצ"ל דלא יתכן בלשון חכמים שלא באו לסתום אלא לפרש, כדחזינן שפירטו בכל הפרק כל תנאי מצוות שבמקדש [מינם ומקומם], אפי' בדינים שהם למצוה ואינן לעיכובא. והנה כפלו דבריהם במצוה זו לצד הכשרות ולצד הפסלות, שלא ישאר מקום ספק בדבר כלל.² ולפי"ז אם ימצא לנו דבר ששמו חילזון ששימש בזמנם לצביעה ויש בו גוון תכלת, ודאי הוא הוא החילזון הכשר לתכלת.

גם מהגמרא יש להוכיח שקיים חילזון אחד בלבד שגוון צבעו כקלא אילן, דאמרי' במנחות (מג.) "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי בדקה בדרב יצחק בדרי"י ואיפרד חזותיה בדרב אדא ואישתנאי למעליותא סבר למיפסלה אמר להו רב אחאי אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא?!" מפשטות הלשון ומהא דבעי ר' אחאי להכשיר מכח סב' זו, (אף שאינו מתאים לסימני התכלת שהיו ידועים להם), ולא אסיק אדעתיה אפשרות שאולי נצבע במשהו אחר, משמע דקיי"ל שמלבד קלא אילן אין עוד צבע הצובע כחול כזה (כקלא אילן), אלא חילזון התכלת. הרי שאין לחוש לקיומו של חילזון אחר הפסול לתכלת, שצביעתו יציבה ומראהו כקלא אילן.³

חזינן דאם ימצא חילזון הצובע כגוון קלא אילן (אף ללא ערוב חומרים כימיים שלא היו בזמנם) נתברר הדבר שהוא הראוי לתכלת של תורה. ואין לחוש שמא הוא חילזון אחר הצובע בגוון זהה.

ובפרט אם נדע שהיה החילזון הזה משמש לצביעה בזמנם, אף אם היה שימוש לאוה"ע, כיון דאשכחן במקרא ובגמרא דתכלת היתה מצויה גם בין אוה"ע (ראה אות ו), על כרחינו שהוא

² ולשון חילזון אינו דווקא לחילזון זה דהא שם חילזון כולל כמה מינים ואף חלזון שבארץ, כמבואר להלן (אות ב). וגם לשון תכלת אין בא לומר תחילזון הידוע ולמעט חילזון אחר, דכמו"כ נקטו שם בכל דבר, כגון חצוצרה מן תכסף שלא בא למעט כסף אחר, ומנורה אין כשרה אלא מן העשת, עשאה מן הגרוטאות פסולה דודאי לא בא לומר דווקא מגרוטאות מסוימות. גם אין לומר דיגיד עליו רעו ופירשו במקום אחר (בברייתא דמסכת ציצית שהובאה במנחות דחלזון גופו דומה לים וכו'), דהא הרבה מדיני הפרק הזה שנויים במשניות ובתוספתא ומ"מ חזר עליהם כאן לשונותם, כ"ש בזה שאינו משנה בשום מקום אלא ברייתא במסכת ציצית, וביותר דהא בתוספתא איירי בבגדי כהונה ובברייתא לענין ציצית. ועי"ע מש"כ לקמן (אות טז) דאין הברייתא דמסכת ציצית באה לומר סימניו כדי לומר דחלזון אחר אינו כשר, ומ"מ גם חילזון זה אי"ש עם סימני הברייתא שם, כמו שביארנו במקומם, וא"כ ודאי לא להפקיע לחילזון זה אתיא הברייתא דמסכת ציצית.

³ ואין לומר שחז"ל לא ידעו מקיומו של צבע זה שהרי היה מרכז תעשייתו באזור מגוריהם, - כמבואר בכתבי הקדמונים - וח"ו שנאמר כי למרות הפרסום הגדול שנודע לו בין אוה"ע נתעלם מחכמי ישראל ח"ו ענין זה ובפרט שהוא נוגע להלכה.

הוא החילוץ שהשתמשו בו חז"ל. ואי נימא דשמא יש כמה חלזונות שצובעים בגוון הזה ואף הם שימשו לצביעה בזמנם א"כ מוכרחים אנו לומר דכולם כשרים בו. ומעתה כדחזינן שדם הפרופור"א צובע כעין קלא אילן⁴ (ע"י אות ד), וביותר כאשר אנו יודעים מדברי חכמי האומות (ע"י אות ז' ואות כד) שהיה הפרופור"א "מוֹרְקָס טרונקולוס" מפורסם וחשוב מאוד לצביעה בזמן שנשנית משנה זו, ואף מקום הכנתו היה באיזור צור, שהוא אותו איזור של צביעת התכלת בזמן חז"ל (כדאי בשבת כו. מסולמות של צור ועד חיפה, ועיי"ש ברש"י שהיתה אומנותם במלאכת צביעתו) ודאי הוא החילוץ הכשר לתכלת, ואל"ה היו חז"ל כוללים פסולו בדבריהם וק"ו שלא היו כותבים נוסח המביא לידי טעות⁵. ואיך כתבו דרך שלא מן החילוץ פסולה ולא פרשו פסול הפרופור"א הזה.

ואף בלא דיוק התוספתא, יש להעיר דאי איתא שהפרופור"א הוא חילוץ פסול לתכלת, א"כ עצם הדבר שחז"ל מתעלמים לחלוטין מענף התעשייה הענק שלמרגלות ארץ ישראל, של הצביעה מהפרופור"א (כמתואר בספרים, על תעשיית צביעת הפרופור"א באיזור צור) ואינם מזהירים עליו מאומה, מעורר פליאה. (ועל הקלא אילן הוזהרנו במקומות רבים)

שאף אי לרוב יוקרו לא הוצרכו להזהיר על הרמאות, איך לא יזהירו מפני הטעות, בפרט בפרופור"א שהיה מצוי לצביעה באיזור הזה וממילא הטעות בו מצויה. ואפי" במצוות ערבה הידועה ומצויה לכל, האריכו בסימניה ובסימני צפצפה כדי שלא יתחלפו, (סוכה לד. איזהו ערבה וכו') כ"ש בזה שטעותו קרובה, ודאי לא היו כותבים סימנים שאינם ברורים כ"כ.

{ מכל הנ"ל יש להוכיח אף בתוך מיני הפרופור"א, [יש בים התיכון עוד 2 מינים שיתכן שבאמצעים של ימינו אפשר לצבוע מהם תכלת (וב'אדומת הפה' הצליחו בפועל), אף שהטרונקולוס הוא המתאים ביותר לסימני הגמ"ל], דאי ס"ד שרק אחד מהם כשר, צ"ל (מלבד ההתאמה לכל מה שהוזכר בו), שהוא אותו שהיו רגילים לצבוע ממנו בזמנם, דבלא"ה יקשה כל הנ"ל. (ופשוט שהצביעה הנפוצה שהזכירו חכמי האומות היתה בטרונקולוס. כי ביחד קוצים ו'אדומת הפה' כמות הכחול שבהם מזערית ועשיית הכחול מהם קשה יותר ואין טעם שישתמשו בהם כשאפשר לעשות אותו דבר בקלות מהטרונקולוס. אך אפשר דכל המוֹרְקָסִים חשיבי מין אחד. ובלא"ה נמי, כיון דמכולם החומר הצובע כחול הוא אינדיג'ו, צריך טעם וראיה לומר שרק אי מהם כשר) }

⁴ ואף להתעקשים לעיולי פילא בקופא דמחטא, דשמא ערבו בקלא אילן צבע אדום ולא היה כחול נקי. (ועי' בקונטי' עין התכלת שנתבאר דהיא סבי' דחוי' ואין לה שורש וענף) מ"מ מה שאפשר לעשות בקלא אילן, אפשר גם בפרופור"א, (דחצובע שבהם הוא אותו חומר). וגם תערובות הצבעים היו מצויות בו כמש"כ פליניוס שע"י תערובת מיני החלזונות היו מקבלים גוון סגול. וא"כ אף אם צבע התכלת האמיתי היה סגול, מן הפרופור"א ג"כ היה אפשר לעשות את הזיוף שלו. וממילא על כרחינו כשנתמו חז"ל סתם "מן החילוץ כשרה, הביא שלא מן החילוץ פסולה" ולא פירטו מין מסוים ממיני החלזונות, הרי הפרופור"א בכלל.

⁵ על הינטינה לא הוצרכו להזהיר (אף שהוא חילוץ שפולט הפרשה בגוון כחול) כיון שאינו צובע כלל. ולא הזהירו אלא על דברים שיכולים לרמות בהם. גם אפשר שאין כחול שלו שוה לכחול של תכלת, משא"כ הפרופור"א דצבעו ודאי תכלת כדחזינן מדמיונו המובהק לקלא אילן. והדיונון אינו חילוץ כלל ואף אין עיקר צבעו מדם הדג, אלא מהסמנים שמערבים בו.

ב. במהות חילזון בדברי חז"ל

הנה חילזון הפורפור"א הוא מהמין הנקרא חילזון בפי כל מאז ומעולם, (גם טרם הטענות על זיהויו כחילזון התכלת), ואין בזה המצאת דבר חדש בשם חילזון.

כמו"כ הוא מתאים עם כל לשונות חז"ל על עצם שם חילזון בכלל, (ובפשטות כלול בזה כל מה שקרוי חילזון, ויש מהם שנכתבו להדיא על חילזון של תכלת). דהיינו: א. שנרתיקו גדל עימו, (דב"ר ז, יא, ועוד) ב. שישנו ממין החלזונות גם בהרים אחר הגשמים. (סנהדרין צא. ועיי"ש ביד רמה⁶), ג. שהוא כצורת נחש (בכורות לח: וערש"י ויקרא כא, ט), ד. גופו אטום ואין בו איברים כמ"ש לקמן מהרמב"ן, (ריטב"א שבת עה. ה). הוא תולעת. (רש"י סנהדרין צא. ראב"ה שבת קצד, ר"ש וראב"ד תוי"כ מצורע פרשת א, יד) ו. ברמב"ם פיהמ"ש (כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כ"ה גם בכת"י בערבית).

כמו"כ הראשונים קראו לדבר זה בשם חילזון⁷, ובערבית נקרא השבלול בשם הזה. (שורשים לר"י אבן גינאה ערך ש.ב.ל. ויד רמ"ה שם) וכל עיקר שם חילזון הוא מלשון ארמי ובודאי יש ללמוד פירושו מלשונות העמים, וכמ"ש ביד רמ"ה בסנהדרין (צא).

בענין זה, שונה מאוד חילזון הפורפור"א, מדג הדיונון שטען הגה"צ מראדזין זצ"ל שהוא חילזון התכלת. שהוא רצה לחדש על דבר שאינו ידוע כחילזון כלל, שזהו חילזון התכלת. גם לא הביא ראיות לדבריו כלל, אלא את עצם מציאת בע"ח הצובע. (והסימנים שהביא אינם מיוחדים כ"כ לדג זה, או שאפשר לפרשם גם באופן אחר. מלבד עוד הרבה מאוד קושיות שיש על דבריו וכפי שהוכח⁸ לבסוף בודאות, שאינו חילזון התכלת) ולכך נחלקו עליו רוב גדולי דורו ולא קיבלו אף את עיקר טענתו דלכה"פ הוי כספק.

⁶ שם כ' דיש חילזון של ים ויש חילזון של יבשה ובתוס' שבת עה. ד"ה הצד משמע נמי דס"ל כיד רמ"ה ופליג נמי על רש"י בסנהדרין, דתוס' ס"ל דהחילזון שצובעין בו אינו יכול לחיות ביבשה, וכן הוא בריטב"א שם. ובערוך נמי מחלק להו לבי ערכים ומשמע דס"ל כהרמ"ה. וע"ע בבאר שבע שם (סנהדרין צ"א). ומסתבר דלא בכדי מכנים לתרוייהו בחד שמא, אי לא משום דימיון צורתם ומשפחתם.

⁷ רש"י כ' (חולין קכב. ד"ה חומט) חומט - לימצ"א שתחלת ברייתו בכעדשה צא ובדוק בתיק שלה שגדל והולך עמה וכו'. הרי שהעתיק לשון המדרש על החילזון (דב"ר ז, יא, ועוד) כלפי החומט שהוא לימצ"א דהיינו חילזון שלנו (וע"ע רש"י ע"ז כח: ד"ה משקדי חלזוני ובהגה' וציונים עוז והדר שם. ובשורשים ריב"ג שהוא למעלה).

⁸ כי הצבע של ראדזין נוצר בעיקר מתערובת הברזל שמוסיפים שם. והדם משמש בו רק כסממנים ובכה"ג אפשר להשתמש לזה גם בדם שור וכן נהגו לעשות בייצור צבע כחול פרוסי בעבר. (עיי' בית אהרן וישראל קצא תשרי חשון תשס"ו) [ואפשר שהחזו"א ידע מטענה זו - שנשמעה כבר בתקופתו - וכעדות הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאמר החזו"א לאדם ששאלו על צביעת ראדזין "קח דם שור ותצבע בו" ולכאוי הוא משום שידע שאין בזה ממש כלל ושכסממנים כאלו, יצלח לזה אף דם שור במידה שוה]. גם הינטינה שהציע הרב הרצוג, לא היו כלפיה ראיות ישירות, אלא שהיתה אפשרות שכן הוא ולא היו לו ע"ז פירכות. וכבר האריך הר"א טבגר שליט"א במאמרו "ארגמון או ינטינה", לפורכו בראיות ברורות. אך מ"מ הנ"ל לא הגיע לדיון כלל, כיון שאין הפרשתו ממני הצובעין, כדחזינו שא"א לצבוע בה וכן טענת החוקרים שאין בזה חומר צבען. ואף הגר"א הרצוג עצמו לא העלה אלא כהשערה בלבד ואף לא צבע בו בפועל.

ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים

אף די שטעם להקדים הראיות המובהקות (שיובאו בהמשך), מ"מ ראינו לנכון להקדים גברי וסימני החילוון ממה שמצאנו בדברי חז"ל. אף דאינס ראייה בפ"ע, (ועיי הערה 52).

מצאנו במקרא ובחז"ל פרטים רבים על החילוון הזה שצובעים בו, וכולם מתקיימים בפורפורה. א. דהיינו א. שמצוי בא"י בחוף זבולון (מגילה ו.י), מסולמות של צור ועד חיפה (שבת כו.). ב. גם נמצא בעוד מקומות שאמרו בו, כגון בא"י אלישה דהיינו איטליה (יחזקאל כז, ז, וביב"ע שם)⁹. ג. וכן מ"ש הראשונים דדמו מפקד פקיד, (תוס' שבת עה. ובכתובות ה:).¹⁰ ד. דרך צידתו ע"י רשתות (שבת עד:). ה. הוא תקוע בקרקע היס, כלשון הכתוב וספוני טמוני חול, (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) וזאת הברכה סה. פי' הראב"ד לספר יצירה בהקדמה נתיב ח'). דלא כחלק מהחלזונות שצפים במים (כגון הינטינה). יש לנו ג' סימנים נוספים בדברי חז"ל על טבע החילוון שצובעים בו. כמבואר בסוגי' דשבת (עה. א. דצבעו טוב יותר כשהוא חי. ב. שאפשר להוציא ממנו צבע אף אחר מותו, אלא שאינו צלול. ג. שהוא מת בפציעתו להוצאת הצבע¹¹. וג' סימנים אלו קיימים בפורפורה הנ"ל.¹²

¹². [ואינם בכל מיני החלזונות, (וכגון הינטינה שהציע הרב הרצוג)].

⁹ כי טבעו להיות בקרבת החופים הסלעיים שבים התיכון, (והטבע הזה מיוחד ב"מוֹרְקֶס טרונקולוס" יותר משאר חלזונות). ומן התימה מה שראיתי בקונטרס אחד שהביא ממצאות זו ראייה לסתור. ובדברי חז"ל לא הוזכר שמציאותו אינה בשום מקום בעולם מלבד נחלת זבולון, ולא הובא ענין זה אלא ביחס לשאר אחיו, שנחלתו משובחת ופרנסתו מצויה ע"י. כדאי במגילה (ו.) ע"י ובודאי היו שאר אחיו לוקחים אותו מזבולון ולא מארצות אחרות. ובגבולי א"י עד היום הזה כשרוצים לצודו צדים אותו ונחלת זבולון ששם הוא מצוי, ואדרבה בפירושו הוזכרה מציאותו באיטליה ובצור.

¹⁰ ערש"י שבת קלג: מופקד ועומד שם כנתון בכלי וכן הוא פירוש מופקד בכ"מ וכן לגבי דם בתולים כמ"ש רש"י בכתובות ה: "כמו פקדון כנוס ועומד ואינו נבלע" ומה שהעיר חכ"א מפני מה נקרא דם כיון שהוא רק הפרשה האגורה בכיס של החילוון, אין הערתו על הפורפורה אלא על דברי הראשונים הנ"ל, ובעצם הערתו באמת לא קשיא כלל, כי גם הפרשות טהורות של אשה קרויות דם, כמו דם הירוק באשה וכדו' ואדרבה בדמו של חילוון זה יותר מובן מפני מה נקטו בגמי במנחות (מב:) בלשון "מיייתן דם חלזון וסמנין", דהוא מחמת צבעו שיש לו דימיון לדם. (אכן, אדמימותו מופיעה רק אחר כמה רגעים מפציעתו)

¹¹ יעוין עוד בדברי רש"י שם, שאין זה מוכרח שימות מייד ממש אם יזהר בפציעתו שלא להורגו. (שגם זה מתאים לחילוון הפורפורה, שאפשר להזהר בשבירתו ולפוצעו רק במקום בלוטת הצבע ומת רק אחר זמן. ואי"צ להוציא דם חיותו, אלא המעט שנפצע עם השבירה ועם חיתוך מקום כינוס הדם, כדאי בתוס' שם דבהוצאת דם הצבע יוצא אף דם חיות)

¹² וראיתי מעירים בעצם דברי הגמ' שם, דלכאוי' מיירי שרוצה להוציא כל דמו לצביעה וא"כ דבר זה אפשר לעשותו מייד, ע"י הוצאת כל צבעו. וא"כ מאי איכפ"ל שאח"כ מת, (שהרי ודאי אינו מת אלא אחר הוצאת הדם), והרי צבעו כבר יצא. ובאמת בחילוון זה אי"ש טובא, דתחילת דישתו של החילוון היא, ע"י פציעת הקונכיה בפטיש וע"י פוצע גם גופו. (וכ"מ מר"א בן הרמב"ם הדלשון פציעת חילוון היינו בקונכיה (שו"ת ברכת אברהם יט) וא"ש טפי דנקט לשון פציעה ולא לשון חבלה, אי נימא דקאי דווקא על הקונכיה שהיא דבר קשה. דבהרבה מקומות נאמרה לשון פציעה בדברי חז"ל על כגון דא כמו באגוזים ופציעת מוח וכדו'), ואם לא יזדהר בפציעתו יכול הוא להרגו מייד במכה ראשונה, טרם שהוציא את דם הצבע שבו ואז כשיבוא לחתוך השלפוחית שלו להוציא הדם יהיה כבר לאחר מותו ולא ייצל צבעיה. ואף כשנזהר בפציעתו צריך למהר להוציא דמו טרם מותו. ופעמים שצריכים לחזור ולחתוך כדי להוציא כל דמו וצריך שלא ימות בינתיים. ובפרט כשפוצע הרבה חלזונות יחד (כדרך הצובעים), שאז יכול להיות שפוצע כולם (היינו את הקונכיות) ואח"כ מוציא הדם וצריך להזהר שלא ימותו בינתיים, (שנפצע גופם מעט, בפציעת הקונכיה ומת ע"י). וכ"כ חכמי האומות שצריך למהר בהוצאת דם הפורפורה, שלא יפסד.

גם סימני הגמ' במנחות (מג.) דהיינו "גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ובדמו צובעין תכלת" מתקיימים בפורפור"א. (ע"י לקמן אות יב- יג ובתמונות שבסוף הקונטי) ומ"ש הרמב"ם דהוא צבע העומד ביופיו (שהוא סימן עיקרי בו בעצם מהותו), הוא סימן גדול אצלו. (ע"י לקמן טו- יח) דשאר סימני הרמב"ם נמי אי"ש)

ד. דימיונו לקלא אילן

מצינו בדברי חז"ל כי הקלא אילן שוה לתכלת במראהו בדימיון מוחלט, עד שאין מכיר בו אלא הקב"ה (ב"מ סא:). ואף מבחינת חוזק הצביעה, אף שהקלא אילן הוא צבע נדיר ביותר בחוזקו (ע"י ב"ק צג:). התכלת דומה לו אף בזה, ולא ניתן להבחין ביניהם אלא ע"י בדיקה מסוימת מאוד (מנחות מג.).

ואחר שנודע לנו מהותו של הקלא אילן (המזוהה ע"פ הערוך והגאונים עם האינדיגי¹³), ואנו רואים דימיון מוחלט בינו לבין הפורפור"א, יש בידינו הוכחה גדולה לזהות הפורפור"א כחילזון התכלת. ובזה אף מתבאר קושי ההבחנה ביניהם ע"י בדיקות, מכיון שהחומר הצובע שבהם הוא אותו חומר ממש. [דהיינו אינדיגי"ו שהוא החומר שנותן את הגוון הכחול בשניהם. אלא שמ"מ החילזון מכיל גם גרום והקלא אילן אינדירובין ואף שאין ניכר הבדל ביניהם בגוון הצמר, אפשר שהשוני הזה

ויש עוד דרך להוצאת הצבע, שמופיעה גם היא אצל הקדמונים והיא ע"י ריסוק הקונכיה ומיצוי דמה, (וכך נהגו להוציא הצבע בחלזונות הקטנים). וההוצאה בצורה זו אורכת זמן רב יותר ובה ודאי עלול למות בהוצאת דמו בינתיים ובעי ליה לשומרו בחיותו כמה דאפשר. וכן פטות לשון רש"י שם הדפציעה היא ע"י דחיקת התולעת עצמה. איברא לקושטא דמילתא, יש לדקדק בלשון רש"י "כיון דכל עצמו מתכוין וטורח לשומרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק." ולכא"ו מה היה לשונו חסר אי הו"א אמר "כיון דאין רוצה במוותו". ומשמע שהענין אינו דווקא משום שעכשיו יש לו ענין שלא ימות, אלא דכיון שבכל התעסקותו בו טורח לשמרו שלא ימות, אזי גדר מעשהו לא יכול להחשב ככוונת הוצאת נפש. ואף שבאותו שעה ממש שמוציא הדם, תו לא איכפ"ל שימות אחר שעה. ולפי"ז גם בצורה שנוהגים היום להוציא הדם, יחשב גם חיתוך בשר התולעת כמתעסק אצל נטילת נשמה, גם כשגמר להוציא כל דמו ולא איכפת ליה שימות מייד בתר הכי.

[באמת נראה שא"א לדקדק מלשונות הראשונים על צורת פציעת החילזון, כי הם לא כיוונו אלא ללמדנו הדינים העולים בסוגי ומרהיטת לישניהו אין להוכיח בדבר כזה שלא הכירו החילזון כלל (ע"י רמב"ן בראשית לה, טז ד"ה זה כתבתי תחילה) ובפרט שבכל עניני המציאות בחילזון רבו דעות הראשונים בהם ובודאי המציאות אינה כדברי כולם].

¹³ ע"י ערוך ערך קלא אילן וכ"נ בשו"ת הגאונים (גינצבורג, כרך ב' עמוד 333) (וי"ג כן גם בפ"י ר"ח אוצה"י ב"ק צג:). שכולם פירשו שהקלא אילן (הנזכר בגמ' כצבע חזק במיוחד ושהוא דומה לתכלת) הוא האינדיגי"ו, שזהו שמו של חומר צבע ידוע עד היום, המופק גם מצמח האיסיטיס (וכדמשמע ברמב"ם שהאיסיטיס הוא הקלא אילן ומ"מ שצבעו זהה לקלא אילן) ורובו מופק מצמח אחר הגדל בעיקר בהודו הנקרא ני"ל, שעושים ממנו צבע זה ונקרא אינדי"י על שם מקומו. (והשוה למש"כ הגרי"א הרצוג מחכמי אוה"ע הקדמונים שבהודו היו יודעים לזייף את הפורפור"א מצמחים) והנמו"י בב"מ (לד. מדפי הרי"ף ד"ה אילן) כ' דקלא הוא לשון אבן ואילן הוא צמח האינדיגי"ו והיינו דכיון שדרך הצביעה באינדיגו שמיבשים אותו ומשתמשים בחתיכות יבשות כאבנים, לכך כינהו אבן. [אמנם הגרי"א הרצוג טען כי לשון קלא בלע"ז (בלשון סנסקרייט) פירושו גוון כחול כאינדיגי"ו]. גם אי"ש לשון התוספתא (ע"ז ו) "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישרף", דכן דרך עשיית האינדיגו ע"י דישה. וכ"מ המשך התוספתא שם, ע"י לולאות תכלת עמ' 237 בביאור תהליך ייצור האינדיגו וביאור המשך דברי התוספתא. (ע"ע אינדיגי"ו ערך אינדיגי"ו)

הוא הטעם להבדל בעמידותם בבדיקת הגמי'. אך מ"מ תכלת המורקס עמדה בהצלחה בבדיקת הגמי' ע"פ הראשונים שם (מנחות מג:), ושם נתבאר דכל העומד בבדיקה זו ליכא למיחש שהוא ממקור אחר. עוד אפשר, שטעם השוני ביניהם היה משום צורת הצביעה. כיון שבחילוון התסיסה הנגרמת מריקבון בשרו מסייעת בפירוק המולקולה ועי"ז נקלט היטב בצמר. ואילו בקלא אילן שהיו צריכים להשתמש בחומרים אחרים, איכות הצביעה היתה גרועה יותר.¹⁴ ואף בתכלת גופה היתה אומנות מלאכת הצביעה ידועה רק לאומנים, כדלקמן (אות כ ד"ה ועצם):

גם מה שמשמע בגמי' שתכלת וקלא אילן היו הצבעים העמידים ביותר (ב"ק צג: ומנחות מג.) כן הזכירו חכמי אומה"ע על הפורפור"א. וגם לפי הידוע היום¹⁵ צבעים אלו הם הצבעים הטבעיים העמידים ביותר.¹⁶

גם אילו לא היתה לנו ידיעה במהותו של קלא אילן, נראה שעצם הדימיון וההשוואה הגמורה של שני חומרים נדירים הצובעים כחול, - שהא' מן הצומח והא' ממיני החלזונות - יש בו כדי סימן לתלות שזו התכלת וזה הקלא אילן. ק"ו מעתה שיש לנו ידיעה מהראשונים במהותו של קלא אילן, ודאי דימיון מובהק זה הוא הוכחה גדולה לזהות החילוון.

אף עצם מציאות של צבען כחול טבעי בכלל, הוא תופעה טבעית נדירה ביותר¹⁷, הידועה רק בחילוון הפורפור"א מכל בעלי החיים שבעולם וכ"ש שהוא יחידי במיני החלזונות, וזה לכשעצמו סימן יפה לו, גם לולא דימיונו המובהק לקלא אילן. ואף בכלל הטבע לא ידוע על צבען כחול טבעי לצביעת בגדים, מלבד האינדיג'ו והפורפור"א, (בין בזמנינו ובין בספרות אוה"ע שבזמן חז"ל. וגם בדברי חז"ל הוזכר רק החילוון והקלא אילן). דימיון זה (של התכלת לקלא אילן) מסייע גם לקביעת הגוון המדוייק הנצרך, שהוא כחול נקי. (לאפוקי מהסגול, בנוסף למה שנודע לנו בזה מן

¹⁴ ואפשר שמחמת שינוי שעושים היום בתהליך הצביעה של הקלא אילן, לכך אין הקלא אילן משתנה בבדיקת הגמי' במנחות (מג:). (ואכן שמעתי ממי שעשה הבדיקה בחוט קלא אילן עתיק, דאפריד חזותיה) או אפשר שאין יודעים לעשות הבדיקה כראוי, או שנשתנו הטבעים ואין החומרים הנז' חריפים כ"כ. ומ"מ אין זו קושיה על זהות החילוון, (כי התכלת מהפורפור"א מתאים לבדיקת הגמי'), אלא על הקלא אילן, המזוהה בבירור ע"פ הראשונים.

ובתוס' (זבחים צה. ד"ה והא) משמע דס"ל דאפשר שתכלת יורד ע"י צפון. [נקשה דבגמי' משמע דתכלת חזק מקלא אילן וכמ"ש ברמב"ם, וקלא אילן אינו יורד ע"י צפון. וע"י ישי"ש ב"ק (פ' הגזול סי' א' ד"ה ותימה לו) דכ' דלא כתוס', וע"י בנצ"י"ב (משיב דבר ב' צז) מה שתמה על דברי תוס' ובדברי תוס' עצמם מוכח דרש"י שם נמי פליג עליהו בהא. גם יל"ע דלדבריו יש בדיקה נוספת בין תכלת לקלא אילן, ע"י צפון. ובגמי' לא משמע כן]. מיהו מ"מ לא ידעין מהו אותו צפון שנוכל לבדקו. שהוא חומר חזק במיוחד, יותר מכל ז' סממנים המעבירים את הכתם (כדמוכח שם).

¹⁵ הנ"ל נובע מחמת צורת צביעה שונה לחלוטין, משאר מיני הצבעים. שמתרכב צבעם להיות אחד עם הצמר. ושיטה זו קיימת רק בשני מיני צבע אלו, הקרויים צבעני יורה. ע"י מאמרו של פרופ' צבי קורן "צבעים וצבעונים באריגים קדומים" הובא בסו"ס לולאות תכלת (עמ' 257)

¹⁶ ואף שהקלא אילן שהיו צובעים בזמנם כנראה היה נעשה בתנאים אחרים מהיום, כמ"ש למעלה והיה חלש מעט ממנו, מ"מ עיקר ענין חוזק הצבע הוא משום שיטת הצביעה, כמ"ש בהערה לעיל. (וכמ"ש דאפשר שהממיס שלהם לא היה טוב כ"כ וחלק מהצביעה נשאר חיצוני ולכך "אפריד חזותיה" כלשון הגמי', כי רק מה שמתאחד עם הצמר נשאר אחר הבדיקה)

¹⁷ ע"י הערה 52 דאפשר דדבר זה חשיב סימן מובהק. [הדיוון (ראדזין) אינו צובע כחול, אלא החומרים האחרים שמעורבים בו והיטינה אינה צובעת כלל. גם אין שום סמך לומר שצבעו בה בזמנם].

הגמרא והראשונים. (כמבואר בקונטרס עין התכלת) וע"ע שם לדחיית דברי הטוענים שהקלא אילן היה מעורב באדום, אמנם עדיין יתכן שאפשר לעשות מתרוייהו גוון תורכיז)

ה. חכמי ישראל על זהות החילזון

ובאמת חקירת הענין אינה מוטלת לפתחינו, וכבר הוכרע הדבר ע"י גדולי העולם אשר מימיהם אנו שותים, הלא המה החוות יאיר והיעב"ץ ועוד מחכמי ישראל (אף שלכאוי לא הכירוהו במציאות אלא מהספרים), ולא נמצא להם חולק בחכמי ישראל. ומי יבוא אחריהם להקל בדאורייתא ולבטל דבריהם בחששות רחוקים ואוקימתות דחוקים אשר בדא מליבו בלא ראייה.

כתב ה"חוות יאיר" במקו"ח (סי' יח ס"ק א) וז"ל "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר". (עיי' אות טז דלשון דג כולל גם חילזון) ולרוב ברירותו בזהות החילזון הנ"ל רצה לעקור דברי כל הראשונים לומר שהוא סגול¹⁸, נגד המסורת הפשוטה שהתכלת הוא כחול. וכן היעב"ץ במטפחת ספרים (פ"ט) הביא דברי חכמי אוה"ע על הפורפר"א כדבר ברור שהוא חילזון התכלת. וכ"כ הג"ר דוד זינצהיים (בעמח"ס יד דוד, בספרו מנחת עני, ע"י קי"א) "וכ"כ המספרים שהוא חומט ונקרא פורפר מושעל". וכבר קדם להם, החכם הר"ר אברהם רופא ב"שלטי הגיבורים" (פי' ט) ¹⁹ "...רמש היס שנקרא פורפר"א והוא חלזון שצובעין בו התכלת" (ובודאי ידיעת החכמים הנ"ל בענין הזה, היא מספרי חכמי אוה"ע, והתיחסותם היא לאותו מין פורפר"א שתיארוהו חכמי אוה"ע שהוא צובע תכלת)

¹⁸ והרבה יש לתמוה על מי שרצה להוכיח מדברי החו"י שהחילזון אינו הפורפר"א ואוהב באויב נתחלף לו ור"ל דמהחו"י מוכח שצבעו בו רק סגול ולא כחול. והרי גם אי כוונתו כפשוטו דצבע הצמר הוא סגול, הרי להדיא דיבר על דמו וא"כ ודאי כל ראייתו היתה מידיעתו על צבע דמו (שזהו דבר שכבר נודע בדורו על מציאות של דם צובע בחילזון הזה, אלא שלא ידעו אומנות צביעתו). ולדברינו מיושבת דעת החו"י שהוא הפורפר"א עם המסורת שהוא כחול. ופשוט שאילו ידע החו"י ממציאיות צביעת הכחול בו, הוי נמי ס"ל הכי ולא הוי פליג על מסורת הדורות וכל הראשונים. גם אולי יש מקום לדחוק בענין שם, ולדקדק בלשונו שכוונתו רק לדם בעודו דם ולא לצבע בצמר, דאמאי מאריך לומר "דם חילזון שצובעין בו תכלת אינו בלוי"א" ולא אמר "תכלת אינו בלוי"א". ולפי"ז כוונתו רק לאפוקי מפשטות לשון רש"י (חולין פט.) שכי' "ומראית דמו דומה ליס" (ובדברי רש"י אפשר לפרש שכוונתו למראית דמו אחר תהליך הכנת הצבע), ומפשטות לשון הרמב"ם שדמו שחור כדיו, (עיי' לקמן מש"כ בזה). וכן משמע קצת ממש"כ הוא עצמו (מקו"ח קיצור הלכות ט, ה) "ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלוי"א דומה לרקיע כטעם תכלת".

¹⁹ והוא ספר קדמון על עניני המקדש הביאו התו"ט כמה פעמים ומכנהו החכם הר"ר אברהם רופא. וכן הזכירוהו בפר"ח (י"ד פ) והברכ"י (או"ח תקפ"ו) והחת"ס (גיטין י.).

ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי

7. חשיבות התכלת גם באוה"ע

צבע התכלת הכשר לציצית היה צבע עולמי ושימש גם את אוה"ע ולא היה צבע למצוה בלבד או ליהודים בלבד. ודבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים ותנינא בברייתא וגמרינן בגמרא.

א. גבי אחשוורוש ובסחורת איי אלישה (יחזקאל כו, ז).²⁰

ב. בדה"י (ב, ב, ו ושם יג) איתא שביקש שלמה המע"ה מחירם מלך צור איש חכם שיעשה בארגמן ובתכלת. (והתם מיירי לצורך מקדש. שע"ז מפורש בתוספתא דאינה כשרה אלא מן החלזון, כמו במצות ציצית) הרי שהיתה אומנות התכלת מצויה אצל אוה"ע, ואף יותר מישראל.²¹

ג. בגמ' בשבת (כו.) "ומדלת הארץ השאיר נבוזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים תני רב יוסף יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה."

ד. בעירובין (צו.) "אמר רבי אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין" די ש לו לתלות דאדעתא דגלימא צבעינהו, (אא"כ היו שזורים ומופסקים). וכ"מ מההוא גברא דמיכסי גלימא דכולא תכלתא (מנחות לט.).

ה. וכן יש לדקדק מדאיתא לתכלת בתרומת המשכן, ואי לא היה לדבר זה חשיבות אלא למצוה, מנין היה להם תכלת במדבר קודם שנצטוו. וכן איתא בפסיקתא זוטרתיא (לקח טוב שמות לה) "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן. מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונים הללו". (אמנם אפשר שהכינום במיוחד עבור זה, כדאשכחן בעצי שיטים. אך מהמדרש יותר נראה שלקחוהו משכיניהם במצרים, וכ"מ בתנחומא (ריש תרומה) שהיו נדבות המשכן מביזת הים)

ובאמת מפורש במדרש, שהחילזון היה דבר חשוב בכל העולם דאמרינן בב"ר (מקץ צא) קחו מזמרת הארץ בכליכם, רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי דברים שהן **מזמרין בעולם** חלזון וכו'. הרי שבכל העולם משבחים לדבר זה. [ואף עצם הלשון תכלת נמצא בכתובות אשוריות "תכילתו וארגמנו" והוזכר בכמה מגניזות המלכים].

גם אין שום טעם לומר כי תכלת דאוה"ע היתה שונה מתכלת של תורה. וכשם שפשוט לכל בר דעת דזהב של תורה הוא זהב דאוה"ע, ה"נ תכלת וארגמן.

²⁰ ולכאור' אינו עשוי מחומר אחר מכל תכלת שהוזכר במקרא שהוא דווקא מן החילזון ובודאי אי נימא כפשטות לשון רש"י (שמות כה, ז), דעצם שם תכלת הוא צמר צבוע בדם חילזון. וכן ריהטת לשון סמ"ג (עשין כו) תכלת האמורה בכל מקום היא צמר צבוע בדם חלזון.

²¹ וא"י שם דאף אבי חירם השתמש באומן זה שהיתה אומנותו לעשות בתכלת. ואף דאפשר דהאומנות שם היינו מעשה רוקם בתכלת, מ"מ מהא דמיבעי ליה רוקם בתכלת ובארגמן וכו' ומפרט כל מין ומין לעצמו משמע שיש אומנות מיוחדת לעשות בכל א' מהם, וא"כ היתה אומנותם אף בעשיית תכלת.

והשתא דאתינן להכא נודעת חשיבות מרובה לספרות אוה"ע מהזמן שהיה התכלת מצוי. ועדותם נאמנת עלינו במסל"ת. ועיין הערה²²

ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע

חכמי יוון ורומי (שחיו בתקופות שונות על פני מאות שנים, מחורבן בית ראשון ועד אחר חורבן בית שני) הזכירו את חילזון הפורפור"א בלבד, כחילזון המשמש לצביעה והאריכו בתיאורים מפורטים לגביו. כאשר בין הצבעים שהפיקו ממנו מוזכר גם גוון התכלת (עי' להלן אות כד).

התיאורים שבספרים הנ"ל, מפורטים לפרטי פרטים בסימניהם, ומזוהים בודאות גמורה עם חילזון הארגמון ומוֹנְרָקְס. (שהאריכו בפירוט מלא בפרוטרוט, על צורת קונכייתם ותיאור הטבעות המתוספות בהם כל שנה והצומח שעליהם. אורך חייהם בתנאים שונים (בטבע, במים מתוקים או בשבי), דרך רבייתם וצורת כוורתיהם באריכות גדולה, מקום מושבם (באיזה ים, היכן בים וסוג האדמה שהם יושבים בה), אופן אכילתם, זמני אפשרות צידתם, מיקום בלוטת הצבע ואופני הוצאתו בפרטות ועוד. (עי' דבריהם באורך, בסוף ספר לולאות תכלת) ואין מקום לערער על זיהוי הפורפור"א עם הארגמון ולא נשמע מי שמכחיש לדבר זה.) ועד היום נקרא בשם פורפיר"א ביוון, (אף שמשמשים בו לאכילה ולא לצבע). [אף הגרי"א הרצוג שחקר רבות בענין וערער על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת מטעמים שיפורטו לקמן (אות יט), מ"מ לא עלתה על דעתו לומר שאי"ז הפורפור"א, אלא שר"ל שהפורפור"א של אומה"ע לא היתה תכלת דישאל, ובזמנו עדיין ניתן היה לומר כן, שאף עצם אפשרות צביעת הכחול מהפורפור"א לא נתברר].

הסופרים הנ"ל כתבו תיאור מקיף ביותר על הטבע, בכתבי אריסטו וכן באינצ' פליניוס על טבע העולם וויטריביוס ב"די ארכיטקטורה", שהאריך בתעשיית הצבעים ועוד סופרים (סטראבו ואיליאיאן). ורחוק מאוד מאוד להניח, שכולם כתבו רק על חילזון אחר - יקר מאוד - שאינו חילזון התכלת, ואילו התכלת, - שהיה צבע חשוב מאוד אף בין או"ה (כדמוכח במקומות רבים כמ"ש לעיל) - נשכח מכולם, בעודם מתעסקים בצבעי החלזונות והעיקר חסר מן הספר. וביותר, שהספרים הנ"ל מעידים שמרכז לכידת וצביעת הפורפור"א היה באיזור צור, מקום שבו היה מרכז ציד חלזונות התכלת (שבת כו.), ותעשיית אריגי התכלת (כדמשמע בדה"ב ב,ו.). וכמו"כ הנ"ל מציינים את פרטיהם המקבילים למוזכר בגמ', כגון שצריך להוציאו בעודו חי כדי שיהיה צבעו טוב וכן את רוב יוקרו של צמר זה ושצריך טעימה במלאכת צביעתו.

המורס מכל האמור, כי בכדי להניח שהפורפור"א אינו חילזון התכלת, צריכים אנו לומר כי היו בזמנם ב' מיני חלזונות ששניהם היו יקרים ביותר וצבעם עמיד ביותר. ושניהם שימשו

²² עיי' רמב"ם הל' קידוה"ח (יז, כד). ובביאור הגרי"א יו"ד סי' ר"א שהוכיח מכמה דברים שכתבו חכמי הטבע וקיבל עדותם. (ועי' פמ"ג שפי"ד, יו"ד סי' ס"ק י"ד) ורק לגבי סברתם ילי'ע אם אפשר לקבלה בלא בדיקה, ומי"מ עדותם ודאי נאמנת, ובעיקרו של דבר כתב הפרי"ח (יו"ד פ, ב) דבדבר כזה לא שייך למימר "אשר פיהם דבר שוא". ובכל דבר סמכינן על עדות חכמיהם בעניני חולין ואפי' בדברים שיש בהם חיי נפש, ואיך לא נסמוך להחמיר בקיום מ"ע דאורייתא. (ועי' כתיב קה"י החדשים קי"ט, כ, הובא בלולא"ת)

לצביעת צמר בגוון כחול השוה לקלא אילן ואף צידת שניהם ומלאכת צביעתם היתה נעשית באותם מקומות. וכמו"כ היו תכונותיהם שוות שבשניהם היו צריכים להוציא את הצבע בחייהם כי היכי דלציל צבעיה ובשניהם צריך טעימה במלאכת צביעתם.

ויקר מקרה, אשר באורח פלא חילזון התכלת הכשר הוכחד זכרו ושרידיו מהעולם לגמרי ולא נמצא שום תיעוד ארכיאולוגי כלפיו. וכמו"כ שמו נשמט מכל וכל מספרי כל חכמי הזמן ההוא, במשך מאות שנות כתיבת ספריהם, אף שכתבו על החלזונות שבאיזור הזה. (למרות שהיה מפורסם לצביעה גם לאוה"ע וכמו"ש לעיל, ולמרות שבאו לפרט על צבעי החלזונות באותו איזור ולעומת זאת החלזון האחר הדומה לו, תועד רבות בכל ספרי חכמי אוה"ע בזמנו ונמצאו לו שרידים רבים בבתי צבע, המוכיחים שימוש לצביעה בימים ההם, (באותו איזור שהזכירוהו והוזכר החילזון בגמ', וכדלהלן).

כמו"כ חז"ל לא הזכירו מהחילזון השני כלל אף במדרש מהמדרשים. ולא הזהירו מעשיית הציצית ממנו, אף שהוא צובע באותו גוון ומציאותו ואף מלאכת צביעתו באותו איזור, (ולשונם מוכיחה שאין חילזון נוסף, כדלעיל אות א).

האפשרות הנ"ל תמוהה יותר ויותר כשנוסיף גם את ריבוי סימניו והתאמתו לדברי חז"ל (דלעיל ודלהלן). וזו סברא גדולה וחזקה שאין עליה תשובה בדרך אמת.

ח. הממצאים הארכיאולוגיים

א. נמצאו בכמה וכמה מקומות (שזוהו כבתי צבע), ערמות גדולות של קונכיית מ"מוֹרְקָס טרונקולוס", מנוקבות במקום בלוטת הצבע. הנ"ל נמצאו במקומות שבהם ע"פ דברי חז"ל ידוע לנו שהיו מקומות ציד החלזונות. **ומוכיחים בבירור את השימוש בחלזון זה לצביעה** בזמנם באזור זה. וזה יוכיח ג"כ שהוא הוא החילזון שהיה חשוב בתקופתם ואין לנו לבדות מליבנו איזה זן אחר מהמוֹרְקָסִים שנעלם בימינו. (חלקם אפשר לראות גם היום במוזיאון שע"י תל דור, ואי"צ לעדות ארכיאולוגים) כמו"כ ישנם עדויות, על ערמות ענק (של מיליונים רבים) שנמצאו ע"י צידון שהיו ממוינים בנפרד, ה"מוֹרְקָס טרונקולוס" ("ארגמון קהה קוצים") שהוא חילזון התכלת בצד אחד, והחלזונות האחרים דהיינו חלזונות הארגמן ("חד קוצים" ו"אדומת הפה") היו מעורבים יחדיו. הדעת נותנת שחלוקת מיני החלזונות הנ"ל נעשתה מחמת צורת שימוש שונה ביניהם ולכא"ו היינו לצביעת התכלת ולצביעת הארגמן. (ע"ע התכלת (עמ' 228) וב"התכלת בישראל" להגרי"א הרצוג, וע"י אינצ"ע ערך ארגמן צורי)

גם נמצא מטבע צורי עתיק שמוטבע עליו צורת ה"מוֹרְקָס טרונקולוס", שהיה חשוב מאוד ביניהם עד שראו להטביעו במטבע. כנזכר בכתבי הסופרים מימיהם שהיה הפורפור"א עיקר פרנסת אנשי צור.

יש ליתן את הדעת גם לכך שלא נמצאו כלל שרידים שיהיו הוכחה כלשהי על צביעה בעבר בחלזונות אחרים.

ב. כמו"כ נמצאו תגליות²³, - מהתקופה שנהג בה התכלת, - של צמר צבוע בכחול, (ששרד - למרות טבעו²⁴ להכחד ברבות השנים - מחמת קיפאון שהיה שרוי בו). שנבדק והוא מהחומר הצבוע של הפורפור"א. שגם זה מוכיח את הימצאות שימושו והפקת הצבע הכחול מחילזון זה, כבר בזמנם. (ראה תמונה בסוף הקונט')

ט. הסתברויות נוספות

א. יש להוכיח מהשם פורפור"א שנקרא כן החילזון הזה מאז ועד היום ואף התכלת נקראת בשם זה בדברי חז"ל ובתרגומים חיצוניים עד הדור האחרון²⁵. שודאי הוא ע"ש שמקורם אחד (מהפורפור"א). גם העיר חיפה נקראה בעבר (בתקופה ההלניסטית) פורפיריון, ולכאוי הוא משום שהיו ניצודים בה. (כדאי בשבת כו). כמו"כ התכלת קרוי טיריון (ערוך ע' טיריון) כדס הפורפור"א, (ע"ש שמקורו מהעיר צור).

ב. איי במנחות (מב:) ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא (ומצריך תחבולות מיוחדות לטעימה זו שלא יפסול שאר היורה). ומשמע שזהו חלק עיקרי בצורת הצביעה, דהא קאי על שאלת אביי היכי צבעיתו לה. ובפורפור"א א"ש טובא, כיון דאין ניכר בו מבחוץ אם צבעו מוכן לצביעת הכחול, צריך לטועמו קודם לידע טבעו. גם פליניוס כתב על הפורפור"א שצריך טעימה בסוף תהליך צביעתו. (דפעמים שאינו צובע כחול אלא אחר העמדתו בשמש בשלבי הכנתו, ומראה היורה בתהליך הצביעה, צהוב (מחמת פירוק הדם ע"י הסממנים), ואין ניכר אם יצבע כחול או סגול ורק אח"כ משתנה הצבע לכחול)²⁶

²³ גם יש מחנוטי מצרים מחותלים בבגדים צבועים כחול, שנבדק ונמצא אינדיגו. שהוא החומר הצבוע שבחילזון ובקלא אילן, [אמנם לא בדקו אם הוא מהחי או מן הצומח] (לולאת תכלת עמ' 178).

²⁴ שמחמת זה, לא נמצאים כלל חוטי צמר של ציצית מן התקופה ההיא.

²⁵ בראבי"ה (ח"א - ברכות כה) מביא גירסתו בירושלמי, "וגרסין בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפירין", הרי שמכנה התכלת בפורפור"א. גם ראיתי מביאים שבתרגום השבעים 'כליל תכלת', תרגומו "הולופורפורוס", דהיינו כולו מפורפור"א. ולשון פורפירי אינו שם הגון, כי השתמשו בשם זה גם כלפי שאר גווני החילזון, אלא הוא שם הצבע של דם חילזון ע"ש מקורו מן הפורפור"א. (אף שבלשון אשכנז המודפס בערך נקרא התכלת בלשון פארפע"ר וארגמן ערפ"ל לעי' ערך תכלת וערך ארגמן) מ"מ בתרגומי התורה נקרא גם הארגמן בלשון הזה) ובפרקי דרבי אליעזר (מט) "ר' פנחס אומ' מלך מרדכי, שני ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור וכו', מה המלך לובש פורפירי כך מרדכי, שני ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור" ועוד מקורות והאריך בזה בספר לולאות תכלת ע"י"ש. ואף דאמת נקרא בגד מלכות 'פורפיר"א' (אף שאינו דווקא של תכלת) בהרבה מדרשים כמו שהביאו בקונט' "תכלת וארגמן" ו"בתלי"א", מסתבר שהוא ע"ש התכלת שהיו עושים בה מעילים יוקרתיים, כמ"ש רמב"ן בפרשת תצוה. ובערך ערך תכלת מיייתי להא דחביל ימא תכלתא דבבל וביאר "מה תכלת מובחר שבגלימא וכו' " ועי' במוסף הערוך ערך פרפירא שבלשון יווני ורומי נקרא כן בגד תכלת.

²⁶ אמנם אי"ז ראה כ"כ דהא גם באופנים שא"י צ שמש כלל, צריך לטועמו כיון שאינו נראה לעין אם מסוגל לצביעה כבר וא"כ אפשר דאף בשאר מיני צבעים כן הוא. ואגב דאירינן בצורת מלאכתו, ראיתי להביא רמז נאה דבזוה"ק (תרומה קמט): כתב דהתכלת יוצא מגוון סומק ועוד כתב שם דירית גוונא דהבא ואח"כ נעשה תכלת. והביאו הרמ"ע מפאנו (מאמר צבאות ה' ח"ב) גם לגבי תכלת של משכן וכתב "תכלתא נפיק מגוון סומק כדאיתא בזוהר פ' תרומה" וכן הוא המשמעות בזוה"ק שם.

- ג. גם א"ש טובא, שסוף זמן שימוש התכלת הוא מעט אחר האיזכור האחרון של צבע היאקינטון (כך תורגם תכלת) מהפורפור"א בספרות העתיקה.²⁷ (שאם הם שני חלזונות, תמוה העלמם באותה תקופה ב'מקרה'- אמנם אין זה מוכרח, דאפשר שסיבה אחת גרמה שיפסק השימוש בשניהם)
- ד. עוד ניחא טפי לפי"ז הא דאיכא למ"ד דפסל מראה שני (שמראה שני הוא חלש יותר. עיי' ביהגר"א ישעיה א, יח), משום דדריש כליל תכלת. ובחילזון זה א"ש טובא, כיון דטבעו שבצביעה שניה שלו נגרע איכות הצביעה. משא"כ בהרבה צבעים אחרים דאין בין מראה ראשון למראה שני ולא כלום. (אמנם דבר זה מצוי בכמה מיני צבע כמו בתולעת שני דג"כ הכי הוא, כמשמעות סוגי' הגמ' וכ"כ הגר"א ישעיה א, יח).
- ה. ראיתי מי שכתב כי אחר שכתבו הראשונים על אפשרות המצאו של החילזון גם בימינו, (עיי' לקמן אות כא ד"ה ומ"מ ובהערות שם וכן בהערה 67) א"כ עצם הדבר שלא נמצא עד היום הזה - לאחר הידע הגדול ממני בעלי החיים - שום בעל חי המתאים לתיאורי החילזון מלבד הפורפור"א, הוא גם מחזק זיהוי זה²⁸, וכבר רבות בשנים שלא נמצאים בים התיכון מיני דגים חדשים.²⁹

י. האם בעינן חילזון מסוים

עוד יש להוסיף, דכל הנידון בכלל, הוא רק על סמך הנחה, שהחילזון הכשר הינו דווקא חילזון מסוים. אך אי נימא דכל חילזון כשר אזי אי"צ שום ראיות לזהותו ובכל חילזון שצובע בגוון קלא אילן בצביעה עומדת ביפיה, תתקיים המצוה³⁰. ויש לדקדק לשון הברייתא

ואף שאין לנו עסק בנסתרות ואין אנו מביאים ראיה מן הסודות, מ"מ רמז יש בו למעשה אומנות צביעת התכלת, שבתחילה יש בדמו אדום ואח"כ במעשה הצביעה נעשה גוון דהבא ואח"כ נעשה תכלת.

²⁷ עיי' מאמר התכלת להרב אליהו טבגר הערה 144 (מובא גם בספרו כליל תכלת).

²⁸ ואמנם אי נימא ד'נגנו' הוא שלא בדרך הטבע, והחלזון נמצא שלא במקומות גידולו הטבעיים שהם מסולמות של צור ועד חיפה אלא יצא ונדד לימים אחרים (כנגד טבעו שכמעט לא יז ממקומו), אזי אין בזה ראיה כלל. גם אפשר דנסתמאו עינינו בזמנ"ז כדי שלא נמצאהו. ועיי' הערה 67

²⁹ עיי' מקורות לזה במאמר התכלת לר"א טבגר עמ' 7. אמנם נמצאים מינים חדשים בגדלים מיקרוסקופיים, או דגים שהגיעו דרך מקרה למקום זה מימים אחרים וכן נמצאים מינים רבים בימים אחרים הרחוקים ממקום יישוב. ועליהם ידוע שעדיין לא גילו אלא מיעוט מן החיים בים, אך לא בבעה"ח הגדולים. (כך שמעתי מאדם נאמן שחקר בזה)

³⁰ ומסברא יש לדון דהתורה אמרה תכלת ולכאו' תכלת הוא שם הגוון, כדמשמע ממה שמוזכר במדרשים רבים שכי' לשון תכלת גם בלי שייכות לצמר, כגון תכלת ירוק שמקיף את העולם וכהנה רבים. (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פ"א וכן בתיקוני זוהר תקונא שבעין דף קכו עמוד ב גבי גוון העיניים, וכן משמע ברמב"ם הל' ציצית ב,א) וא"כ מה שלא מצינו תנאי בתושבע"פ לקיום המצוה מנלן לחדשו נגד פשוטו של מקרא. וחז"ל שאמרו דדווקא מן החילזון, יש לדון אי הלמ"ס הוא, או דילפי לה מהא דאיי בירושלמי (כלאים ט, א) לגבי משכן, "מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים" ולכאו' איירי לגבי תכלת וארגמן הכתובים עמו בפסוק וכבהמשך שם שמשוה צמר לפשתים הכתוב עמו.

"אין כשרה אלא מן החילזון הביא שלא מן החילזון פסולה" ולכאוי לא הגבילה במיני החלזונות, (ועי' לעיל (הערה 2) דלשון החילזון, אינו בא לומר החילזון הידוע דווקא, דכן הוא לשונם שם בכל מילי). ואין להוכיח מברייתא דמנחות (גופו דומה לים וכו') דבעינן חילזון מסוים, כי שם אין משמע אלא שבאו לתאר מציאות החילזון שהיו צובעים בו. ואין בזה מקור לפסול אם ימצא עוד חילזון שצובע כמותו. [עי' לקמן אות יא במש"כ לדקדק דאין הברייתא הזו באה לומר דין לעיכובא]. (ואף כותבי הסימנים לזיהוי החילזון מהראשונים והאחרונים, לא כתבום אלא כדי למוצאו, ולא הזכירו פסול חילזון אחר אם ימצא שהוא צובע כמותו)

ונראה דאף דסברא הוא לומר דלא אמרה תורה חילזון אלא משום איכות הצביעה המיוחדת שיש בו וממילא רק החילזון שיש בו את האיכות המיוחדת הזו יהיה כשר (עי' הערה 30), מ"מ לדברי המכחישים זיהוי החילזון ואומרים כי שני חלזונות היו, חדא הא דכשר לתכלת והשני הוא הפורפור"א, שגם הוא שימש בימי חז"ל וגם צובע היה בצבע כחול, (כפי שרואים בעינים וכפי שזכר בספרות הקדומה, עי' לקמן אות כד). הרי לנו ראייה ברורה, מסתימת התוספתא שבאה לפרט כל הכשרים והפסולים (עי"ש כל הפרק), וסתמה לגבי תכלת שאינו כשר אלא מן החילזון, ולא פירטה את חילזון הפורפור"א בפסולים. **א"כ לטעמייהו, יש כאן ראייה גדולה שכל חילזון כשר.**³¹

(ועי' הערה 4 דאפי' אי היה מקום לחוש שהקלא אילן היה מעורב בגוונים נוספים, אין בזה פירכא)

יא. סימני הגמ' במנחות

אף שאין הראיות מתבססות על הגמ' הנ"ל, מ"מ ודאי יש לנו לראות דלק"מ מהתם, ובאמת אף סיועי נמי מסייעא. (והרבה מהמפקקים בזה חסרו בידיעת הפרטים במציאות החילזון) דאמרי' שם (מד.) ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים. (והובאה ברייתא זו במסכת ציצית)

אמנם משמעות רש"י דתכלת הוא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ואפשר דק"ל לחז"ל דשם תכלת קאי דווקא על איכות מסוימת של הצבע, שאינו מצוי אלא בחילזון מסוים דווקא. (וכן שמעתי מחכ"א להוכיח מהלשון בין תכלת לקלא אילן, אך אין זה ראייה ברורה, דהתם קאי לשון תכלת על תכלת הכשר) ואף אי אינו בעצם שם 'תכלת', י"ל דקבלת חז"ל היתה דהתכלת היא בחזק צביעה מסוים ואיכות זו קיימת רק בחילזון מסוים. אך כדי לפסול הפורפור"א ע"פ זה (אף אילו לא היתה החילזון שהשתמשו בו חז"ל) נצטרך לומר שהחומר הצובע שבחילזון המקורי אינו אינדיג'יו (שהוא הצובע שפורפור"א), אף שגוונו יהיה ממש כמו אינדיג'יו. ואף שבכל משפחות הארגמונים למיניהם (אף אלו שאינם צובעים כחול, אך יש בהם צבע כחול מעורב בתוך צבעים אחרים), החומר הכחול שבהם הוא אינדיג'יו. (או שנאמר שיש לו חומר נוסף על הדם הצובע שגורם לצבע להקלט היטב, יותר מבחילזון הטרונוקולוס)

³¹ אליבא דאמת שהפורפור"א הוא התכלת של תורה אין משם ראייה, דהא לא נודע על צבע אחר כמותו שצבעו בזמנם, לכך לא ראו צורך לכתוב שצביעתו דווקא בחילזון מסוים, (כי רק הפורפור"א צובע כחול). ומסתבר דנכון מה שכתבנו בהערה לעיל לפסול חילזון אחר, (אם ימצא עוד חילזון צובע כחול, מחומר אחר שאינו אינדיג'יו). אך לדברי הדוחקים דשמה שתי חלזונות יש שהיו מצויים כבר בזמן המשנה ושתיהם צובעים כחול, יש ראייה כנ"ל. וממילא לדבריהם יש להם לחיוב במצוות תכלת, לכה"פ מטעם זה דאינו מעכב דווקא חילזון מסוים.

ובהקדם לביאור מאמר זה יש להבין לשם מה נאמרו סימנים אלו, אי משום דראו חז"ל ליתן סימן לדור אחרון שיגנו להם החילזון ויגלוהו, וע"ז אמרו שלא יוברר להם החילזון אלא ע"פ סימנים אלו. או שר"ל גם לבני דורם דאותו חילזון שעדיין משתמשים בו זוהי צורתו, והוצרכו לזה או כדי ליתן סימנים למבקשים אחריו כדי למוצאו בקל, או משום טעם אחר בעיניי אגדה.

(ובאמת גם אילו ענין הברייתא הוא בדברי אגדה מ"מ ודאי יש להם ביאור כפשוטו ובודאי לא יתכן לזהות את החילזון אלמלא א"ש עם סימני הגמי)

ונראה דאם כוונת הברייתא לומר סימן לדור אחרון כדי לגלותו ע"י ג' סימנים אלו דווקא ולא ע"י שום דבר אחר, ולחלק בינו לחלזון פסול אחר הצובע תכלת, היו אומרים סימנים ברורים יותר וכמו שכתבו בכל מקום, כגון בסימני כשרות החיות (חולין נט), עם פרטים מדויקים וברורים מזוקקים להעמיד הדין על בוריו. ולא דברים מעורפלים על דימיון שלא נתפרש לאיזה נקודה בו כוונתם. ובפרט ע"פ דברי רדב"ז (ח"ב תרפ"ה) דהם סימנים העשויים להשתנות, (דאינו עולה

אלא בזמן ביהמ"ק) וכ"מ מדברי הראשונים (רמב"ם, סמ"ג ועוד) שנתנו סימנים אחרים לזהותו.

והביאור הפשוט יותר הוא דהסימנים נועדו למבקשים אחריו, לזהותו משאר חלזונות. ואף דאין חשש טעות כיון דאין חילזון נוסף הצובע תכלת, רצו להודיע איך לזהותו יותר בקל אף למי שאין מכירו.³²

וגם לשון גמ' דידן, חילזון זהו (ובנוסחאות מדויקות הגירסא 'זה') וכו' הוא כעין הלשון בסוטה (מח): שמיר 'זה' וכו' שאינו בא ללמד דדווקא ע"י סימנים אלו שרי להשתמש בו. (דבשמיר ודאי לא בעינן דווקא לתולעת זו ובכל החותך כמותו סגי)

ומ"מ עתה יש לבאר סימני הגמ' ולבחון אם מתקיימים בפורפור"א.³³

³² ראיתי מי שהקשה, מפני מה לא אמרו מביא חילזון ושמור פורפור"א, אך כל קושייתו אין לה ביאור, דהא ודאי דברי חז"ל שם לא באו לזהות את החילזון למכירים אותו אלא למי שאינו מכירו. ולטעמיה שהפורפור"א אינו החילזון יש להקשות דאי כוונתם ליתן סימנים איזה חילזון הוא זה, אמאי לא אמרו את שם הלע"ז של החילזון הזה דהא גם שם חילזון אינו מלשוה"ק. (דשם 'חילזון' אינו הגדרה דווקא למין מסוים, שהרי הוא שם כולל גם לחלזונות היבשה), וכמו שאמרו בדיני כשרות הבהמות והעופות את שמות הלע"ז שלהם. (חולין ספ"ג וע"ז לט.) ויהיו דבריהם ברורים אף בלא הסימנים הללו. (וכבר נזכר אצל היוונים בזמנם שמות למיני חלזונות שונים ואין נראה שדווקא לחילזון התכלת שהיה כ"כ שימושי ויקר, לא היה להם שם מיוחד) אלא ודאי דבעו חז"ל לתאר צורתו משום איזה טעם. אכן אליבא דאמת לא השתמשו חז"ל בשמות לטיניים אלא בשמות בארמית וקושייתו מעיקרא ליתא.

³³ הקדמנו כל הקדמה זו להוציא מלב האומרים כי לדברינו אין סימנים אלו סימנים מובהקים לגמרי, ויתכן שאפשר למצוא לפי ביאור זה עוד חילזון בסימנים אלו. (ואף לדבריהם, מ"מ אי אפשר למצוא את התנאי המרכזי שבדמו צובעין תכלת אלא במיני הפורפור"א וה"טרונקולוס" הוא הכי מתאים לסימנים) גם יש להוסיף שבהרבה דימויים של חז"ל לא היינו מבינים ענינם בלי להכיר את הדבר בדרך אחרת כגון חוטמו של אתרוג והא דהדס הוא מעשה גדילה (עבות). וכיו"ב בדימיון השיליא בגמ' בנדה (כו. וע"ע להלן הערה 42). וכמ"ש רש"י (סוטה יז.) והריטב"א (חולין פט.) גבי תכלת דומה לים דלשון דומה לאו היינו ממש כמותו, וכמו"כ כאן אלמלי ידענוהו הו"א דדומה לים הוא דווקא כחול, והשתא אמרינן ע"פ חז"ל דירוק נמי חשיב דומה לים וכמ"ש במקומו.

ענין גופו דומה לים, לכאוי ב' פירושים אפשר לפרש בו, אי דומה הוא בתבנית או בצבע³⁴. והנה כשהוא בים, קונכייתו³⁵ מגוונת בגווני הרבה ומצוי בו ממיני ירוק עד תורכזי וסגול, (והים עצמו הרי גווניו משתנים ממקום למקום ובודאי גם ירוק חשיב דומה לים³⁶ ואפי' לרקיע, דאמרי בירושלמי ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע (ברכות א, ה"ב וכן במדרש תהלים כד, וכע"ז בבמדב"ר נשא יד) ובמדרש תהלים (ז), אילנות לרקיע ובברכות (ט): משיכיר בין תכלת לכרתי, הרי דמיון (להדד). ולדעת הרמב"ם ד'דומה' הוא בגוון בודאי דבר זה חשוב כצבעו דאפילו אדם אדמוני נקרא כן מחמת שערותיו, כ"ש בהא דנראה כגוף הקונכיה ממש. וצבע זה דבוק בו דרך קבע, (ואמנם אחר שמוציאים אותו מן הים, אז מלבין צבעו אחר זמן), ובספר התכלת (עמ' 295) מביא שטבע זה מיוחד ב"טרונקולוס", אך בשאר חלזונות אינו מצוי בהם כ"כ בקביעות. (הטעם לזה הוא כיון שבד"כ הם נמצאים בעומק אחר בים, או שמחמת חלקלקותם אין נתפש בהם) וא"כ גם יש בזה סימן, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

ואף שבקרבת החוף דבוקים עליו בע"ח אחרים עם הפרשותיהם, ואין בו את הירוקת

ובפרט יש בזה הרבה מדברי אגדה וכעין הברייתא שהביאה הגמ' לפני כן תניא משום ר"מ על דימיונו לים, ממשיכה הגמ' בברייתא נוספת על עוד דברים שהוא שייך לענינו של הים. דהיינו לא רק הצבע שצובעים ממנו דומה לים, אלא אף הוא עצמו דומה לים בתבניתו או בצבעו (עי' משכ"ת שם), וכן בצורתו שדומה לבע"ח שבים דהיינו דגים, ואף במקום חיתו דהיינו שאינו עולה מן הים אלא א' לע' שנה. ובעלי האגדה הרחיבו בזה בספרי הקבלה. (עי' זוהר שלח קסג: ועוד) וכן משמע ברש"י (חולין טז). שכי' "שהתכלת דומה לים - שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וכו' ", שלכאוי הוא נראה כדבר שאינו שייך לשם כלל. וחזינן שמקשר ענין זה של התכלת דומה לים, שענינו לדימיון כסא הכבוד, עם המשך הברייתא דעולה א' לע' שנה, ור"ל דגם בענין זה שהוא עולה מן הים, הרי הוא מזכיר בזה את הים שהוא זיכרון לרקיע, וזיכרון לקריעת ים סוף (ערש"י מנחות מג: ד"ה דומה לים). וכן משמע קצת מלשון הברייתא במסכת ציצית חלזון "למה הוא דומה", דו"ק ותשכח שלשון זו מצויה מאוד אך לא הוזכרה אלא בדברי אגדה. וכ"מ נמי מהשמטת גמ' זו מהרי"ף. עוד יש להוסיף, דאי כל דברי הברייתא לא אתו אלא למימר דיני צביעת התכלת, לכאוי לא הוי מסיים ביה בלשון "ובדמו צובעין תכלת" כאילו פרט זה הוא אחד מסימניו. והלא כל הברייתא לא באה אלא לומר דבר זה, והול"ל איזהו חילזון שצובעין בדמו תכלת, גופו וכו'.

[עוד יש מבארים דכל דברי הברייתא אזלי בתר סיפא ד"לפיכך דמיו יקרים". דהיינו דהברייתא באה לפרש קושי צידתו, כיון שהוא מוסתר מחמת דימיונו לים, וגם כשרואים אותו הרי הוא נראה כמין דג (ואולי ר"ל דומה לדג, שהוא חי במים), ואינו יוצא לחוף אלא א' לע' שנה שרק אז אפשר לגלותו בקל. ומסיים דלפיכך דמיו יקרים. כיון דכ"כ קשה צידתו]

³⁴ ויש שהוכיחו ממסכת ציצית כהרמב"ם (שהדימיון הוא בגוון) דשם גרס דומה לרקיע. אך אינו מוכרח כ"כ, דכיון שהוא אותה ברייתא המופיעה בגמ' דילן, גירסא שלנו עיקר וכדרך הגר"א להגיה ע"פ הבבלי.

³⁵ והקונכיה ודאי חשיבא 'גופו', שהוא כמו עצם הגולגולת שלו ומחמתה יכול לחיות יותר מו' חודש אף שהוא בריה שאין לו גידים ועצמות רגילים, וכמו שהוכחנו לקמן (אות לב) מהירושלמי.

³⁶ וכבר קדמונו בסב"י זו בספר חזון נחום להג"ר אליעזר נחום זצ"ל רבו של החיד"א (אשר מכנהו (ברכ"י ז, ב) "פה קדושי"), וז"ל "ונראה שהר"ש סירליו ז"ל על צבע הדג עצמו קאמר שהוא וירדני"י בלע"ז (ירוק גרי"ן) ונתגלה לו מסוד ה' ליראיו". ואף שאין זה נראה בפירוש דברי רש"י מ"מ חזינן שהבין ה"חזון נחום" דאפשר לפרש בגמ' דדומה לים הוא ירוק גרי"ן.

המצויה בעומק הים, ואז רובם בגוונים אחרים (הדומים לקרקע הים וע"י הערה³⁷), [אשר מחמת כן, אפי' צורתו אינה ניכרת היטב בשלימותה]. צ"ל שחז"ל מדברים רק כלפי הירוקת הנראית כחלק מגופו, כשהוא נקי מדברים חיצוניים שאינם נראים חלק מגופו. ועוד דהדבר הזה משתנה ע"פ מקומו ודרגות הזיהום שם וכדו', ואפשר שבזמן חז"ל מחמת ריבוי צידתם לא היו מצויים אלא בעומק יותר והיו רובם ככולם ירוקים. (גם אריסטו כתב שהפורפור"א מכוסה באצות ובעשב הים והוא מין צמח ירוק)

[ומדוקדק היטב, דחילוון מדמה הרמב"ם (פרנקל) לים ואילו את התכלת לרקיע.³⁸ (אף דלשון הגמ' גם גבי תכלת 'דומה לים') והיינו משום דים אינו רק כחול, שיש בו גם ירוק וכיו"ב, אך הרקיע יש בו רק כחול שזהו צבע התכלת כמ"ש לקמן].

אך לגירסא שלפנינו בפרש"י³⁹ כי ביאור גופו דומה לים אינו על הגוון כפי הרמב"ם, אלא כמ"ש שם "גופו: מראה גופו תבנית דיוקנו", הרי שדמיונו הוא בתבניתו ולא בגוון. וא"כ אפשר לבאר דענינו דמחזי כאידוותא דימא (כהא דב"ב ד.). ומצינו בכמה מקומות במקרא שמצינים את הים בגלים שלו⁴⁰. וגם ענין זה מיוחד בטרונוקולוס, וא"כ גם בו יש סימן לזהותו ולהבדילו משאר חלזונות.

ג. וברייתו דומה לדג

יש לבאר, דהנה מצינו בחז"ל שחילוון צורתו היא כנחש, דבבכורות (לח: וערש"י ויקרא כא, כ) גבי מומין שבעין אמרי' דחילוון היינו נחש. וכ"מ בריטב"א (שבת עה.) וז"ל "ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"⁴¹. הרי דאין צורתו כצורת דג, בחיתוך סנפירים וקשקשת וזנב. וכ"כ הראשונים

³⁷ ויש שפירשו שדומה לים פי' לקרקע הים וא"ש אף אי נימא דדעת רש"י דדומה לים היינו במראיתו, מ"מ לא כתב שצריך להיות דווקא בגוון פחול כים. ואף למ"ש רמב"ם דדומה עינו לעין הים. (עי' ברמב"ן פרשת בראשית (א, י) שהוכיח מהפסוקים שקרקע הים קרוי ים) ומראה הפורפור"א הזה נראה תמיד כקרקעית הים אף בצבעו, ואף במקומות שהים מחופה באצות בגוונים שונים, מראה הפורפור"א כמותו. [ראה תמונה (שמאלית) בסוף הקונט"] ומחמת טבע זה קשה מאוד לדעת מקומם וקשה לצודו וממילא זו גם סיבה ליקרות דמיו.

³⁸ והעירוני דהא הרמב"ם לא ידע את החילוון ואיך יתכן דכוונתו לכך, אך לדבריהם נמי, הא גופא הוא טעמו של הרמב"ם דמשו"ה לא כתב אלא לשון הגמ' בדקדוק, ורק לגבי תכלת שידוע היה שכוונת הדין לגוון הכחול בכללות, שינה בו ואמר כעין הרקיע ולא כעין הים.

³⁹ אמנם יש שמגיהים שם בפירש"י דתבנית דיוקנו, קאי על ברייתו דומה לדג וכן נראה שהיא הגי' הנכונה ולפי"ז אפשר"ל גם ברש"י שכוונתו על הגוון ויתפרש כמ"ש בדברי הרמב"ם. ומ"מ גם אם אי"צ לפרשו בפירש"י, עדיין יש מקום לפרש כן בגמ'.

⁴⁰ והמקרא מלא בהתיחסות לים כלפי גלים שלו. ולא מצאתי במקרא כלל דימיון הים כלפי מראהו וצבעו. אלא לפי שלגבי תכלת הוזכר בגמ' דימיון זה, דימו לומר שפשטות הגמ' הוא כרמב"ם דקאי דווקא לגבי המראה, אך אין זה מוכרח כלל. ובירושלמי "ממולאים בתרשיש. כימא רבא, רשב"ל ... מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים וכו' " (סוטה פ"ח ה"א). ועוד במדרש "מה הים מסעיר אף הלשון מסעיר", (אוצר מדרשים עמ' 352) ובב"ב (ד.) ובסוכה (נא:). אמרינן על בנין הורדוס, מחזי כאדוותא דימא, משמע שהגלים הם מאפיין מיוחד בים, שראו לדמות לו את ביהמ"ק.

⁴¹ אך אפשר דהתם לא קאי על צורתו, אלא שאין בו חילוק איברים פנימיים.

שהוא תולעת. (רש"י סנהדרין צא, רבבי"ה שבת קצד, ר"ש וראב"ד תו"כ מצורע פרשתא א', יד) וגם ברמב"ם (פיהמ"ש כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון 'צדף' וא"כ הרי הוא כחלזונות שלנו שצורתם כתולעים. (וכי"מ במתני' דכלים יב, ע"פ ר"ש ורע"ב שם) שהוא מתפתל) הרי שאין כוונת חז"ל "ברייתו דומה לדג" לצורת גופו. וע"כ דאירי על הקונכיה ולא על צורת התולעת עצמה. ולגבי הקונכיה, הרי כל רואה חילזון זה, **דימיונו לדג ברור**.⁴² [נראיתי תמונות מחלזונות רבים מאד והוא מיוחד ממש בענין הדימיון הזה] **וא"כ אף סימן יש בו, להבחין בינו לחלזונות אחרים.**

[ויש שפי' דברייתו דומה לדג היינו בצורת חייו שהוא חי במים כדג ויש מהראשונים שאף כינו לדבר כזה בשם דג, (ע"י לקמן דברי הרמב"ם, וע"י בסידור יעב"ץ (בפי' לק"ש) לשונו שם "דומה לדג וחומט ימיי"). ואף צורת רבייתו כדגים, ובדברי חז"ל לשון ברייתו בכ"מ משמעותו בריאה. (ע"י נזיר נב. זבחים כב. וכן הלשון 'ברייתו של עולם בכמה דוכתי).]

יד. **ועולה אחד לשבעים שנה**

ענין זה אפשר לפרשו בכמה פנים, דרש"י במנחות כ' עולה מן הארץ ובמקו"א (ב"מ סא: ובסנהדרין צא). כ' עולה מן הים. ובמושכל ראשון היה נראה כי אין הסימן הזה מתקיים בפורפור"א, כי לא שמענו על תופעה של עליה המונית של הפורפור"א לארץ פעם בעי' שנה. אך באמת הרי הפשטות היא שבמשך כל תקופת גניזת ההתכלת לא היה החילזון עולה אחת לעי' שנה, וא"כ יש לנו לדעת אם יש כורח לומר דכשיחזור ויתגלה חייב לחזור לו גם טבעו זה שעולה אחת לעי' שנה.

ויש לנו לדון בעצם ענין הזה דעולה א' לעי' שנה, אם הוא ענין ניסי או טבעי. ואם הוא ניסי אין שום קושיה אם אין הנס נוהג בזמנינו. **וכמ"ש רדב"ז** (שו"ת ח"ב תרפ"ה) שלא עלה אלא בזמן ביהמ"ק, ובחלקו של זבולון.

ואם נאמר כי "עולה אחת לעי' שנה" הוא ענין טבעי, לכאוי' אין ענינו משום טבע החילזון עצמו, כי אין בריות כמותו חיות עי' שנה, אלא אפשר כי ענינו הוא שהחילזון תקוע ונועץ עצמו בארץ, (כמ"ש בספר הקנה) והגלים כשהם חזקים מאד, עוקרים אותו ממקומו. וגלים חזקים כ"כ מצויים אחת לתקופה ארוכה מאד שאמדה חז"ל בעי' שנה⁴³. והנה יתכן שמחמת ריבוי בימינו, (מחמת מיעוט צידתו במשך קרוב לאלף ות"ק שנה), הוא נמצא קרוב יותר לחוף ולכן הגלים הודפים אותו אחת לכמה שנים ולא לעי' שנה, אך בזמנם שהיה בריחוק יותר היה זה

⁴² וזה פשוט לכל מתבונן (כשהוא מונח כדרכו) ואף תשב"ר מכיר בו, וראה תמונתו. (ערך רצם) מה שפירש שם לגבי סנדל דומה לדג של ים "שהוא רחב ודק וחד כלפי ראשו", וכ"ש בזה שדימיונו פשוט ביותר. גדולה מזו אמרו (מידות ד, ז) "וההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר הוי אריאל ... מה הארי צר מאחוריו ורחב מלפניו אף ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו" הרי שאף בדימיון קל כזה פירשו חז"ל מה שדימה הנביא המזבח לארי.

⁴³ כי ענין עי' שנה הוא ענין לזמן מופלג בדברי חז"ל שהוא שנות חייו של אדם. וע"ע מכות ז, ע"ז יא, מ, הוריות יג: ובמעילה יא:

פעם בעי' שנה. או אפשר דעולה וכו' הכוונה שעולה בכמות גדולה א' לעי' שנה, (והיינו עיי' הגלים כנ"ל) וזה אולי קיים גם בזמנינו ובפרט לגירסת מס' ציצית "ואינו עולה אלא לשבע שנים". (ואף לדעת רש"י יתכן לדחוק שיהיה מאורע נדיר מאוד, שהוא כתב דעולה להרים ולטעמיה אזיל דחלזונות שבהרים דסנהדרין (צא). הוא חלזון התכלת, אך רוב ראשונים פליגי עליה, כמ"ש לעיל (הערה 6) מהיד רמ"ה שם ותוס' וריטב"א (והערוד) ומ"מ אף אם ענינו מחמת טבעו בעצמו הרי בכל תקופת גניזתו לא ראינו שהיה החלזון הזה עולה ונשתנה בו הטבע הזה, ומנלן לומר דמוכרח הדבר שכאשר יחזור החלזון ויתגלה יחזור עמו מיד גם טבעו זה.

ואם נאמר דבאמת לא נשתנה טבעו גם במשך כל תקופת גניזתו ועדיין היה עולה לארץ אחד לעי' שנה ואין איש שם על לב, א"כ גם בחלזון זה אפשר דכן הוא, ועדיין לא בדקו במשך עי' שנה לומר לא זהו ידינו מתוך ידו.⁴⁴ גם יש להעיר כי ברמב"ם מזכיר סימני הגמ' במנחות ומדלג על

סימן זה, ואולי טעמו משום שאין זה טבע גמור בו (כהרדב"ז דלעיל), וא"א לבדקו עי"פ סימן זה]

ומה שמשמע מדברי רש"י שזוהי סיבת יקרות דמיו, ולכאוו' משמע שצדים אותו רק כשעולה א' לעי' שנה. הנה זה ודאי אינו כוונת רש"י, דהא מדכרינן בכמה דוכתי על צידי חלזון שצדוהו **ברשתות**. (עי' שבת עד:) וא"כ היו צדים אותו מן הים, ורש"י עצמו מבאר בכל מקום שעולה היינו שעולה ליבשה,⁴⁵ וא"כ ודאי כשאומרים שצדים אותו בים מוכח שגם בתוך עי' שנה היו צדים אותו, אלא דכיון דהיו צריכים לצודו ולא היה עולה מאליו היה זה ביוקר. ובפרט כי צידתו קשה (אף ברשתות) כיון שא"א לזהותו מחמת צבעו ועשבים הגדלים ע"ג, וקשה לידע היכן מקומו בלי צלילה. ולא בכל זמן בשנה הוא עולה לרשתות הדייגים. וכ"כ פליניוס, שהיו אנשים מסכנים נפשם לצודו. ואמנם אפשר דדבר זה הוא חלק מענין גניזתו, שהוא גנוז בעומק הים ואינו עולה. ומ"מ ודאי נמנעה צידתו לתכלת מאיזה טעם, אולי משום הסכנות שבצידתו, שבלי ציד צלילה מתאים, קשה מאוד צידתו במעמקים. (וכ"כ רדב"ז עי' לקמן הערה 67) או משום גזירת המלכות. ועי' מש"כ בהמשך אות טו ד"ה ובלא"ה, ומתיישבים גם דברי הטוענים כי הא דעולה א' לעי' שנה הוא ביטוי לכה"פ לנדירות מופלגת, והטרונקולוס אינו נדיר כ"כ.

⁴⁴ ובלא"ה יש מדברי חז"ל שכוונתם בדרך רמז לענין אחר ואף כי אין יוצא מידי פשוטו, הפשט בזה יוכל להיות בדוחק יותר. כמו שדחק הגר"א (ביאורי אגדות תענית כג.) בביאור הא דחרוב טעין לעי' שנה (תענית כג.) ובבכורות (ח.) "חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה" ופירש רבינו הגר"א דהיינו שמוציא פירותיו עד עי' שנה, ודלא כהפשט הפשוט שם שפרש"י שמוציא פירותיו רק אחר עי' שנה. ובמקובלים דימו ענין החרוב לחלזון ואף מוהר"ח מוולוז'ין משה הענין כאן לחרוב הגדל לעי' שנה (רוח חיים אבות ג,א), "ועולה אחד לשבעים שנה סוד אילן חרובין עלמא דחרובא כידוע", ולפי"ז גם בפשוטם של דברים אפשר לפרש כמ"ש הגר"א בחרובין והיינו דזמן גידול מושבותיהם הוא עד עי' שנה ובסוף עי' שנה קל יותר ללכדם משום ריבויים הגדול ואפשר דעולים ומעתיקים מקומם למקום קרוב שבו יותר קל לצודם. [וברמ"ע מפאנו (מאמר צבאות ה' ח"ב י"ד ט"ו) פי' דעולה א' לעי' שנה הוא בצורת דומם ולפי"ז אפשר לפרש שעולה אחר מיתתו וא"ש טפי לפי גי' מסכת ציצית שעולה א' לשבע שנים. דשנות חיותו של הפרפר"א הם ז' ואחר מיתתו הרי הוא נפלט ליבשה. (אך זה אינו כרש"י שהיו צובעים בו כשעלה, ואחר מותו הרי לא יצלח לצביעה), וד"ל בזה, תן לחכם ויחכם עוד]. ועי' זוה"ק (ויקרא טז,א) דתמר נמי עולה לעי' שנה, ואף דבעינינו לא ראינו כן.

⁴⁵ ולא כפי שאפשר היה לומר, דעולה ברשתות הדייגים, או שעולה מקרקעית הים למים למעלה.

טו. לפיכך דמיו יקרים

פרש"י דדמיו יקרים מחמת נדירותו. (וכ"מ במסכת ציצית), אמנם לגי' דידן פשטות הלשון דדמיו יקרים משום דצובעים בו תכלת. (ובמסכת ציצית אפשר דהגי' כש"ס שלנו) ומ"מ אף דבימינו אין החילזון יקר כ"כ, הא חזינן דבזמנא היה הפורפור"א יקר וכפי שתיארו כל סופרי האומות על יוקר דמיו. ובודאי גם לפירש"י שיוקרו מחמת נדירותו, הוא תלוי בביקוש שיהיה אליו, דאף אי יבוקש אחת לעי' שנה ולא ימצא, כל שאין לו דורשים ודאי לא יהיה יקר. ובפרט שע"י ציוד הצלילה שבזמנינו כל ענין צידתו הוא קל ופשוט וממילא הוא זול יותר.

ובלא"ה נמי אין כאן קושיה, שודאי היום הוא מצוי יותר. והענין, כמו כל בע"ח שהוכחדו ושנתמעטו, שסיבת הדבר משום ציד מוגבר ולכן אחר שנעשה נדיר יותר ונשאר רק במעמקים, ובלשון חז"ל 'נגנז' (וכמ"ש על שירא פרנדא וזכוכית לבנה שבטל וכי' הראשונים (עי' שבת כ: תוד"ה אן) דהיינו שנעשה נדיר, וכ"ש בזה דיתכן שאף לא היה אפשר למצאו כלל), וממילא הופסקה אפשרות הצביעה בו להמונים. וכן ידוע שגזירת המלכות (אפשר שזוהי הגזירה הנו' בסנהדרין יב.) אסרתו להמונים. ולפיכך נשתכחה ידיעת אומנות צביעתו, וממילא הרצון לצידתו נמוג. ומאז הלך והתרבה, עד שנעשה בריבוי גדול כפי שהוא היום.

סימני הרמב"ם

טז. והוא דג

שאלה: יש שהעירו על הפורפור"א מדברי הרמב"ם שכתב שהוא דג. והפורפור"א הוא מהמין הידוע הקרוי חילזון ולא דג (לפמ"ש"כ במאכל"א ב, יב).

תשובה: הנה רש"י בסנהדרין (צא.) וביד רמ"ה (שם) וראבי"ה (שבת קצד) כ' שהוא תולעת וכ"כ ר"ש וראב"ד (תו"כ מצורע פרשת א', יד) וכן בריטב"א (שבת עה.) בשם הרמב"ן שהוא כתולעת. ואין כאן פלוגתא, דתולעת שבים גם חשוב מין דג. כמ"ש רש"י עצמו (שבת עד: ד"ה צדי חלזון) שהוא כמין דג. והעד, "וירדו בדגת הים" (בראשית א' כו, וכן שם כח, ועי"ש ט, ב) ואי לא נימא הכי א"כ חיות שבים נשתנו מכל בע"ח שבעולם ולא ניתנו תחת האדם.

ודברי הר"מ בהל' מאכלות אסורות אינם מן הענין כלל. דהתם אין ענינו אלא בהגדרת הנכלל בקרא ד"שרץ השורץ", ולמימר שאין הדג קרוי שרץ, אך לא אתא למימר שאין השרצים קרויים דגים, שאין זה מן הענין שם כלל, דגבי איסור דג טמא הכל בכלל. (דלא אמרה תורה לשון דג, אלא "כל אשר במים") ומ"מ לשון דג קורא לכל שהוא חי במים אף שאינו בצורת הדגים, ולא דימה הר"מ לחלק בזה מעולם.

ועוד דאי כוונת הרמב"ם בלשון 'דג' שכתב לגבי החילזון, לאפוקי משרץ המים, הוא תמוה דאין לזה מקור בש"ס, ואי נימא דמקורו מדאמרי' במנחות ברייתו דומה לדג, הא משם גופא

הוכיח בנו"ב (תנינא או"ח ג, תשו' מבן המחבר) שאינו דג ממש, מדאמרו דומה לדג ולא הרי הוא דג. ועיי' כמש"כ דכוונתו בלשון 'דג' לכל שהוא חי בים, וזה באמת הוזכר בש"ס בדוכתי טובא שמקומו בים.

והרמב"ם עצמו בפיהמ"ש (כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כן הוא גם במקור בערבית. ואף ר"א בנו (המספיק לעובדי ה', מהד' ניסים דנה עמ' 273) כתב מילת חלזון בלשון ערבית שהוא ידוע עד ימינו שהם חלזונות שלנו שהם שרץ המים), ועיי' פי' הגר"א בכלים (א"ר י, א') "דכל שבים מין דג הוא" (וכן הרמב"ם גופיה כתב לשון 'חיה שבים' כלים א' ג) ובמקו"א (טומאת מת ו, א) החליף הלשון לידג' באותו דין עצמו. גם החו"י שכותב על הפורפור"א שהוא החלזון של תכלת מכנהו דג הפורפור וכפי שכינהו מחכמי האומות. וכעיי' גבי כילבית שכי' רש"י (שבת עז:). שהוא שרץ, והראשונים כתבו בשם רש"י שהוא "דג טמא".

אך יש להוכיח מכל הנ"ל, שהחלזון הוא מין תולעת שבים.

יז. דמו שחור כדיו

שאלה: עוד יש מקשים דהפורפור"א דמו יוצא שקוף ורק אח"כ מתחזק מראיתו, וגם אינו נעשה אלא סגול עמוק ורק כשהוא כנוס בתוך היורה, או כשהצבע מתייבש הוא נראה שחור. תשובה: בעיקרו של דבר, על גוון דמו של החלזון מצאנו בזה ג' דעות. דעת הרמב"ם ודעימיה, דדמו שחור כדיו. דעת רש"י (חולין פט.), שמראית דמו דומה לים. ודעה שלישית היא דעת ה"חווות יאיר" שכתב במקו"ח (סי' יח ס"ק ג) דדמ חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפור. והנה במושכל ראשון נראה כי לא יתכן במציאות שיהיה כדברי כולם. ולכאוי' נראה כי גוון דם החלזון הוא כדעת החווות יאיר (שגם כותב להדיא שהתכלת הוא מהפורפור"א) וסמך לדבריו בדברי הזוהר (ראה לעיל הערה 26).

אך באמת גם לדעת רש"י א"ש, דנראה שמקורו של רש"י לדבר זה הוא מסברא, דודאי גוון דמו הוא כגוון הצמר הצבוע (דס"ל דלא יתכן שיהיה מראה התכלת ע"י הסממנים ועיי' הערה 76). וא"כ א"ש בפורפור"א כיון שבאמת לאחר תהליך הכנת הצבע הוא נעשה כחול. (אף שבשעת תהליך הצביעה עצמו, הדם מומס וצבעו צהוב, אח"כ חוזר לטבעו ונעשה כחול ולא סגול) אך יש לדון אי מתיישב גם לדעת הרמב"ם, ויש לברר מקחו של צדיק מנין לקח הרמב"ם סימן זה שאין לו זכר בדברי חז"ל. וגם קשה לומר שהיה מדרש לפניו שהוכחד זכרו ולא הזכירוהו הראשונים, (אמנם כמה ראשונים העתיקו את דברי הרמב"ם הללו).

לפיכך מסתברת היא, השערת הגרי"א הרצוג זצ"ל כי דברי הרמב"ם לקוחים מכתבי אריסטו⁴⁶, שתיאר שם את צבע הפורפור"א שהוא שחור. והנה אריסטו עצמו בתיאור

⁴⁶ ואדרבה, הגרי"א הרצוג הוכיח מזה כי דעת הרמב"ם היתה כי החלזון הוא הפורפור"א (דהיינו המורקסו ארגמון) המוזכר בכתבי אריסטו. אמנם באמת יש שתרגמוהו 'כהה' וכן נקרא ביוונית צבע הקלא אילן שהוא כחול 'מלין' אינדיקו"ם" וא"כ הוא כינוי לכל צבע כהה מאוד ול"ד לשחרות הדיו ממש, (ולכה"פ חומר צובע כהה נקרא כן. ועוד הביא ב"לולאות תכלת" מדברי פילון האלכסנדרוני שמכנה את התכלת עצמה מליס). אך בתרגום הערבי של כתבי אריסטו כתוב אסואד' דהיינו שחור כדיו. ובלולית (עמ' 8-166) מביא עדות הרמב"ם על עצמו, שלא היה לפניו אלא תרגום אריסטו בערבית.

הפורפור"א, כותב שהוא יוצא שקוף בתחילה ורק אח"כ נהפך כהה. והוא כתב על צבע דמו שהוא מל"ן. ועיי' בערוך (ערך אימרא וערך מלך ובמוסף שם) כי פירוש מלה זו הוא דיו שחור, וכן הוא כינוי למראה שחור כדיו.

ובלא"ה נמי עצם המילה שחור הוא כינוי לכל מראה כהה ואפי' מראה כעצם השמים הרמב"ם מכנה שחור (הלי' ציצית ב,ח'). ובמקום אחר (הלי' שחיטה פ"ז, יז-יט) מצינו שהרמב"ם מחלק את השחור לבי' מיני שחרות, האחד שחור כדיו והשני שחור ככחול, (וכי"מ בלשון הגמי' בחולין מז:). וא"כ כיון שאין שם נפרד לכל מראה שחרות, והרמב"ם רצה לפרש שלא נטעה בגוון דמו שהוא שחור כמראה הכחול (שהוא התוצאה הסופית בצמר), אלא שחור חזק יותר, לפיכך נקט שחור כדיו.⁴⁷

והדיו עצמו עיקר שחרותו היא כשהוא יבש ובמקום שהרמב"ם רוצה לומר שחרות גמורה ממש, כתב להדיא כדיו היבש.⁴⁸

ומ"מ כל פירוש שנפרש באריסטו"ו שכותב להדיא מל"ן (שפשטותו שחור כדיו) ומדבר להדיא על הפורפור"א (שעליו אין שום ספק שאנו יודעים אותו), הוא יהיה פירוש הרמב"ם. ואפשר דכיון דרק החלק השחור שבדמו הוא הצובע, כי האדום המעורב בו נעלם אח"כ, אפשר דכשכתבו דמו שחור מתיחסים לדם הצובע שבו ולא לדם האדום שנעלם אח"כ בשעת הצביעה, שבתחילה אין רואים בו אלא שחרות ואדמיות ואין בו כחלות כלל. (ונמצא רמז לשינוי הגוונים הזה, בדברי הזוהר. ע"י הערה 26)

(י"א שאולי כוונת אריסטו במ"ש מל"ן על וריד שחור העובר בבלוטה, וצ"ע אם אפשר שבוריד הזה עיקר הצבע)

(ואמנם בצפנת פענח על הרמב"ם, כתב מקורו מירושלמי בנדה (פ"ב ה"ז) דאי' שם דדם דגים הוא שחור, ואם נכון הוא, ודאי אי"ש בפורפור"א דהצבע שיש בו שחור יותר מדם דגים)

⁴⁷ ברמב"ם כתב לשון משחירין על קלא אילן וכן שם (הלי' ציצית ב, א) אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור, (עיי' פ"ב ציצית הלי' ח' והלי' שחיטה ז, יט. ובהלי' ברכות ז, ט, דאיכא יין שחור וכמדומה שבכל יין יש אדמיות כל דהו. ועיי' בבב"ל ס"י לב, ג' וסי' לג ד"ה הרצועות) והצבע הנקרא בלשונינו כחול, הוא שם חדש בעברית של זמנינו ולא היה בשימוש של הראשונים. והרמב"ם שכתב פתוך שבכחול, כוונתו לחומר מסוים שכוחלים בו העינים שקורא פותל, [כך נקרא הכחול במקומות רבים בלשון משנה (כלים טז, ח) וגוי' הירושלמי במתני' (פ"ח דשבת, ובפ"ג דמכות) וכן הוא במקומות רבים בתוספתא (שבת ח לג, מכות ד' טו, מקואות ו ט), ובספרא (קדושים ג' ו) וכך מכנה הרמב"ם לפחול העיניים (הלי' שבת יח, י, והלי' שחיטה יד, ג)]. ובכל לשונות הראשונים אין גוון הנקרא כחול, (והארכנו בזה בקונטרס עין התכלת פ"ד בביאור דברי רש"י, יעוי"ש) וכל מראה עמוק נקרא שחור, כדאמר בנדה (סד:): נשים בבתוליהם כגפנים וכי' ויש גפן שיינה שחור, ובכריתות (כב). גבי דם דקרי ליה טיפה המשחרת אף שיש בהם מראה אדמיות. וכן הלשון בכמה מקומות תאנים שחורות ולבנות, ואנן חזינן דמראה התאנים השחורות הוא מה שנקרא סגול בלשונינו.

ולפי"ז אפשר דאין כוונתו להגדיר את צבעו בדקדוק כבמראות הדמים ולאפוקי שאין בו שמץ אדמיות, אלא ר"ל איזה מין שחרות יש בו, שאינו כחול אלא שחור. (וכל מה שנטייתו לשחור כדיוא יותר מלשחור ככחולא, מוגדר שחור כדיו) גם אפשר דכוונתו לגבי דרגת הכהות שלו, (ולפי"ז פירוש מילת שחור אצלו אינו שם לגוון מסוים אלא לכהותו של הגוון, בין יהיה זה כחול כהה מאוד ובין אם יהיה אפור כהה מאוד). ור"ל דדמו שחור כדיו שהוא כהה מאוד כדיו ולא שחור ככחול. אך לא נתכוון בזה לדיוק ברמת השחרות שיהא בדיוק כדיו, לא פחות ולא יותר. (וכשהוא מרוכז מעט, או יבש, הוא שחור ממש. ראה תמונה בסוף הקונטרס)

ולולא כתב הרמב"ם דבריו בזה, היינו מבקשים למצוא חילזון שדמו כעין התכלת ממש ואף לא סגול.

⁴⁸ כמ"ש הרמב"ם (אסורי ביאה ה,ח), "והשחור כעין הדיו היבש". (וגם ברש"י איתא ששחרות הדיו היא בהיותו יבש (חולין מז: ד"ה כדיוא). וכ"מ בנדה (כ). שאז עיקר השחרות. ובעצם שחרותו של דיו, הנה בנדה (כ). מדמינן ליה לשחרות ענבים שיש בהם אדמיות. וביותר אמרינן שם דסתם דיו הוא בהיר טפי ורק התם הוי כחרותא דדיותא שהוא כענבים. וברא"ש (נדה ח, ח, והובא בטור וב"י יו"ד ק"צ) הביא לדברי ר"ח דם אברים של תרנגולת הוא השחור כדיו דנידה. וא"כ הרי דאיירי על גוון

איברא, לקושטא דמילתא נ"ל עיקר טעמו של הרמב"ם לא מן אריסטו ולא ממדרשי חז"ל, אלא דהרמב"ם הבין בפירושו הא ד"בדמו צובעין תכלת" דהצביעה היא מדמו ממש ולא שיהיה גוון הצבע ע"י סממנים וכמ"ש לעיל בדברי רש"י וראה הערה 76, ולפיכך הבין בפשיטות שדמו הוא שחור ולא בא אלא לאפוקי סתם דם שהוא אדום, ומש"כ שחור כדיו משום דדבר פשוט הוא שבשביל שיהיה הצמר הלבן בגוון בהיר יש לו לצבע להיות בגוון עמוק טובא, וכמו שהכיר הרמב"ם את גוון הקלא אילן - שהוא האינדיגו או איסטיס -, בהיותו ביורה טרם צביעתו שהוא שחור כדיו ממש. ומ"מ לא אתא למימר בזה סימני החילזון ולאפוקי מן הסגול או לומר שבהיות החילזון בחייו ג"כ דמו שחור, אלא בא בדברים פשוטים לבאר היאך צובעים בדם שבמבט פשוט הוא אדום, ולזה אתא למימר דדם חילזון זה שונה משאר דגים ואפשר לעשות בו גוון תכלת כיון שהוא עצמו עמוק ושחור כדיו. כנלענ"ד אמת ברור.

יח. **ובים המלח הוא מצוי**

כבר האריכו האחרונים⁴⁹, כי דבר זה, מלבד שלא נזכר בדברי חז"ל, הרי הוא נסתר מן הגמ'. כי אין ים המלח בחלקו של זבולון ולא בסולמות של צור עד חיפה. וגם הקשו דבים המלח אין שום בריה יכולה לחיות בו. וע"כ דכוונתו כמו שפי' ר"ח (פסחים כ"ח). "ים המלח" בגמ' שהוא ים הגדול⁵⁰. דהיינו הים המלוח (ולאפוקי מן הימים המתוקים). וכן דרך הרמב"ם בעוד מקומות (ע"י פ"י מהל' כלאים ה"א, ופיה"מ כלים טו, א), לכנות לים הגדול "ים המלח", כי כן נקרא בערבית "אלבחאר אלמאלח" וים המלח נקרא אצלו ימה של סדום (שבת כא, כט). (ואולי אפשר שהרמב"ם למד דבר זה מכתבי אריסטו (כנ"ל בסעיף הקודם), שכי' שאין יכול לחיות במים מתוקים אלא במים מלוחים ולכך נקט לשון זו כלפי הים הגדול, שלא כדרכו בד"כ שמכנהו ים הגדול. דהא לא מצינו בש"ס או במדרש שמקומו בים המלח)

יט. **אחרית דבר**

אתה הראת לדעת, כי בכל דרכי חקירת הענין הכל הולך אל מקום אחד, כי התכלת הוא מחילזון הפורפור"א. ואף כל סימני הגמ' מתיישבים בו. ובכדי לשלול זיהוי חילזון זה, יש לסתור עיקרי הראיות ולא סגי בדחיית דקדוק אחד או שניים.

אדום עמוק מאד הנראה כשחור והוא ממש כדם הצבע של חלזון. ובודאי אם יבוא לפני המורה דם אשה בגוון זה, יאסור אותו משום צד שחור. (ואף אנו רואים כי דיו שדהה מראיתו הוא מאבד את שחרותו ונעשה סגול וא"כ יש בו איזה אדמימות) ולפ"ז יהיה ביאור הגמ' "כחרותא דדיותא" לא כלפי הגוון המדויק אלא כלפי עומק הגוון.

⁴⁹ ע"י יעב"ץ מטפחת ספרים פ"ד הביאו בלולאות תכלת עמ' 148.

⁵⁰ כן נקט החיד"א (נחל קדומים תרומה) וכ"כ בקרית מלך לגרש"ק וע"י רד"ל בביאורו לפרדר"א (פ"יח) והגר"ח סופר האריך בבית אהרן וישראל (צז).

יש לציין שקביעה זו שזהו חילזון של תורה, הוזכרה גם אצל הרב הרצוג, שאף שלא מסיק כן, מ"מ כתב שרחוק הוא להניח שאין הפרפור"א החילזון של תורה. (אף שהרבה מהמציאות הארכיאולוגיות בא"י עדיין לא התגלו בימיו) ורק משום שלא מצא אפשרות ליישב את הגוון הלבן של הקונכיה עם פירוש דומה לים דחהו (והיינו משום שלא ראהו בחייו במים). כמו"כ לא עמדה לפניו הראיה העיקרית שעליה עומד כל הבנין דהיינו שהוא צובע כחול (כקלא אילן), ואדרבה דבר זה עמד אצלו כקושיה לפי הידיעות של זמנו שציבעו סגול וה"ז נגד קבלתינו שתכלת הוא כחול, ובזמנו לא הצליחו להוציא גוון כחול טהור מהפרפור"א.⁵¹ (מאחר ורק ע"י המסת הדם במלאכת צביעתו הוא מתהפך לכחול, ועדיין לא התנסו בזמנו באומנות הצביעה ובצורת המסתו, שזה דבר מוכרח לצורך הצביעה בו אפי' בגוון הסגול) ויש מהחוקרים שר"ל מחמת כן דתכלת הוא סגול, אלא שלא קבל דבריהם נגד המסורת.

ובזה יש לדחות הטענות על ריבוי מציאות התכלת, וכביכול כל א' הוכיח דבריו ופורך דברי חברו וחוזר חלילה. כי באמת הדיונון של ראדזין לא הובאו לו ראיות כלל אלא שטען הראדזינר שהוא מסתדר עם הסימנים שנאמרו על החילזון. (גם הנ"ל לא התבסס אלא על אדם גדול אחד והרבה דחוקים היו בו. אך תכלת הפרפור"א נבדקה ונחקרה ע"י עשרות ת"ח ועשרות מומחים, שכולם מסכימים לדעת אחת)

ואף הינטינה לא הובאו ראיות כלל לזהותה עם חילזון התכלת ואף לא נאמרה מעולם כודאי, אלא כהצעה בעלמא בדרך אפשר. והמומחים טוענים שלא ניתן לצבוע בה, מחמת סוג חומר הצבע שנמצא בה. (והוא גרוע מאין עומד ביופיו, שירוד הצבע בקל ואינו נתפס בצמר כלל), ומעולם לא שימשה לצביעה בפועל.

ואילו חילזון זה, כל מה שלא קיבלוהו בעבר, הוא משום אי ידיעת אפשרות צביעת הכחול בו ומאז שגילו שאפשר לצבוע כחול ממנו, לא נמצא חולק מחכמי הטבע, ההיסטוריה והארכיאולוגיה, על זהותו כחילזון התכלת.

הנה אף אחר כל ראיות שבעולם, אפשר לדחוק בסברא באוקימתות רחוקות ליישר הדרך לביטול המצוה. דמ"מ עדיין אין כאן ב' עדים שזהו החילזון האמיתי, (אי נימא שיש רק חילזון אחד כשר), ואין בידינו עדות שאין עוד חילזון שעונה לכל הנ"ל, שלא נשאר לו שרידים ולא תיארוהו המספריים, ורק הוא החילזון הכשר. (ומכל דברי חז"ל שהוכחנו שא"א שיש עוד חילזון אחר שהוא פסול, שערי דחוקים לא ננעלו, וכמבואר בהקדמת רמב"ן לספר המלחמות) אך הא מילתא דתמיהא היא, וכי צריכים אנו ראייה כדיני נפשות שנאמר בהם 'והצילו עדה'. והא אפילו מצד הסימנים לחודייהו בכל מילי דאורייתא אזלינן על פיהם ואפי' אינם מובהקים ביותר, ואשה הנשאת על פיהם לא תצא. ורק בסימני עופות משום דאין בקיאין בדורס, ובסימני ביצים

⁵¹ התכלת בישראל (פי' יא), עוד אמר שאין זה עולה א' לעי' שנה, (אף דס"ל שהני"ל הוא ביטוי לנדירות גדולה, אך המורקס אינו נדיר בימינו), ועי' מש"כ בזה לקמן.

דאיכא דעורבא דדמי ליונה, לא סמכינן אסימנים (והתם הוא חומרא ולא קולא)⁵². ואף אי אין לנו בירור גמור להרוג את הנפש, כל שהוא מסתבר והוא הפשטות מחויבים אנו בו מדאורייתא, ומנלן להעלות צדדים בכולי האי ואולי. (ובכל הדוחקים שיאמרו בזה בעינן למימר דאפי' לכלל ספק דאורייתא לא בא⁵³)

ובודאי לא ימָצְאוּ ב' עדים שזהו חילזון שהשתמשו בו חז"ל, אך יש כאן **סברא ברורה וחזקה** ואין מקום לעורר בה ספקות ולהמלט מקיום מ"ע דאורייתא.

וכ"מ מדברי מהרי"ל, (שו"ת חדשות סי' ה, הובא לקמן) ומכל מי שכתב שיתכן שיתגלה באיזה זמן (ע"ע הערה 60). דודאי לא ס"ד שיבואו ב' עדים לספר מסורת אבותיהם בברירות, כי הוא חילזון התכלת. גם מכל כותבי סימניו כרמב"ם וסמ"ג ועוד רבים מהראשונים, מוכח דסגי לן לזהותו ע"פ סימנים, דמסתבר שכתבו כן כדי למוצאו, (שלכאו' חלק מהסימנים שכתבו אינם ביאור דברי תורה מצד עצמם). ואי איתא דיש לנו לחוש שיש עוד חילזון כזה, מאי אהני לן סימנים.

ומעתה ראוי לאדם שלא הגיע להוראה (ואפי' להוראה לעצמו⁵⁴), להעלות כל הראיות בפני רבו, ולכה"פ יורה המורה אם במקום כזה שנתברר לו אפשרות צביעת התכלת ומוטל לפניו חיוב מ"ע דאורייתא, אם מחויב לעשות המצוה כתיקונה על פי דעתו, או דיש איזה טעם להיפטר או דמיבעי ליה למיעבד טצדקי למפטר נפשיה מציצית כגון ע"י טלית שאולה⁵⁵ פחות מל' יום. (דהא ודאי דאין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה', ואי מחויב במצוה איך יפטר מקיום מ"ע שלא ע"י תקנ"ח שיכולים לעקור דבר מה"ת כדאי ביבמות (צ). גבי פטור סדין בציצית ונקטינן (או"ח ט, ו) דאיירי רק לגבי פטורו מתכלת)

⁵² י"א דאפשר אפילו להתיר אשת איש ע"י כמה סימנים שאינם מובהקים אעפ"י שכל א' לבדו לא הוי סי' בהצטרף כולם יחד הוי סי' מובהק דא"א שידמנו כל הסמנים יחדיו באיש א' (מהרי"א הובא בח"מ אה"ע יז, מג), וכ"ש בזה שהוא להחמיר. ובגמ' מספקא לן בסימן בינוני אם אפשר להתיר א"א ע"י, והכא יש מסימניו שהם בגדר סימן מובהק בינוני שגדרו הוא כל דבר נדיר (ח"מ אבה"ע יז, מד). ואפשר דדימיונו לקלא אילן הוא "סימן מובהק ביוטרי" דמתירין א"א לכתחילה על ידו, דגדרו הוא כל שהוא נדיר ולא ימצא אלא א' לאלף (ע"י ב"ש אה"ע יז, עב). וסימנים חשיב אפי' דבר שהוא בטבעו של עולם ולא דווקא במקרה משונה, ואף כשלא נתפרשו הסימנים בתורה דהא סימני ביצים ועוברי דגים לא נתפרשו בתורה והוא בעצם טבעם וסמכינן עליהו באופנים מסוימים (ע"י יו"ד פ"ג ח'). ומ"מ היכא דלא סמכינן היינו משום דמספקא לן אי סימנים דאורייתא ומחמירים מספק.

⁵³ ע"י ר"ן (סוכה כב: ד"ה אמר) דדין ספק דאורייתא קיים גם כשאין ודאות שיקיים המצוה, כנטילת לולב ביהש"מ ואתרוג ספק מורכב כשאין לו אחר וכדו' (הובא בב"י תרסה ומ"א תרסב, וע"ע או"ח לב, ג, ובמ"ב שם ובבה"ל לג, ה, ד"ה אין, וכן משמע ביו"ד רפ"ח, ה. וע"ע במ"ב ת"ר ס"ק ז, דנקט כן דחשיב ספק דאורייתא אף דהוא חומרא הבאה לידי קולא להקל בשבות).

⁵⁴ כדאי' בהוריות (ב): דאף כשלא הגיע להוראה לאחרים, אי גמיר אף דלא סביר או סביר אף דלא גמיר, כשהוברר לו ההלכה יש לו לעשות לפי דעתו. (אמנם אילו היתה הוראת סנהדרין שיש בדבר איסור, אזי אפשר דלאו עלה קיימי דברי הגמ' שם, אך בנידון דידן לא הורה חכם מעולם שיש בו שום חשש איסור)

⁵⁵ וכמבואר ברמ"א (או"ח יד, א). ולענין ברכה ע"י מג"א (ס"ק ה) ובמשנ"ב (ס"ק י"א י"ב). וע"ע במג"א (יג, ג, ס"ק ח) שכי' שם דין חשוב לגבי המקנה טליתו כדי לפוטרו מציצית. ויש לדון אם דין ה"מחזי"י שכי' שם, שייך גם לגבי תכלת בזמנינו שרוב מנין ובנין של חכמי התורה ויראי ה' לא נהגו בו. וע"ע רמב"ן שבת (קלא): דמוכח דלא ס"ל כסברת המג"א הנ"ל, יעוי"ש.

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת

כ. **חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)**

שאלה: הגה"צ מראדזין זצ"ל מביא דברי הביה"ל כי אם היה דג זה ידוע בעולם והיתה הוצאת צבעו ידועה, אזי חשיב כאילו יש מסורת שאינו דג זה.

תשובה: אכן בטענה זו נסתפק מרן פאה"ד רבינו הגרי"ש אלישיב זצוק"ל לגבי חילזון זה, וכתב שאינו יודע אם טענה זו שייכת כאן ולכאוי ר"ל שלא נודע לו מציאות הדברים. אכן, ע"פ מה שנודע לנו מההסטוריה של הפורפור"א לא קשיא, כיון שאף שנודע מציאותו של דג זה כבר מאות שנים מ"מ לא נודע אלא במקומות חיותו, ואומנות צביעתו ואפשרות עשיית הכחול ממנו לא נודעה עד דורנו ולפיכך לא נודע שהוא חילזון התכלת. ומאז גילוי לא יטו על מדוכה זו גדולי הפוסקים להכריע בה (הפצתו החלה רק משנת תשנ"ג). ואמנם באמת כבר הבאנו לעיל מדברי גדולי העולם מחכמי ישראל לפני מאות שנים שידעו שהוא חילזון התכלת (ע"פ בקיאותם בספרים וכנראה לא ידעוהו במציאות).

ועצם הדבר שהיה נודע במקומות חיותו לשימוש האכילה ולא ידעו במסורת שזהו החילזון של תורה⁵⁶, אינה טענה כלל. דאף אם נתעלם מעיני האנשים למשך דור אחד מחמת איזה סיבה, אף כשחזר אח"כ ואף דיידעו שהוא ממיני הפורפור"א לא ידעו שהוא חילזון של תכלת, ואף לא ידעו באיזה חלזון לנסות ובאיזה צורה. כי נשתכח תהליך צביעתו בצמר, שהוא אפשרי רק בסממנים מיוחדים ובתהליך מסוים כמבואר בגמ'⁵⁷. ומשמע נמי בגמ' בשבת (כו.) שיש מומחיות בעשיית התכלת שנמצאת רק אצל אנשי המקום הזה. וכמו שדקדק בחת"ס שם. ובגמ' בסוטה (מו.): נמי אמרינן "היא לוז שצובעין בה תכלת" משמע שיש בה מומחיות יתירה שאינה ידועה לכל. וכ"מ בזוה"ק פרשת ואתחנן (רס"ה ע"א) (והא קמן שנשתכח הפורפור"א הזה גם מן אוה"ע, אף שתמיד היה ידוע מהספרים על מציאות החילזון הזה בעולם ויקרות דמיו וביוון היו קוראים אותו בשמו, מ"מ כיון שלא נודעה צורת מלאכת צביעתם לא קישרו ביניהם עד לדורות האחרונים).

⁵⁶ איני מבין כלל איך אפשר להשתמש בטענה זו כראיה לטתור, דערבך ערבא צריך. דאף שידוע על צביעת הארגמן בתקופת הראשונים והגאונים, לא ידוע לי על שום מקור היסטורי המוכיח את הימצאותו של ה"מוֹרְקֶס טרוֹנְקוֹלוֹס" (שהוא חילזון התכלת) בתקופה זו. וכל מה שנודע הוא רק על הפורפור"א הצובעת ארגמן דהיינו ה"יחיד קוצים" ו"אדומת הפה" שהיו משמשים לקיסרי ביזנטיון לצביעת ארגמן, אך באמת אפשר שחילזון התכלת "נגנז" כפשוטו, שנכחד ונעלם מעין כל. ורק לפני כתי' שנה מצאו חוקר נכרי אחד באקראי ולראשונה שב והתגלה הפורפור"א הידועה כמקור התכלת.

⁵⁷ מנחות מב: הא תכלתא היכי צבעיתו וכו', משמע שהיה בזה שום קושי. אך אי קאי על הסממנים לכאוי לא השיב לו, כי לא פירט הסממנים. ואפשר שהוא כמ"ש בקונט' קרסי זהב, שר"ל בזה שהשאלה היתה היאך בודקין אם הצבע טוב וראוי לצביעת הכחול ולכך תי' לו דטעמינן ליה בביעתא וכו'. והוא כפי המציאות בדם הפורפור"א שבתהליך הצביעה אי"א לראות אם הצבע כבר מוכן לצביעה או לא. וע"ע משכ"ת בזה לקמן אות כז סעי' א' וגי

ואף אם העלמותו היתה מחמת גזירה (כידוע שבתקופה זו היתה גזירה על איסור השימוש בפורפור"א), או שנשתכחה אומנות צביעתו מחמת מלחמה, (בזמן הכיבוש הערבי של א"י, בתחילת תקופת הגאונים), כיון שנשתכחה צורת צביעתו, וממילא לא היה שום נ"מ בידיעתו, וגם אין נמצא כלל בבבל (שהיה עיקר יישוב ישראל בזמנם), לפיכך נשכח גם ידיעת עצם מהותו. (ואף ששימוש הארגמן נודע עד סוף התקופה הביזנטית, מ"מ התכלת נעשית מחלזון אחר ובדרכי צביעה אחרים ונגנזה כבר בתקופת הגאונים).

ואמנם אף אי היה שום מילתא דתמיהא דאף שלא היה החילזון מצוי במקומותיהם היאך לא חיזרו אחריו לעשות המצוה, מאחר ונודע גם בכל הדורות מכתבי הקדמונים שהוא ממנין הפורפור"א וכפי שהזכיר היעב"ץ וכמ"ש החוות יאיר, אפשר דכל זה בכלל גזירת גניזתו מן השמים שלא ידעו דרכי הצביעה בו, ואמאי ניחא טפי לומר שגניזתו היתה ע"י שינוי טבע בחילוף מקום חיותו של החילזון, מלומר שנשתכח מלאכת צביעתו ולא ידעו להחזירה. ומ"מ ודאי א"א להחשיב דבר כזה כמסורת שאיננו החילזון ולא על כע"ז היתה טענת הביה"ל. (ואדרבה יותר קרוב להחשיבו כמסורת שהוא החילזון כמ"ש לעיל מדברי האחרונים, מאשר להחשיבו שיש מסורת שאינו החילזון)

אך האמת שלא נשמע בדור מהדורות שחיזרו על מצוה זו, עד הראדזינר. ואפשר דמשום שנכתב עליו שנגזר לא הוי ס"ל שאפשר למוצאו ע"י חיפוש. (ואף בדורינו לא נתגלה ע"י חיפוש, אלא שנתגלה הדבר מאליו) ועוד שבדורותיהם לא נודע כ"כ על דגי הים ותכונותיהם, עד הדורות האחרונים שהתפתח ענין זה מאד, גם לא היו בקיאים בחכמת הכימיה כ"כ לנסות בכל דרכי הצביעה, ובודאי לא היו מקבלים שום זיהוי בלא שיראו שאפשר לצבוע את התכלת מן החילזון הזה.

שאלה: י"א שא"א לחדש מצוה התלויה בידיעת המציאות, בלא מסורת.

תשובה: זו מילתא דתמיהא. ומנין לנו להוסיף כללים חדשים בתורה, ואף סברא אין בהם. ולא מצינו סברא זו אלא כחומרא בעלמא, גבי עוף טהור שיש בו חשש טעות, ולא להקל. ואפי' התם מעיקר הדין הוי סמכינן אסימנים.⁵⁸ (נפוק חזי בתרנגול הודו שהכשירוהו אף שאין עליו

⁵⁸ יש תולים טענה זו בשם ה"הבית הלוי". אמנם הראדזינר (שהיה בדורו של הביה"ל) כי מה ששלח לו הביה"ל, (נפ"קמו עוד בחיי הבית הלוי) והוא ממש היפך זה, שכי דרק אילו ידעו מלאכת צביעתו ולא השתמשו בו אז חשוב מסורת שלילית, אך אילו נודע שלא היתה ידועה הוצאת צבעו של דג זה אזי יש לחייב להטילו, וכן נקט מרן הגרי"ש בדעת ביה"ל. ואמנם נראים הדברים כי ב' הגירסאות אמת, דודאי לא היתה כוונת ביה"ל לומר דלא סמכינן אסימנים, שהוא דין המבואר בגמ' דסמכינן אסימנים בכל דוכתי ואפי' לקולא, ואף במצוות התלויות בידיעת מציאות, אך כוונתו דבאמת בד"כ בכגון דא קשה למצוא סימנים מובהקים כ"כ, וכך היה כלפי הדיונון, - שכלפיו היו דבריו - שהיו אלו סימנים שאינם מבררים כלל, וכמ"ש בישועות מלכו שאין דבריו אלא השערה בעלמא, משא"כ בעניינינו. ומ"מ אין למדין הלכה מפי לימוד עד שיאמר לך הלכה למעשה וכיון שכלפי הדיונון לא הוי צריך לכל זה, א"כ לא היתה טענה זו הוראה למעשה. ובלא"ה נמי איך נסמך להקל על

מסורת, בטענות שונות דבכה"ג לא בעינן מסורת)

ומ"מ להשיב לדברי הטוענים, יש להוכיח מן הראשונים שאפשר למצאו אף בלא מסורת. מדברי מהרי"ל (שו"ת החדשות ה): "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלוקלוו שיהא התכלת מצוי⁵⁹ כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת." (ע"ע הערה⁶⁰) [אף שאין זיהויו מוכרח ע"פ הסימנים הנ"ל דווקא מ"מ חזין שאי"צ מסורת]. ומהא דכתבו הרי"ף והרא"ש להלכות תכלת אף שאין דרכם להביא ענין שאינו נוגע למעשה, משמע נמי כמהרי"ל⁶¹.

כא. גניזת התכלת

שאלה: בספרי איי שהחילזון גנוז לצדיקים לעת"ל ובמדרש איי שהתכלת נגזז.

תשובה: **המעייין בכל הענין בספרי** (וזאת הברכה פסקא שנד) יראה, שאינו מדבר אלא על אוצרות הגנוזים בנחלת זבולון לעתיד לבוא. כמו שמאריך שם מתחילה ועד סוף בספינות של ימה של

פי שמועה כזו כנגד הגמ' וכנגד השכל וכנגד כל הנך ראשונים ואחרונים דמוכח שאינו כן. ובכגון דא ודאי קיימי דברי החזו"ח "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (או"ח סי' טו) ועי' בהערות הבאות. (והגע עצמך דהא ודאי אם ימצאו טליתות רבים גנוזות וציציותיהם מתכלת הפורפור"א, לא יאמר שום בר דעת טענה זו דאין לנו לחדש מצוה ללא מסורת. (עי' ב"י או"ח לד בשם סמ"ג מרדכי ומהרי"ל שמביאים סמך לתפילין דרש"י מתפילין ישנים שנמצאו בקבר יחזקאל) וא"כ ודאי כל עיקר הטענה אינה אלא במקום שאין סברא מוכחת לידיעת המציאות)

⁵⁹ הענין איירי באיסור סדין בציצית בזה"ז ומשום דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו ליכא בזה, דהא קאי על דברי מהר"ח או"ח (ח) דכ' דלא הוי דשב"מ, משום דלא נמנו עליו. וגם בתשו' הרא"ש (הובא בב"י סי' ח) כ' דלא שייך ביה דשב"מ משום דבטל טעם האיסור, (וכי"ה במ"א ט' ס"ק ז). גם אין לומר דכוונת מהרי"ל דווקא משום דאי הוי נמצא בים המלח הרי זה ראייה מכרעת ממש, כיון שאין עוד בעי"ח בים המלח. חדא, דהא כבר הוכיחו האחרונים (עי' לקמן מש"כ בזה) דכוונתם לים הגדול. ועוד דאי משכח"ל שיש שום בריה בים המלח, מני"ל דאין שום בריה נוספת שהיא גנוזה וסימניה דומים וע"כ דלא חיישינן להכי ואזלינן בתר סב"י. ועוד דמה שהביא מהסמ"ג לא הוי אלא כסמך לדבריו הראשונים שכי' "שמא יחזור דבר לקלוקלו, כ"ש למאי דכ' סמ"ג וכו' " דהיינו דאף בלא דברי הסמ"ג איכא למיחש שמא ימצא החילזון. ודברי הסמ"ג אינם אלא לרווחא דמילתא דיכול להמצא בקל.

⁶⁰ עי' לעיל סוף אות יט ד"ה וכן מוכח, מש"כ דמוכח מכמה ראשונים שאפשר לגלותו. וכן בחמד"ש (אה"ע ט' כ"ג) ובארצוה"ח להמלבי"ם (המאיר לארץ ט' מא) כתבו כי גילוי החילזון אפשרי בימינו. גם הראדזינר בספרו הביא מכתב הגאון ר' עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל, שמעיד על דעת רשכבה"ג מהרי"ל דיסקין זצ"ל ועמו ר"ש סלנט זצ"ל שהסכימו בכללות לענין חידוש התכלת וכן משמעות דברי רשכבה"ג ר' יצחק אלחנן זצ"ל במכתבו שאינו מתנגד לעצם ענין חידוש המצוה הזו, אלא שכתב כי מחמת חולשתו לא מצי לברר, (ואף הורה כי מי שהקפיד על כך בחייו יש לקוברו בטלית עם צביעת ראדזין). ואף מדברי הבית הלוי - שהביא הראדזינער ממה ששלח לו- מוכח שאפשר לחייב בקיום המצוה, אף כשאין מסורת חיובית אלא שלא תהיה מסורת שלילית. וכן מוכח מכל גדולי ישראל שאמרו טעמים אחרים לפסולי החילזון ולא עלה על לב לבטל מ"ע משום חסרון מסורת, כשאפשר לברר הדבר באופנים אחרים ללא המסורת. ובישועות מלכו (או"ח ג) כתב על צביעת ראדזין "איברא שאם הי' בנמצא תכלת בבירור והי' ידוע לנו כיצד צובעין ודאי הי' ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזהו תכלת" (ועי' לקמן אות כו על דבר טענתו בדרך הצביעה). ומסופר שאמר מרן החזו"ח על צביעת ראדזין "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת - ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים או מקבלים אותו" (מעשה איש ח"א ע' קלב), וידועים כמה שמועות בשמו שענינם שאין אנו צובעים בצביעת ראדזין רק משום שאין בו אפי' צד ספק.

⁶¹ יש מי שכתב דמ"מ בעינן חכם גדול כהחזו"ח בדורו, שידע להכריע ולפשוט כל הספקות בעומק דעתו ורוח קדשו ועתה חסרנו כל זאת. ואמנם אף אילו היה כדבריו, וכי בשביל כך נבטל המצוה. הגע עצמך, אלמלי ירדו ה"פאת השולחן" ומרן החזו"ח בדורם, ליישר הדרך למצוות התלויות בארץ, כלום לא היה עלינו לקיים המצוות כפי מה שדיינו משגת.

חיפה וכסף וזהב וכו' ומסיים בפרקמטיא של חילזון וטרית וזכוכית לבנה.⁶² ולא דיבר על גניזתה של המצוה, אלא על גניזתו של אוצר מסוים בימה של חיפה שהוא גנוז לצדיקים. (אף שהחלזונות הללו לא ישארו בחיותם עד לעת"ל, מ"מ הרי מתרבים והולכים במקום ההוא) [ומה ששאלו מי מצוי, היינו מי מצוי כ"כ, כדי להתפרנס בו כיון דכבר נתמעט מאוד בזמנם ממה שהיה בזמן קיום ברכתו של זבולון שהיו מתפרנסים ממנו. וכע"ז פי' ר"ד פרדו בספרי דבי רב שם]. והראיה הברורה, דהא מאות שנים⁶³ אחר דורו של רבי יוסי עדיין היתה תכלת נוהגת, עד סוף זמן האמוראים⁶⁴. וכ"מ בביאור הגר"א שאף הוא פי' כך בספרי⁶⁵.

ורק במד"ר ותנחומא שנחתמו בזמן רבנן סבוראי או הגאונים אחריהם⁶⁶, הוזכרה גניזת התכלת ושם לא הוזכר שתהיה הגניזה עד לעתיד לבוא. גם אין במשמעות לשונם שגנוזהו בכוונה תחילה, או שהיה זה בדרך נס, אלא שכך גילגל מסובב הסיבות. ואפשר שנתגלגל הדבר ע"י ריבוי צידתם שנתמעטו והלכו, עד שלא נמצאו יותר. (וביותר, דכיון שנצרכים לכמות גדולה של חלזונות לכל צביעה, [כ-ז' חלזונות לחוט (שזור 8* 1.5 מטר)] לא היה אפשר לצודם לצביעה כבר. ומדויק הלשון 'התכלת' גנוז ולא החילזון גנוז, כי הצביעה היא שהופסקה ולא החילזון עצמו) גם אפשר דגניזתו היתה ע"י גזירת המלכות שהיתה בדורות אלו, שלא לצבוע מהפורפור"א אלא לצורך המלכות. ורומי שלטה אז בכל אזור הים התיכון, שהוא מקום גידול החילזון וידיעת מלאכת הצביעה. (ע"י סנהדרין יב. וע"ע לקמן אות כד ד"ה ובפירושו) ואף כשנסתיימה הגזירה, כבר נשתכח צורתו או מלאכת צביעתו. (וגם לפי"ז, מדויק שפיר הלשון, 'התכלת' גנוז ולא החילזון) אך מ"מ אי"צ לכל זה, כי לא נאמר מתי יצא מגניזתו, והרי ודאי יתגלה עד בנין ביהמ"ק

⁶² ז"ל הספרי: כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה (י"ג יפו) שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא מנין אתה אומר שאין ספינה אובדת בים הגדול וצורר של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכלי זכוכית וכל כלי חמדה שאין הים הגדול מקיאה לימה של חיפה שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא ת"ל כי שפע ימים ינקו. אר"י פי"א הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעת"ל וספוגי טמוני חול, ספוגי זו חלזון טמוני זו טרית חול זה זכוכית, לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבש"ע לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים לאחיי נתת שדות וכרמים ולי נתת חלזון אמר לו לסוף שאני מצריכם לידך על ידי חלזון זה אמר לפניו רבש"ע מי מודיעני אמר לו סימן יהא בידך שכל מי שגונבך לא יהא בפרקמטיא שלו כלום.

⁶³ ר' יוסי חי בדור שאחר החורבן ורבינא נפטר בתתי"א לשטרות שהוא תל"א שנים לחורבן ביהמ"ק.

⁶⁴ חולין צה: ר' נתן בר אב"י וכו'. ומנחות מב: א"ל אב"י לרשב"י וכו'. ורחוק מאוד לומר שגנוז דם חילזון במשך מאות שנים והיה להם למשמרת בכל הרפתקי דע"ו עליה. ועד תקופת רבנן סבוראי, מצינו שימוש גבי מר ממשכי בשני דר' אחאי. (ד"א שהוא ר' אחאי גאון ו"א שהיה מאחרוני האמוראים)

⁶⁵ ש"כ על מ"ש בשו"ע "בזה"ז דליכא תכלת", מקורו טהור מהמ"ר פ' שלח ולא את הספרי הנ"ל (אף שדרכו לציין למקור היותר קדום). והיינו משום שמשם אין ראיה. וכמש"כ שדברי הספרי עוסקים בע"א.

⁶⁶ אף שרבי תנחומא היה באמצע תקופת האמוראים, מ"מ הוזכרו במדרש זה דברים מאוחרים יותר וע"כ שלא נחתם אלא עד תקופת רבנן סבוראי. וכבר כ' החיד"א בשה"ג וכן הוא בשה"ד כי תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהזכירו הראשונים, אלא הוא הנקרא מדרש ילמדנו. ובמראית העין (מנחות מג) כתב החיד"א שמעורבים בו מכמה מדרשים מאוחרים יותר ואפי' מדברי הגאונים.

השלישי בב"א, כי הוא נצרך לבגדי כהונה. ולא מצינו במדרש מן המדרשים שדווקא מלך המשיח יגלה אותו, ומנלן לחדש דבר זה מדעתנו. בפרט שבכמה ראשונים שכי לעיל מוכח דס"ל שאפשר למוצאו. (ועיי' הערה ⁶⁷)

כב. דברי האר"י ז"ל

שאלה: משמע מדברי האר"י שאינו נוהג בזמן שאין ביהמ"ק, (פע"ח שער ציצית פ"ה). ולכה"פ נוכיח מדבריו שלא יכול להתגלות.

תשובה: הרי ודאי גם אחר החורבן הלכו בזה, כדמוכח בכולה הש"ס (עיי' הערה ⁶⁴) וחזינן שאינו מוגבל דווקא לזמן ביהמ"ק. (וא"א לומר דאתא למימר מסברא זו שלא יהיה כן בעתיד, דהא כשם שהיה בזמן האמוראים אחר חורבן, כך יכול להיות בזמן אחר) וע"כ שהאר"י לא בא אלא לבאר טעם למציאות קיימת ⁶⁸ ולא לחדש הלכה. ומ"מ יש לו ביאור באופנים רבים ⁶⁹.

⁶⁷ ובאמת העץ יוסף במ"ר שם (מהדורת וגשל החדש), פירש דנגנו היינו שנשכח והוא ע"פ רש"י בפסחים סב: ד"ה נגנו ופרש"י שם- נשתכח. (ונראה דמשמע ליה הכי משום דהלשון התכלת נגנו לא משמע דקאי על החילזון עצמו, דא"כ הול"ל החילזון נגנו, אך לשון היתכלת' נגנו, יותר משמע שהיה איזה מניעה לצביעתו אך על החילזון עצמו אין לנו מקור מהמדרש הזה לומר שנעלם) ולהדיא חזינן מהספרי דלעיל שקורא לשון נגנו על אותו אוצר של חלזונות שהיה משמש בפועל אלא שנקרא גנוז, מחמת שהיה קשה שימוש. וגניזתו היא לשון שמור לצדיקים. [כתרגום יב"ע עה"פ "ואשר אצרו אבתיך" (מ"ב כ, יז) ודגנוז אבהתך] ויש שהביאו להרמב"ן תצוה ד"ה לכבוד ולתפארת, שמשמע מיניה דהתכלת היה קיים עוד בימיהם וממילא ע"כ למד במדרש שנגנו היינו שנתמעט מאוד וכיו"ב, (אך באמת לענ"ד אין כוונתו שם אלא לגוון התכלת בכללות ולא דווקא לתכלת הבא מן החילזון אך יש לדקדק מלשון המלחמות, (שבת יב. מדפי הרי"ף), "עכשיו במקומות הללו (שאינן תכלת) וכו' " משמע דבשאר מקומות ייתכן שיהא התכלת מצוי אף בזה"ז). וכן משמעות פשוטות דברי הרמב"ם (ציצית ב, ט), שכתב שאינו מצוי בכל מקום ובכל זמן, ומשמע שלא הבין במדרש שהוא דבר מוחלט שלא יתכן כלל שיהיה מצוי בזמן הזה. ולשון החינוך (מצוה שפ) וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו, והלשון הזו משמע שאינו דבר הנמנע בזה"ז והיינו דאין גניזתו כגניזת הארון. וגם מדברי המהר"ל חזינן כן, דכי שאפשר לגלותו בקל וכן משמעות כל כותבי סימניו מהראשונים דודאי לא האריכו במילין דכדי אם לא בשביל שיהיה אפשר למוצאו, וא"כ הבינו בפירוש גניזתו שאינו דבר הנמנע שיוכל להמצא באיזה זמן. שאין הפי' בלשון נגנו שנשתנו סדרי בראשית ונתחלף טבעו ונשתנה מקומו, אלא כמ"ש הרדב"ז (תרפח), ד"אפשר שהוא מצוי היום אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו". והיינו משום סיבה טבעית או של קושי צידתו מחמת התמעטותו או שאין יודעים אופן הצביעה וממילא אין מכירין איזהו הדג. ומ"מ כשיחול שינוי בסיבה הטבעית, אפשר דיצא מגניזתו.

⁶⁸ אף כי הדבר פשוט דהאר"י לא בא לחדש הלכה דאפי' גבי נביא אמרינן אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה (שבת קד. ובמקומות רבים). אך יש מדמים למידרש קראי דאין תכלת נוהגת אלא בזמן ביהמ"ק, מקרא ד'לדורותם' דרק לבן נוהג לדורות. והנה זה אי"צ לפנינו דאין אנו דורשים דרשות שלא נזכרו בדברי חז"ל. ואמנם האוה"ח הקי' (במדבר טו, לח) מביא דבר זה בתורת רמז לדברי חז"ל דאין התכלת מעכב את הלבן. וז"ל "ואמר לדורותם קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם, אבל תכלת כשאינו בנמצא אין חיוב בו" ולשונו מוכיח דלא אמר בזמן ביהמ"ק אלא דכשאינו בנמצא אין חיוב, והיינו כמבואר במשנה. וכע"ז ב"לקח טוב" לרבי משה נג'ארה מתלמידי האר"י (פרשת שלח ד"ה לדורותם) ואינו דרשה של דין אלא רמז לעתיד שלא תוכל המצוה להתקיים וכדחזינן דבאמת לא נהגה המצוה דורות רבים. ואמנם האר"י בא ללימד טעמו של דבר, דביהמ"ק הוא הטעם למציאות הזאת.

⁶⁹ וליישב דברי האר"י באופן אחד אפשר דכיון דטעמו משום דאין אור החכמה מאיר על המלכות, א"כ אפשר דבזמן הגמ' משום שעדיין נשאר אור החכמה, אחר שקיעת החמה שבחורבן ביהמ"ק, אכתי לא פסק לגמרי. וה"נ משנת שש מאות באלף השישי שחזר אור החכמה להאיר, כדאי' בזה"ק פרשת וירא (קז). ובשית מאה שנין וכו') יכולה התכלת לחזור. וכן מטו בשם

כג. ענין מין כנף

שאלה: אי איתא שהזיהוי אינו ודאי, יש לחוש דמפסיד את החומרא שבשו"ע (סי' טו) "י"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן".
תשובה: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך בחוטי לבן הבאים במקום התכלת⁷⁰. ואף בלא"ה ודאי אין חומרא עוקרת הלכה, ואפילו היה חיובו רק מצד ספק דאורייתא.

ובדמו צובעין תכלת

(המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א)

כד. סופרי אוה"ע על התכלת

באמת דבר הנראה לעינים אי"צ ראיות כלל והכל רואים כי צובעים מדם הפורפור"א הזה את גוון התכלת ולא יתכן לומר שלא ידעוהו בעבר, אחר שהכירוהו והשתמשו בו וכמבואר לקמן באורך.

אך מתוך סופרי אוה"ע ג"כ יש לזה סמך כדלהלן⁷¹. ויש להקדים בזה, כי הסופרים הללו לא באו לתאר את מראה התכלת והארגמן, שהרי היו ידועים בזמנם. אלא את צורת עשייתם וטבע החלזונות שמהם מפיקים את הצבעים הללו. והשתמשו בשמות הידועים לחומר הצובע שמהפורפור"א. אלא שלפעמים מתוך דבריהם ניתן להוכיח על מראה הגוון. ואריסטו לא פירט כלל על הגוונים שצובעים ממנו, רק כתב בכלליות שהיו ב' מיני צבעים בדם הפורפור"א האחד אדום והשני מל"ן וע"י לעיל אות יז ד"ה לפיכך ובהערה שם.

ספר 'מחנה דן' לר' שמשון אוסטרופלער ז"ל בקרב חסידי ראדזין (ע"י בית אהרן וישראל סיון תמוז ס"ח וכן הביא ב"לולא"ית עמ' 48).

⁷⁰ יש"ש (יבמות פ"ק סי' ג) ארצה"ח (או"ח ט, ה) והחזו"א (סי' ג אות כה) כתבו שאין דין מין כנף בחוטים הבאים במקום תכלת וכן מוכח להדיא למעיין במשנ"ב (ט, יד). ואי איכא מאן דס"ל דב' החוטין הללו יש להם כל דיני לבן, ע"כ ס"ל שאין דין מין כנף בצבע, כדמוכח מלשון הגמ' "לא יהא אלא לבן". וכמו שפסק הרמ"א שלא נהגו כן. וע"ע שו"ת ישועות מלכו סי' א שכי שלא שייך בהטלת ספק תכלת שום איסור. וכן ידוע מכמה וכמה גדו"י שלא חששו לספק זה אפי' בצביעת ראדזין (מהרש"ם, וכן מעידים על הגרי"י מפוניבז' וע"י לעיל הערה 60 בשם החזו"א, ועוד) וכבר הסכים לזה מרן הגרי"ש בתשובה בע"פ (להגרמ"מ קרפ שליט"א).

ואמנם להנוהגים במנין החוטים כהתוס', אולי היה מקום להחמיר - אילו היה הדבר חומרא בעלמא - כיון שמפסידים לדעת הרמב"ם והראב"ד את ענין מין כנף דלדידהו הם מטילים תכלת אף בחוטי הלבן.
ואגב דאירירין בה בהאי סוגיא ד"לא יהא אלא לבן", מהתם מוכח נמי, דליכא למיחש משום "בל תוסיף" כשמטיל חוטים הצבועים בצבע אחר שאינו תכלת, אף אי מכויך לשם מצוה.

⁷¹ המקורות שבסעיף זה נלקחו מהספר לולאות תכלת, (עמ' 107 ובעמ' 5-233 ובעמ' 8-263) שתרגם דבריהם בהרחבה ושם צויין למקורותיהם בספרים. וכן מתרגמו מלטינית של ד"ר מאיר שש אשר פורסם לראשונה ב"ים" - קובץ לעניני ימאות של החבל הימי לישראל, נובמ' 62. (יש לציין שתרגום זה אינו מדבר לענין חידוש התכלת ושם מתרגם כל מקום שכתבנו כונחיליא, - 'תכלת')

ופליניוס כתב על ב' מיני חלזונות שמפיקים מהם ב' מיני צבע, מה'בוקינוס' (חצוצרה), והוא הנקרא אדומת הפה) המצוי על הסלעים, עשו צבע פורפור"ר (שתרגומו ארגמן), והמין השני הוא הנקרא פלאגי"א שהתחלק לכמה מינים, שהאחד הוא מוֹרְקָס האבן המצוי בין הסלעים בתוך המים, וממנו עשו את צבע הכונחיליא (ויש שתירגמוהו בפירוש שהוא תכלת- כ"כ בוכרט לפני 400 שנה בהרבה ראיות מספרי פליניוס, וכ"כ עוד מתרגמים), אשר היה צבע יקר ועמיד בהרבה מהבוקינוס" וואף סממני הצביעה שלו שונים. ובמקום אחר כתב שאחד מגווני הפורפור"א פלאגי"א (הפורפור"א הימי, הכולל גם את הטרונקולוס קהה-קוצים הנקרא שם מוֹרְקָס האבן, וגם את ה"חד קוצים"), הוא כפרח מסוים (היליוטרופא), שכתב על פרח זה במקום אחר שצבעו כמראה הרקיע, (קאערוליוס).

ובמקו"א כתב על צבעו שהוא דומה לים סוער (אולי נקט דוגמא זו משום שהיו מסכנים נפשם בים בעבור צידתו, ודרכו במליצות על רדיפת המותרות וסיכון החיים עבורם). אשר כע"ז כתב על אבן ההיקינט"א. (וע"י לקמן שהיקינט"א הוא גוון התכלת, וע"ע שם סוף הערה 73) כמו"כ כתב שהיו מצויים בו כמה דרגות של בהירות.

ומתערובת ב' הצבעים הללו (דהיינו אדום וכחול) הכינו גם את הצבע הדומה לאבן 'אמתיסט' (סגול), אלא שלא היתה איכותו כהתכלת עצמו. (ולכא"ו גם זה סמך לכך שהפונחיליא הוא כחול, כי הסגול הוא עירוב האדום והכחול. ואפשר שמה'מוֹרְקָס טרונקולוס" היו רגילים בזמנם לעשות רק כחול, והסגול נעשה רק ע"י תערובת חלזונות אחרים. ואולי משום שהיה דהה מאד בקל, לא רצו לעשות סגול מהטרונקולוס) ובלא"ה הא מן המקרא למדנו שתכלת וארגמן היו ב' גוונים שימושיים גם לאוה"ע, ובודאי י"ל דעליהו קיימי. וגם כיום אנו רואים שהצורה הטבעית הפשוטה היא להפקת אותם מיני צבע מחלזונות הפורפור"א (דהיינו כחול ואדום). ותימה הוא לְהַפֵּךְ הסברא ולומר שהם דיברו במין צבע ממני השחורים (שהתכלת כלול בהם כמ"ש לעיל) היוצא מן הפורפור"א שאנו לא ידענו זכרו, ולנו נתגלו מיני צבעים המקבילים לגוונים המוזכרים בתורה (דהיינו תכלת המופק מאותו חילזון בצורה פשוטה וגם הוא ממני השחור, וארגמן דהיינו אדום), אך חכמי אומה"ע הקדומים לא ידעוהו. וביותר, אחר שביררנו לעיל דהתכלת היתה חשובה ומפורסמת מאוד אף בין אוה"ע ומקום צידתה ואומנות צביעתה היה באותו איזור שהם מתארים, וכל ענינם שם לספר בצבעי החלזונות, זהו דבר שאי אפשר שהצבע העיקרי הזה חסר מכל הספרים המדברים בזה. גם ויטריביוס, הזכיר שצבע דמו משתנה ממקום למקום, שיש מקום שצָבֵעו lividum והיינו כחול⁷². וא"כ ודאי צבעו בו כחול. (כי כשהדם כחול, אינו צובע אלא בגוון זה. אגב, גם היום ניכר שינוי בין החלזונות בחוזק החומר הכחול שבהם)

ובפירוש מצאנו את צביעת התכלת מהפורפור"א בחוק הקיסר הרומאי: "אין רשות לשום אדם פרטי לפרק, את הפורפור"א הפורה, הן בתוך המשי הן בתוך הצמר, הנקרא בלאט"ה

⁷² כ"כ המתרגמים. וחיפשתי מילה זו ומצאתי שנקרא כן עקרב מסוים, שצבעו תכלת.

(ארגמן), אוקסיבלאט"ה (ארגמן צח), וגם יקינטיני"א, ברם אם מישוהו בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל, שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מייד". Codex 4:40:1. Justinianus, החוק הוא מסוף תקופת האמוראים) והיאקינטיני"א הוא גוון התכלת, כפי שהוא בתרגום השבעים לגבי התכלת. וגם יוסף בן מתיתיהו ופילון מכנים את התכלת יאקינטוס. וכן הביא הערוך מתרגום עקילס (ערך איירינון וערך טיינון)⁷³.

גם כל האחרונים שהבאנו לעיל, דלכאו' מקורותיהם בספרי אוה"ע והיו בקיאין בלשונות לע"ז, הבינו מדבריהם דאיירי בחילזון שצובעים בו תכלת, ומי יבוא להכחיש הבנתם הפשוטה בלי שום סתירה וקושיה. (וכולחו ס"ל תכלת הוא בלו"א, כמ"ש במקום אחר בשה"ג ובמוסף הערוך (שאף הוא מפרש 'פרפיר"א' – בגד תכלת) ורק החו"י הוסיף שדמו הוא בצבע פורפ"ר, וע"י הערה 18 מש"כ דשמא רק על צבע הדם עצמו דיבר ולא על צבע התכלת בצמר כלל ומ"מ גם הוא הבין בדבריהם שמהפורפ"ר א הזה צבעו את התכלת)

ואף בתגליות ארכיאולוגיות, מצאו אריג עתיק מאוד צבוע בכחול שנבדק במעבדה שהוא מן הפורפ"ר"א, (אף שהחומר הצבוע שבחילזון הוא ממש כמו בקלא אילן, יש בחילזון גם שרידים מעטים של פָרום שאינן בקלא אילן).

אך בלא כל האריכות הזאת, הרי בעינינו רואים שאין צריך סממנים מיוחדים להפקת צבע כחול מהדם הסגול, אלא בהנחתו בשמש לבדו אחר תהליך הַמְסָתוּ. (ואפי' באור היום בתוך הבית, יעשה כחול אחר כמה שעות (בכמות קטנה) וכ"ש בזמנם לפי המתואר בכתביהם שהיה תהליך הצביעה אורך כמה ימים. ובלא"ה נמי יש דרך לעשותו כחול ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם, או לאחריה ע"י אדים) ואחר שידעו כל הסממנים המביאים אותו לידי הַמְסָתוּ⁷⁴, שהרי רק על ידי

⁷³ בקונט' אחד רוצה להטיל פקפוק על סמכותם של תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותנו כי הפורפור הוא התכלת והם מסל"ת. וחיו בזמן שראו עדיין תכלת וא"א לומר שכולם סילפו דבריהם ובמקרה כוונו הלשונות למ"ש סופרי האומות על הצבע המופק מן החילזון. או שנפלה טעות הסופרים בכל המקומות, לכווננו ללשון זו.

גם כיום הפרח יקינתון יש בו גווני כחול ובגווני כחולסגול (במוסף הערוך ערך יקינתון כתב שהוא פרח בגוון תכלת. וראה גם מילון עברי ערך יקנתון שכי' שהוא כחול וכן במקומות רבים. וקראתי בכמה מקורות שהפרחים שבצבעים האחרים הם מהמינים המתורבתים של היקינתון המזרחי ותחילתם במאה ה-16 שרק אז הוחל בגידולו ע"י אדם ונקראו יקנתון ע"ש מוצאם ואפשר שמשום כך מצוי מאד הגוון הסגול. ואמנם יתכן שלא היו מחלקים את הסגולוכחול מהכחול כרקיע ולכולם היו מכנים יקינתון. גם אין שום הכרח להניח כי שם יקינתון הוא ע"ש הפרח ולא להפך שהוא שם הגוון ועל שם הגוון נקרא הפרח.

גם הוא שם אבן טובה ואפשר שהיא בגוון הזה (ע"י ערוך ערך יקינתון). ובמחזור ויטרי (רפז) מביא מדרש שהמשיל יי הדברות באבנים טובות וכינהו יקינטיי וכלכאו' הוא ע"ש שהלוחות היו של סנפירינון. (ילק"ש כי תשא שצב) שהוא הספיר (כמ"ש תוסי' סוכה נב: ד"ה אם ברזל, וכן אי' במדרש תהלים פז ובעוד מקומות רבים) שעליו נאמר שהוא דומה לתכלת.

⁷⁴ ומה שכי' בקונט' אחד לומר שהם לא צבעו ע"י חיזור (פירוש – המסת החומר) ולכן לא הפך להם לכחול, הוא דבר שאי אפשר במציאות. (התכלת' עמ' 301 דברי פרופ' אלסנר. והיינו משום שבלא חיזור אינו אלא כתם חיצוני בלבד ולא נספג בצמר ואינו עולה יפה כלל. [אא"כ יצבעו ישירות מתוך החילזון על הצמר שבה אי"צ אפי' סממנים וגם ככה"ג ב"כ יכחיל ע"י חימום הדם, או הצמר אח"כ. אך להדיא מבואר שצבעו בירה של דם חילזון ולא מתוך החילזון עצמו]. ואף הממצאים העתיקים של הצמר הצבוע בדם חילזון, הם רק ע"י חיזור וגם צורת כתמי החרסים בחפירות מאוששת זאת) ופליניוס כי' שהיו מערבים דם החילזון

זה אפשר לצבוע בו (גם את הצבע הסגול), קשה לומר שלא ידעו גם מאפשרות זו של צביעת הכחול. [ובפרט דנראה שצביעתם היתה בחוץ, ולא היו נצרכים לשום דבר מיוחד. (ע"י אות כז סעי' ב)].

ואף בימינו כל גילוי זה בא לעולם בדרך מקרה ולא בניסיונות להוציא דווקא את הכחול. (אלא שלא גילוהו עד לאחר זמן, כיון שלא היו משתמשים בו לצביעה כלל, אלא לניסויים במעבדות סגורות ובתנאים מסוימים. גם התכשירים של ימינו פועלים מהר ולא שהו בניסיונותיהם זמן רב כ"כ כמו בצביעה שבזמנם. ועד ימינו צובעי הארגמן בצביעה הטבעית, מקפידים שלא יחדרו קרני השמש ליורה כדי שלא יכחיל) ומה שנקרא החילזון פורפור"א וכן כינו לצבע הארגמן, אולי הוא משום שזה היה הצבע המצוי שצבעו בו. (משום שהתכלת הופקה גם מן האינדיגו, ובלא"ה נמי אולי שימוש הארגמן היה יותר עיקרי בו, כדאי' בממד"ר (פרשה יב) "שארגמן חשוב שבכולן") אך באמת הלשון פארפע"ר היתה כינוי אף לגוון התכלת (ע"י מוסף הערוך ערך פרפירא ובתרגום לל"א שבערוך ערך תכלת וכמו שהבאנו בהערה לעיל מתרגום השבעים שמתרגם כליל תכלת = הולופורפורוס).

ואשר הקשו משברי החרסים הבודדים שנשארו בבתי הצבע, שכתמיהם סגולים, אינה קושיה כלל. ואדרבה זוהי הוכחה נוספת לזהותו כחילזון התכלת. דאל"כ אמאי לא נמצאו שרידי צביעת התכלת. ואי התכלת הוא הפורפור"א א"ש, דבזה לא נשארים שרידים כחולים על החרסים, אלא סגולים. [כי הכלים משמשים בכל התהליך מתחילתו שאז הוא סגול, (וכן הוא בעוסקי מלאכת התכלת בזמנינו שברוב כליהם הכתמים סגולים). וגם לגבי יורת הצביעה עצמה, הצבע שביורה אחר ההמסה הוא צהוב שקוף ואינו משאיר כתמים. והכתמים בד"כ הם מלפני ההמסה שעדיין היה סגול, או שהם מהשכבה העליונה ביורה שהדם בא במגע עם החמצן ואינו מומס].

כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל

שאלה: מפני מה לא נזכר בחז"ל שחילזון התכלת הוא חילזון הארגמן.

תשובה: אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, דביחזקאל (כז, ז) משמע דתכלת וארגמן מקור אחד להם, דתרווייהו מאיי אלישה. (ומונה והולך שש ממצרים, אלונים מבשן וכו'. ומ"מ ודאי כוונת הנביא למשובחים שבכולם, דהא כל המינים הללו מצויים בעוד מקומות ואין ר"ל שנמצא התכלת רק באי

במים ואם הוא בלי חיזור אין מועיל כלום עירובו במים מאחר שאינו נמס בהם. וכמו"כ כתב שהכניסו בו כמות גדולה של מי רגלים ובישלוהו, וחיממוהו עשרה ימים, ואי צבעו ללא חיזור אי"צ לכלום אלא לנקותו מן הבשר ולמרוח. ואין החיזור הזה תגלית חדשה של ממצאי צביעת החלזון בימינו, שהם עצמם השתמשו בידע עתיק שישנו בעולם ליצירת חיזור באינדיגו. וכמו"כ אם לא צבעו בחיזור, לא יחלש הגוון של מראה שני (שאינו אלא משום התמעטות אחוז הצבע במים, וע"י לעיל אות ט סעי' ד).

ומה שהקשה שאם צבעו ע"י חיזור א"כ כשירתחוהו תמיד הוא הופך לכחול והיאך עשו ממנו סגול, אינה קושיה כלל ויתכן לעשותו יותר עמיד ואכמ"ל בהסבר לזה. ועוד דלא ממצאו בחז"ל שעשו בו סגול וארגמן אינו סגול אלא אדום (והסגול של הקהה קוצים הוא נוטה לכחול ולא דומה לאדום כלל), כדמתרגם אונקלוס (בראשית מט, יא) כבס בין לבושו "ייהא ארגון טב לבושוהי" וע"ע בפסיקתא רבתי (פיסקא כ' פרשת מתן תורה) ובבראשית רבתי (פרשת ויחי עמוד 239) "כשיבא משיח יהא לבוש ארגמן טוב מראה וידמה ליי". וארגמן היו עושים מהחלזונות האחרים. ואמנם פליניוס הזכיר צבע האמתיסט (והוא סגול), אך הוא כתב שזה היה נעשה ע"י עירוב ב' מיני חלזונות.

אלישה) אך בדברי חז"ל אין התייחסות למקור הארגמן כלל. אכן, המשמעות בתרגום השבעים ובפילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, ובכתבי חכמי אוה"ע שאף הוא מחילזון. נויש משמעות כע"ז במדרש שהובא בתוס' השלם עה"ת (בראשית מט, יג)

ונראה דחז"ל לא ראו לדבר על מקור הארגמן, כי אין בזה נ"מ לדינא דמהתוספתא משמע שאף לבגדי כהונה הוא כשר בכל מיני צבעונין, (דלגבי תכלת כתבו דבעינן מן החילזון ואילו בארגמן לא כתבו מידי, וכ"מ ברמב"ם (כלי המקדש ח' י"ג) ועיי"ש במל"מ, ובאמת הרמב"ם כתב שארגמן הוא ל"ך ולא הזכיר החילזון, ולתרוייהו לא מצינו מקור בחז"ל). או דנימא איפכא, שא"א להוציאו אלא מן החילזון ואין לו תחליף מהצומח כמו לתכלת. אך מהתעלמות חז"ל לק"מ, שהרי לא הוזכר כלל שארגמן מהחילזון, כמש"כ ההיסטוריונים היהודים וחכמי הגויים.

והרוצה לומר שאין הארגמן מהחילזון רשאי, וסמך גדול יש לו מכמה ראשונים. ומ"מ אין בזה שום קושיה על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת.

ובלא"ה אין כאן קושיה כלל, כי צבע ה"מוֹרְקָס טרונקולוס" ("קחה קוצים") הוא לתכלת לבדו ולא לארגמן. ואפשר שזהו הלשון "ובדמו צובעים תכלת" בברייתא דמנחות, שבא להבחין בין החלזון שרגילים לצבוע בו התכלת, לבין ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה", שצבעם ארגמן. (אף שאין סברא דאתא למימר דדווקא חד מינייהו יהיה **כשר**, כי הצבען הכחול שבכולם הוא אינדיג'ו, אלא שבטרונקולוס יש הרבה אינדיג'ו, ובהם יותר פָּרוּם)

אופן הצביעה והסממנים

כו. **"האי תכילתא היכי צבעיתו לה"**

שאלה: מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל בתשובתו מביא מה"ישועות מלכו" דיש מחלוקת הראשונים אם הסממנים שמערבים הם בתוך היורה או רק בצמר ואיך נכריע בזה"ז. ועוד יש לברר, מנלן אלו הם הסממנים הנצרכים לתכלת.

תשובה: גם טענה זו לא שייכא אלא כלפי הדיונון שעליו דיבר ה"ישועות מלכו" ולא כלפי הפורפור"א וכמו שיבואר.

דאמרינן במנחות (מב): "א"ל אביי לר' שמואל ברבי יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה א"ל מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה ופרש"י "כדרך הצובעים ששורין אותו בצריף" (כג"י תוס' והגה' צ"ק שם) והק' שם בתוס' דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת ושמא עם הסממנין נקרא תכלת ובקונטרס פ"י לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף. ויש להסתפק, אי כוונתו דלדעת רש"י הסממנים הם דווקא דבר שאינו

נותן בו צבע (ואז נימא דהצרייף הנ"ל הוא חומר עזר לצביעה, אך אינו משנה הגוון⁷⁵), או דס"ל דדעת רש"י נמי כוותיה, דלא איכפת ליה שהסממנים יתנו בו צבע, (ואז נימא דהצרייף הוא חומר צובע)⁷⁶. ומ"מ לדעת תוס' לא איכפת לן בהכי. ולתרוייהו לא נאמר שום דין איזה סממנים רשאים ליתן בו. (אמנם גם לתוס' דלא איכפ"ל אילו הסממנים משנים הצבע, מ"מ ודאי צריך שישאר גוון תכלת ולא ישתנה)

וברמב"ם (ב, ב) "וונתנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיו"ב כדרך שהצבעין עושין" ולא כ' איזה סממנים, ומשמע דבכל שיעשו הצבעים שרי, משום דענינם רק להתפיס הצבע ולא איכפ"ל צורת עשייתו. והנה בחילזון זה א"ש לכוי"ע בין לרש"י, בין לתוס' ובין להרמב"ם. כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל, אלא מסייעים להמסת הדם ואינם נשארים בצמר כלל. (ודלא כשאר מיני הצובעין שנשאר שריד גם מהסממנים) וממילא ודאי בזה לא איכפ"ל במיני הסממנים וצורת הצביעה.

ובישועות מלכו כתב דתוס' פירשו ברש"י דהסממנים ניתנים רק בבגד ולא בתוך היורה. והוא דבר תימה דהא מפורש בגמרא מייתנין דם חילזון וסמנין ורמינן להו ביורה, הרי להדיא דאף את הסממנים יהבינן ביורה. ואף לפי הבנתו בפירוש דברי התוס' אי"צ לומר כן, דאף אי נותנים הסממנים לתוך היורה (וכמש"כ בהערה 75 מדברי רבינו בחיי), מ"מ אפשר שתוס' הבינו מדבריו שהסממנים הללו אינם לצורך נתינת צבע אלא רק כדי שיקלוט העין. ונראה דמה שהביאו לבאר כך הוא הגירסא שהיתה לפניו ברש"י "דרך הצובעים לשרות בגדים בצריף", ומשמע ליה דהשריה היא רק בבגד ולא בצבע עצמו. אך באמת גירסת תוס' ברש"י אינה כן, אלא "כדרך הצבעין לשרות אותו בצריף" והיינו עם הצבע. (וכהגהות צ"ק שם) ומ"מ גם הישועות מלכו ביאר טעמו של דבר דבעינן שלא יהיו סמנין ביורה, משום מש"כ שם תוס', שלא יהיה הצבע מורכב מעוד דבר חוץ מדם חלזון. וא"כ בצביעת הפורפור"א א"ש לכוי"ע וכמ"ש לעיל, כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל אלא מסייעים בהתפסתו בצמר. וכל דבריו לא איירי אלא בדיונון, שבו הגוון משתנה ע"י הסממנים.

⁷⁵ אשר כע"ז כתב רש"י (כתובות עט): "מחפורת של צריף אלו"ם בלע"ז צובעין בהן בגדים ומש"י ויש לדון אי כוונתו שצובעים על ידיהם או שהם גופייהו משמשים לצבע. וברבינו בחיי (שלה טו, לה) "ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושין הצבעין כדי שיקלוט הצמר את העין". הרי שתפקידו של הצריף הזה הוא שיקלוט העין ודרך הטלתו היא לתוך היורה. (ובודאי אין מחלוקת הראשונים מה היא דרך הצובעים, וע"כ דלא כמו שפירש הישועות מלכו בדברי תוס' בדעת רש"י דהצרייף ניתן רק בצמר ולא ביורה עם הצבע)

⁷⁶ ונראה להוכיח דדעת רש"י שגוון התכלת בצמר הוא רק מהחילזון ולא מהסממנים (וכהבנת הישועות מלכו בדעתו), ממש"כ רש"י (חולין פט). "ומראית דמו דומה לים". ולכאוי מקורו ממה שמצאנו כלפי התכלת עצמה שמראיתה דומה לים. וא"כ חזינן דס"ל דגוון דמו של החילזון הוא כמו גוון התכלת עצמה ואין הסממנים משנים בה את הגוון.

כז. העמדת היורה בחמה

שאלה : בגמ' (מנחות מב.) לא הוזכר במלאכת עשייתו, שצריכים להניחו בשמש. *תשובה* : א. גם בלא העמדתו בחוץ, בכמות קטנה מספיק לו אור היום שבתוך החדר כדי להעשות כחול, אלא שהוא לוקח יותר זמן, (וכבר הוזכר בספרי היוונים שהיה תהליך הצביעה נמשך כמה ימים). ולאחרונה נתברר שיש דרך לעשותו ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם. ובד"כ גם ע"י שטיפת הצמר ברותחין אח"כ (ואפי' ע"י אדים בעלמא) הופך לכחול. וא"כ היו צריכים לעשות תחבולות כדי לצבוע סגול ולא בשביל צביעת התכלת. ואפשר שזה מה שחידש רב שמואל בר יהודה שם במלאכת הצביעה, דבעי להרתיחו עם הסממנים. ואולי נתקשה בזה אביי, כיון שהוא שונה ממלאכת צביעת הקלא אילן שא"י צרתיחה, (כיון שאין בו אדום שצריכים להוציאו).

ב. לפמש"כ סטראבו"ן על הריח הרע שהיה בצור ממלאכת הצביעה, נראה שהצביעה בזמנם היתה בחוץ, לפיכך תמיד היתה להם קרינת השמש אף בלא שכיוונו לכך. (גם שמעתי שמבתי הצביעה שנמצאו נראה שהיתה מלאכתם תחת כיפת השמים)

ג. בגמ' משמע דלא באו ללמד כל מלאכת הצביעה לְצַבְעִים. דהא לא הוזכר איזה סממנים מערבים בו, והיינו משום דאינו מעכב כמ"ש לעיל, והעיקר בזה להגיע לגוון הסופי בכל דרך שתהיה ולכך גם לא הוצרכו לכתוב פרט זה. [ולא באו אלא משום איזה פרט מסוים, אולי לענין הטעימה או לזה שעושים אותו בסממנים (או כמ"ש לעיל דבעינן להרתיחו ולא סגי בחימום כמו בקלא אילן)]. ואפשר דשאלתו היתה על דינים המיוחדים שצריכים להקפיד במלאכת צביעתו וכדאמרין שם ש"מ תלת וכו']

הערות מכמה סוגיות

כח. הצד חילזון

שאלה : יש מקשים דבשבת (נה.) איתא "הצד חילזון והפוצעו חייב שתיים" ומפרש בגמ' דהיינו משום צד ולא משום חובל. והפורפור"א שהוא עומד במקומו ולא עביד לרבווי, הו"ל כצבי חיגר שאין מחייבים על צידתו (שם קו.).

תשובה : אמרינן בביצה (כד.) היכי דמי מחוסר צידה אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאומר הבא מצודה ונצודנו. וא"כ הפורפור"א הזה, כיון שהוא נמצא במעמקים, מקום שאין יד אדם משגת אותו ואף הוא נסתר שאין מבחינים בו בקל ואינו ניצוד רק ע"י פיתיון שמניחים לו ברשתות, הוא בכלל "הבא מצודה ונצודנו" דחשיב צידה. ולא דמי לצבי שבור או לאווזים ותרנגולים שברשותו, דהתם גם בלא צידתו היה עומד ברשותו. אבל הכא בלא צידה אינו עומד לשימושו של האדם. (כיום יש צדים אותו אפי' בצלילה, אך בד"כ נצרכים לשם כך לאמצעי צלילה מיוחדים שלא היו בזמנם, וגם בזה אפשר"ל דלא חשיב מטי ליה בחד שיחיא, מחמת הסתרתו, שהוא נראה כסלעי הים ואינו ניכר)

והרי להדיא אי' בפ"י הראב"ד לספר יצירה, שהחילזון הוא עומד במקום אחד, וע"כ צריכים

אנו לפרש דעת המחייבים על צידתו כנ"ל. וגדולה מזו כתב רש"י (חגיגה יא.) לגבי חומט של חי' שרצים, "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל וכו'". והיינו חילזון של יבשה, דהא חילזון של ים הוא שרץ המים, וחי' שרצים הם מהשורץ על הארץ. וא"כ אפי' חילזון של יבשה שאינו מסתתר כלל יש בו צידה, דהא אמרינן במשנה (שבת קז.) "שמנה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב" ואף שהוא ניצוד ועומד. (וכן נקט הגרי"ש אלישיב לעיקר להלכה כדברי רש"י הובא באורחות שבת פי"ד, הערה כא) ⁷⁷. וצריך לחלק בזה בינו לבין צבי חיגר, דצידה לא הוי אלא במקום ששוללים את חירותו של הבע"ח ⁷⁸, ואילו צבי חיגר או חולה שכבר נשללה חירותו ממנו ע"י חוליו, תו אין מוסיף בו צידה. אך במקום כזה שהוא חי בצורתו הטבעית, אזי הבאתו לתנאי שבי, חשיבא צידה. וא"ש טובא דלפי"ז אפשר לבאר מחלוקתם של הבבלי והירושלמי [שהביא בתוס' (שבת עה.) דבירושלמי אי' שהצד חילזון פטור] בבריה כזו שהיא קצת ניצודת ועומדת אם תפיסתה חשיבא צידה. **ואדרבה** יש לדקדק מהא, שהוא קצת ניצוד ועומד, דלא מסתבר שנחלקו במציאות. וא"כ יש בזה סימן נוסף המתקיים בחילזון זה. (שטבעו לעמוד בד"כ בלא תנועה) ⁷⁹

כט. והפוענו

שאלה: לדעת רבי יהודה (שבת עה.) הפוע את החילזון חייב משום מפרק, ומפרק שיעורו גרוגרת ואילו בחילזון הזה אין בדמו גרוגרת.
תשובה: קושי' זו אינה אלא לדעת הרמב"ם דחובל שיעורו גרוגרת. אך כבר כתב הכס"מ שם (שבת ח' ז'), דגם לדידה אין שיעור זה אלא בדם שראוי ללפת בו הפת, דבזה שיעורו כאוכלין

⁷⁷ יתר על כן, דעת הראב"ד (יו"ט ב, ז) דאף בביבר קטן לא התירו דגים משום שהם מכוסים. ובאג"ט (בורר יא) "וגדולה מזה שהצד דגים מתים מתוך הנהר אפשר דחייבי". וא"כ כ"ש בזה, שיכול להלך וגם הוא נסתר ע"י צורתו הדומה לסלעי הים ובצבעו הדומה לים. אמנם התור"ד (חגיגה יא.) פליג על רש"י ולדידה יש לחלקו מחלזונות של יבשה כדלעיל.

⁷⁸ ובבה"ל (סי' שטז) כתב, דבב"י משמע דס"ל לר"ח דבצידת צבי החולה מחמת אובצנא, אף דאין יכול לזוז ממקומו, חשיבא צידה. והקשה, כיון דאין יכול לברוח מ"ש מצבי חיגר. ואין לומר דמשום שעתידי להיות בריא לאחר זמן, דמ"ש מחגבים בשעת הטל דאמרינן דהצדן פטור (שבת קז.). ולהאמור שמעתי ליישב (בשם הגרמ"מ קרפ שליט"א) דבע"ח שהוא בצורתו הטבעית שייך בו צידה, אף אם השתא אין יכול לברוח. ורק במקום שחל בו שינוי מצורתו הטבעית חשיב שהוא כבר ניצוד ועומד. ולכך מחמת אובצנא שהוא עייפות בעלמא, חשיב צורת חייו הטבעית יותר מחגבים בשעת הטל או צבי חולה. ויל"ע דלא א"ש עם דברי אלעזר בן מהבאי, דחגבים בשעת השרב, אם מקלחות פטור והיינו משום דצידתם פשוטה ואף דהחגבים חיים בצורתם הטבעית. אך י"ל דר"ח לטעמיה דפי' שם דענין מקלחות, דמוקים ע"י הקילוח וא"כ שוב אפ"ל דחשיבי ניצודים כיון דאינם בכחם לפי טבעם.

⁷⁹ ויש מקשים דכיון דדרך צידתו ברשת כמבואר בגמ', א"כ אין חייב אלא אי בשעת פריסתו ילכוד כמבואר בתוס' (שבת יז.), ואין מצוי בפורפורה"א שיהיה כן. אך אין זו קושיה של כלום דהתם לא איירי במקום שמוציא את הרשת אלא כשנשאר לכוד בתוך הרשת, אך כשצורת הצידה היא ע"י הוצאת הרשת מן הים בהא ודאי הוצאתו זו היא צידתו, ועד שאין מוציא הרשת מן המים אכתי אין צידתו גמורה. ובלא"ה נמי הוי אפשר לאוקמי הא דצד חילזון חייב, כשצד בידו. ועוד יש לחלק דתוסי' כתבו דקושייתם שם משום דאינו יודע אם יצוד, אך במקום שצידתו ודאית וכמו שמוציא בצידת הפורפורה"א (כשמניחו במקום שמוציאים חלזונות) בהא ודאי יתחייב אפי' על פריסת המצודה.

(וכדאמרי' בגמ' בחובל וצריך לכלבו). אך לא נאמר שיעור זה אלא באוכלים ולא במיני הצובעין.

ועייל ע"פ מה שהביאו הרבה מהאחרונים דברי מהר"מ בנעט (מגן אבות ד"ה השוחטו) ליישב מה שמקשים על דברי הרמב"ם, מהא דבמילה ליכא גרוגרת ואפ"ה איצטריך קרא להתירה בשבת. וע"ז כתב מהר"ם בנעט, דמשום חשיבות המצוה שיעורו פחות. וה"נ נימא דדם חילזון חשיב, וכדאמרינן לגבי הוצאה דשיעורא דארגמן בכלשהו (שבת ז.צ). (ושם רצה לומר דחילזון איירי דווקא בדליכא גרוגרת, ומיישב בזה קושיה אחרת שהוקשה לו בסוגי' עיי"ש סוה"ד) ועי' לעיל הערה 12 בענין סוגית הגמ' דפסי"ר דלא ניחא ליה בפציעת החילזון.

ל. מן המותר בפיך

שאלה: איך הותר תכלת במשכן, והא לא הוכשרו למלאכ"ש אלא עור בהמה טהורה בלבד (שבת כח.). והפורפור"א הוא שרץ המים טמא.

תשובה: דבר זה אינו קשה על זיהוי הפורפור"א דווקא, דהא להדיא כתבו הראשונים שהחילזון הוא תולעת. (רש"י סנהדרין צא., ראב"ה שבת קצד, ר"ש וראב"ד תוי"כ מצורע פרשתא א', יד, וכ"מ בדברי הריטב"א (שבת עה.) בשם הרא"ה והרמב"ן וז"ל "ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"). ומדברי כולם נלמד דאין לו סנפיר וקשקשת ואינו כשר. וכן משמעות הפשוטה בגמ' בבכורות, דחלזון הוא כצורת נחש. (בכורות לח: וערש"י ויקרא כא, כ), וה"ה דיש להקשות כן לגבי ארגמן, (בין אם הוא מפורפור"א ובין לדעת הרמב"ם (פיהמ"ש כלאים ט, א), שהוא הצמר הצבוע ב"לד"). שזה מין תולעת ידועה בהודו הנקראת (Lakshedia lacca). וכן תולעת שני שהיא ודאי תולעת והיא ידועה, וכתב הרמב"ם (שם) שהיא הקרמז וכ"כ ר"ש וראב"ד (תוי"כ שם) ועוד. (ואמנם רבינו בחי' כ' שצובעים בגרגרים, שהתולעת בתוכם ולא בגוף התולעת, אך היום ידוע, כי הגרגרים הנ"ל הם הכנימות האמהות, שגם הם שרצים האסורים. וכ"כ מהר"י אברבנאל (שמות כא א-ט) שהתולעת שני מתולעים ממש) וכתבו האחרונים דדין זה אינו אלא בעור שהוא עיקר הדבר, אך צבע חזותא בעלמא הוא וחזותא לאו מילתא היא. (עי' נו"ב תנינא או"ח ג' וחת"ס יו"ד ח"ב רע"ו, ובשע"ת לג, ה) וכ"מ בלשון הברייתא "לא הוכשרו וכו' אלא עור בהמה טהורה", דדווקא לגבי עור קפיד. [וכן דקדקו התוס' והרשב"א שם, והקשו על שְׁעָר דאיירי ביה התם בגמ' (שבת כח.), אך רש"י תירץ דהא נמי חשיב עור, דו"ק ברש"י ד"ה אלא לנכרות (שם כח:)].

עוד יל"ע בעיקר הדבר, אי דם חילזון דמיפקד פקיד לא דמי למי רגלים של חמור דמותרין והא נמי אפשר שאינו מגופו ממש והוי כפירשא בעלמא. ואפ"י דם שרצים ממש איצטריך קרא לריבוי, ויש לדון אי דין דם הצבע של החילזון הוא ממש כדם גם לגבי דין זה. (כ"כ

⁸⁰ באבהא"ז הלי כלי המקדש א, ג)

⁸⁰ הא ודאי אין להקשות, היאך הותר לעשות מצוה מדבר טמא, דהא ודאי דחויי משי כשרים לציצית בבגדי משי, כדאיתא במנחות (לט:).

לא. **"ים כנרת דאתי מתמן תכלת"** (זוה"ק)

שאלה: בזוה"ק אי' דחילזון עולה מים כנרת (וכי"ה בדברי האריז"ל), ואילו הפורפור"א אינו ניצוד אלא בנחלת זבולון בים הגדול ובעוד מקומות בים התיכון. ואף דלא ראינו אינה ראייה (דהא אף חילזון אחר לא נתגלה שם), אך אריסט"ו כתב על הפורפור"א שאינו מצוי אלא במים מלוחים, והכנרת מימיה מתוקים. ולא מסתבר שהיה החילזון מצוי בכנרת שלא כדרך טבעו בכל העולם.

תשובה: כבר נתקשה הרמ"ק בדברי הזוה"ק הללו אחר דנקט לדבר ברור דהחילזון בים הגדול הוא שרוי. ובדברי חז"ל בכ"מ משמע כן. דהא אמרי' דחילזון מצוי מסולמות של צור ועד חיפה (שבת כו.). ובספרי (ברכה שנד) אי' שהוא בימה של חיפה (י"ג י"פ) ועוד משמע שם שהוא מצוי בין עכו לכזיב. ועוד אמרו (מגילה ו.) שקיבל זבולון החילזון בנחלתו כדי שיהיה לו מעלה שאין לנפתלי, דכולן צריכין לו ע"י חילזון, ואילו הכנרת הרי היא בחלקו של נפתלי ולא עוד אלא דאף שאר שבטים יכולים לצודו שם דהא "מחכין בימה של טבריה" (בי"ק פא.). ועוד דהא הזוה"ק עצמו כ' דהכנרת בנחלת זבולון ובגמ' דידן אמרי' דכנרת היא בנחלת נפתלי (כך הוא בגמ' בי"ק פא: וכ"מ בספר יהושע). **ופירש הרמ"ק** דברי הזוה"ק דאין כוונתו לים כנרת הגשמי אלא לספירת המלכות הנקראת ים כנרת.⁸¹

⁸¹ והסכים בזה החיד"א ודחה להרמ"ז החלוק על הרמ"ק. ז"ל: (נחל קדומים תרומה) "וכל זה נעלם מעיני הרב הגדול הרמ"ז שדחה דברי הרמ"ק שהחילזון בים הגדול וכתב דהיה בים כנרת ולא זכר ספרי ופסיקתא והר"מ ואכמ"ל". (ובודאי אין כוונת החיד"א לחלוק על דברי הארי"ה שהביא הרמ"ז שם, אלא דס"ל שהארי"ה מדבר ע"פ אותם מושגים שמדבר בהם הזוה"ק) ואמנם הרב יעב"ץ (מטפחת ספרים פ"ד) רצה מכח קושי' זו להגיה הגירסאות בכל לשונות הללו שבזוהר, אך אין נראים דבריו להגיה בכמה מקומות, וגם בדברי הארי"ה איתא להא. אך באמת כדברי הרמ"ק משמע אף בתוך דברי הזוה"ק עצמו, גם לולא כל ההוכחות מן השי"ס. דדברי הזוהר (דברים לג יח) קיימי עה"פ "לזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהלך" וקאמר דזבולון נפיק לאגחא קרבא וע"ז אמר "בחולקיה דזבולון ימא, וכנסת ישראל אקרי ים כנרת, והכי אתחזי, בגין דהא תכלת נפיק מתמן וכי". הרי דאיירי באותו ים דכתיב שמח זבולון בצאתך וקאמר דנפיק ביה לאגחא קרבא, דהיינו ודאי הים הגדול, שהרי הכנרת כולו בא"י ואין מקום לצאת ממנו לחו"ל. ועוד דהוכחת הזוהר דנקרא אותו ים בשם ים כנרת הוא מדבר זה עצמו שהתכלת עולה משם (וכע"ז בזוהר שלח קעה:), ואי"צ לומר כן גבי ים כנרת שבטבריה שהתורה כבר קראתו ים כנרת. גם לא משמע דעינינו להוכיח גבולות הנחלות, שנחלת זבולון מגעת לכנרת. ועוד דא"כ נצטרך לומר דהוכחתו מהא דחזינן שהחילזון בחלקו וס"ל דלא יתכן שיהיה החילזון רק בים כנרת לבדו. וא"כ נצטרך לומר שהחילזון לא נמצא בים הגדול כלל. וזה לא יתכן, דהא בנביאים משמע דהיה מצוי בא"י אלישה (איטליה) ובגמ' (שבת כו.) אי' שהוא מסולמות של צור ועד חיפה, והיה לישראל תכלת ביציאת מצרים כדאי בקרא (שמות לה, כג). ועוד דבתחילה קאמר דבחולקיה ימא, ולאחמ"כ אמר דקרי ליה ים כנרת, ומשמע דמדבר באותו ים דאיירי ביה בתחילה והיינו אותו ים שידוע שהוא בחלקו של זבולון שהוא הים הגדול דמפורש בקראי.

ובמקו"א אי' בזוה"ק (בשלח מח:): "והא ימא חד הוה בעדביה אלא מאי לחוף ימים, ודאי אוקמוה חברייא ברזא עלאה, וירכתו על צידון כמה דאת אמר יוצאי ירך יעקב, זבולון שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא", הרי דמפרש קרא ד"וירכתו על צידון" ברזא עילאה על ים כנרת. והיינו ודאי כפי' הרמ"ק דקרי ליה לים הגדול שבחלק זבולון כנרת, שהרי כנרת שבטבריה אין לו שום שייכות עם צידון. ואינו בחלק זבולון כמו שהקשה המקשה

לב. האם יש לו גידים ועצמות

א"י בירושלמי (פ"ק דשבת ה"ב) חזקיה אמר ההורג כינה בשבת כהורג גמל שמואל מקטע ידה וריגלה וכו' אר"ש בן חלפתא ולא מחלזון שמענו וחלזון יש לו גידים ועצמות ולא כן תני כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר משה חדשים דמר רבי יוסי וכו'.

ונחלקו המפרשים בביאור הירושלמי דהקרוב העדה והפני משה פי' דר"ל דלחילזון אין גידים ועצמות אך יש שפירשו דר"ל דלחילזון יש גידים ועצמות והירושלמי מוכיח דבר זה דיש לו גידים ועצמות מדחזינן שהוא חי יותר מו' חודש וכל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים.

ולפי"ז יש לנו לברר אם הפורפור"א הזה יש לו גידים ועצמות.

והנה אף דבאמת אף אי לית ליה גידו"ע לק"מ, דמצינן לפרש כהקרוב העדה והפני משה שם. ברם אפי' אי נימא דהירושלמי ר"ל דיש לו גידו"ע, הא מהירושלמי הזה גופיה מוכח שאין לחילזון גידים ועצמות הניכרים וידועים לכל. דהא כל ראייתו שיש לחילזון גידים ועצמות, אינו משום דחזינן כן במציאות אלא משום שהוא חי יותר מו' חודש. ואנן נמי נימא הכי דהנה הפורפור"א חי ז' שנים ויש בו את אותו הכרח דקיי"ל "כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים".

וא"כ לפי"ז הדבר ברור דחשיב שיש לפורפור"א הזה גידים ועצמות וכל מה שנפרש בזה לא יהיה אלא ביאור מפני מה חשיב כן.

ואפ"ל דענין גידו"ע הוא כמבואר בסוכה (כ"א:) דענינם הוא להגנה וסיכוך, וא"כ קונכיתו שמשמשת לו להגנה וסיכוך חשיבא ליה כגידו"ע. ומ"מ יש להוכיח מהפירוש הזה בירושלמי ב' דברים. א. דלחילזון אין גידים ועצמות הניכרים. ב. דכל שהוא חי יותר מו' חודש יש לו גידים ועצמות. וא"כ ודאי הפורפור"א מתאים לסימן הזה כיון שהוא חי יותר מו' חודש.

בתוך דברי הזוהר שם. והתרצן לא נחלק עליו אלא פירשו ברזא עילאה ולא שינה סדרי נחלות השבטים. וכמו שנתפרש בזוהר בדברים (לג, יח) דקרי ליה כנרת משום דכנסת ישראל איקרי כנרת.

ועוד הק' בזוהר (בהעלותך קנ"א). דכיון דזבולון ירית כנרת "אי הכי יהודה מה חולקא אית ביה אלא יהודה נטל מלכותא כלא ואתאחיד ביה בכל סטרי"ן והיה קשה לו מאי דחשבינן ליה לזבולון בכנרת דהיינו המלכות, דהא קיי"ל דיהודה הוא במלכות. והיינו ודאי כדברי הרמ"ק דאין כוונתו אלא לכנרת של מעלה (אמנם להרמ"ז ס"ל דכנרת של טבריה היא נמי בחלקו של זבולון. וצ"ע).

ומה שדקדקו עוד ממש"כ הזוה"ק כנרת לעילא וכנרת לתתא, דעת הרב הרמ"ק דאחר שהדבר מפורש שם כי הכנרת ירמוז למלכות, וגם במושגים העליונים ישנה מלכותא עילאה ומלכותא תתאה, וכמו שפירשו המקובלים ענין ירושלים של מעלה וירושלים של מטה, בענין המלכותא תתאה שהיא המלכות ומלכותא עילאה שהיא הבינה, ה"נ בזה.

לג. מנין החוטים

זאת למודעי כי לא הגעתי להוראה כלל. וכל הנראה כהכרעת הלכה בסעיף זה ובסעיף שלאחריו אינו אלא מראה מקום בעלמא.

ראיתי מי שערער שא"א לקיים המצוה כיון שנחלקו הראשונים במנין החוטים (דלהרמב"ם התכלת הוא חצי חוט ולראב"ד חוט א' ולתוס' ב' חוטים). ודבר תימה הוא וכי משו"ה ייבטל מן המצוה לגמרי, הא למה הדבר דומה למי שאינו מניח תפילין משום דאיפליגו בה רש"י ור"ת (קודם שנפסקה בזה הלכה). ואמר' (עירובין ו: ועוד) "הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה כדברי בית הלל עושה מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל רשע מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך אלא אי כבית שמאי כקוליהון וכחומריהון אי כבית הלל כקוליהון וכחומריהון" והכא גרע טפי דהא במעשה זה עצמו אינו עושה אף כחד מיניהו. ישתקע הדבר ולא יאמר, כי הרבה גופי תורה בטלין בו.

והנה יש להקדים דבכל גווני שיעשה לא גרע מעשיית לבן לבדו (כדנהוג עלמא) או תכלת לבדו, דהא כשם שאין התכלת מעכב את הלבן ה"נ אין הלבן מעכב את התכלת. ואף כשעושה המצוה לחצאין מוכחא סוגית הגמ' דלא גרע בזה ולא יהא אלא כמאן דלא עביד אלא לבן לחודיה או תכלת לחודיה.⁸² וכל הנידון בזה הוא רק איך יעשה כדי לקיים גם מצוות תכלת וגם מצוות לבן.⁸³ והנה העושה כרמב"ם ודאי לא הפסיד בקיום מצוות לבן כלום, אך הפסיד

⁸² דאף כשאין מקיים מצוות לבן בשלימות בחוטים הבאים במקום תכלת, מ"מ לגבי הדין הזה דאמר' "אין לו תכלת מטייל לבן" יצא, כדאי' בגמ' דאף אם לא מתקיים לבן כדינו (דהיינו אפי' אי אקדומי לבן מעכב בדיעבד) מ"מ יצא י"ח לרבנן דלבן אינו מעכב את התכלת, ופי' בתוס' דהיינו משום דבמצוות גדילים מהני אף בלבן שלא כדינו דקרינא ביה גדילים ד', וא"כ ה"ה אי עביד את התכלת שלא כדינו ידי גדילים יצא. וברמב"ם נמי משמע דמודה לרש"י ותוס' דאי עביד ארבעה של תכלת, ידי מצוות ציצית יצא, כמ"ש בפ"י והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצות עשה אחת (ושם לא הזכיר גרדומין) ובסה"מ (שורש יא) נמי מבואר דהיה אפשר למנות התכלת כמצוה בפ"ע משום דאין זו צריכה לזו. ויש לדון לדעת הרמב"ם אי היה כולו תכלת דשמא קיים בזה אף מצוות לבן ולא גרע מקלא אילן (עי' הערה 86), אמנם להרמב"ם מפסיד בזה דין מין כנף וכ"כ בשו"ע (ט,ה) דהמדקדקים נוהגים כן, אמנם ברמ"א שם כ' דאין המנהג בדבר זה כרמב"ם.

⁸³ משום חשש "בל תוסיף" ו"בל תגרע" ליכא, דמלבד מה שהחובה עלינו להכריע ההלכה וכדלעיל, עוד יש בזה כמה טעמים דלא שייכי הנהו חששות הכא כלל.

חדא דהכרעת המ"ב ע"פ הגר"א (מ"ב יא, ס"ק ט) דהיכא דלא אפשר, אין לחוש לבל תוסיף בחוטי הציצית כלל, וא"כ ה"נ ודאי אין לו להמנע מקיום המצוה לגמרי משום זה.

אך בלא"ה נמי הכא ודאי אין לחוש לזה דהא מבואר בראשונים ריש התכלת וכ"מ בגמ' (שם מא:): דמצי למעבד כולו תכלת או כולו לבן, והיינו משום דהא השתא שיש לו רק לבן או רק תכלת הרי מחויב בו משום מצוות גדילים. וה"נ אי איכא חוט דתכלת יתיר, הא מ"מ השתא דלא הטיל לבן אחר בעי ליה לחוט זה כדי לקיים מצוות ח' חוטים.

ומשום חששא ד"בל תגרע" מבואר ברשב"א וריטב"א (ר"ה טז. ועי' מנ"ח תני"ה אות א') דמניעת קיום עשה נמי הרי היא בבל תגרע. וא"כ הוא סיבה גדולה וחזקה להטלת התכלת, דמלבד החיוב במ"ע דאורייתא, עוד יש לדון בזה שהיכול לקיים מצוות תכלת ואינו מקיימה לכו"ע עובר בזה משום "בל תגרע", ובתכלת חמיר טפי שמקיים בזה מצוות ציצית לחצאין וכמ"ש הבית הלוי (שו"ת ח"א, מב) שבזה לכו"ע אם הולך בלבן בלא תכלת עבר משום בל תגרע. (וכ"כ בשפת אמת ר"ה כח:): וכ"ש כשמבטל מצוה תמיד כשבידו לקיימה שיש לו לחוש לבל תגרע. משא"כ המטיל תכלת והוא אנוס ע"י קוצר השגתו ומיעוט דעתו ואין בידו לעשות יותר, דמי להא דבדלית ליה אתרוג נוטל שאר מינים (או"ח תרנא, יב), ודו"ק בט"ז שם (ס"ק יז)

לדעת הראב"ד והתוס' במצוות תכלת. והעושה חוט א' כראב"ד יש שר"ל דגם הרמב"ם מודה דמקיים בזה אפי' מצות לבן ואינו מפסיד כלל במצוה⁸⁴. אך לדעת תוס' מפסיד במנין התכלת ולכאוי' לא קיים מצות תכלת כלל.⁸⁵ (אף דמ"מ בודאי לא גרע מהעושה כולו של לבן, כמשנ"ת

דאינו עובר דכיון דלית ליה כל הדי' מיניס לית ביה משום לא תגרע. וכדמוכח בגמ' (מנחות לח.) דכשנקרעו חוטי הציצית בשבת ואין יכול לתקנם אין בזה אלא איסור טלטול, (ושרי ליה בכרמלית משום כבוד הבריות ולא חיישינן ל"בל תגרע" דאורייתא) וידועים דברי ר"י במרדכי (מנחות תקמז) שהתיר לילך בטלית שנקרעו חוטיה בשבת, משום דאין ביטול עשה באונס, ולא חיישינן לבל תגרע, ואע"ג דמסיק בר"ה (כח:) דבעידניה עבר אף כשאין מכוין לשם מצוה, (ועי' ביאור"ל סי' לד, ד"ה יניח דה"ה ל"בל תגרע"). ועי' שפת אמת (ר"ה שם) שביאר טעמא. (ואפשר שאלו הן דברי רבי יהושע (ובחסים פ.) "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו", והיינו דכיון שגורע מחמת אונסו משום ספיקו, אין בזה "בל תגרע").

ועוד יש להוסיף דבאמת נידון דידן לא שייכא בהאי פרשתא ד"בל תגרע" כלל, וכדאשכחן דשרי לאוסופי ד' חוטים דתכלת וליכא משום בל תוסיף, והיינו טעמא כדביארנו לעיל דכיון דלא אמרה תורה גדילים דלבן דווקא תעשה לך, א"כ כל שלא נתן גדיל דלבן זוהי מצוותו או בתכלת או בלבן. והשתא נימא נמי הכי גבי בל תגרע, דאי אתאן עלה משום מניעת המצוה בהא ודאי כשאינו עושה כלל גרע טפי דעובר בוודאות, אך אי אתאן עלה משום קיום מצוה לחצאין, א"כ זה לא שייך במקום שמצוה ועומד להטיל גדילים או דתכלת או דלבן. דהא אי לא היה לו אלא ג' חוטי לבן ואי של תכלת, ודאי כך היה מצוותו, כדאשכחן דאפי' ד' של תכלת מטיל, וא"כ אף במקום דאית ליה ב' דתכלת א"א לומר שאיסורו משום הטלת הא' של תכלת שמצוה הוא בו, אלא רק משום מניעת מצוות תכלת כתיקונה וככל ביטול עשה. ומי"מ כשמתנה שלא יהיה לשם מצוה אם אינו כתיקונו, ודאי אין כאן בית מיחוש כלל. (כמ"ש בבח"ל שם)

⁸⁴ דאמר"י (עירובין צו:): "המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו חוטינן נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו בשזורים שזורים נמי נימא אדעתא דשיפתא דגלימא עיפינהו במופסקין דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי". והנה הכס"מ (ציצית א,ז) מביא תשו' הרמב"ם "וחכמי לונלי שאלו מרבינו שאלה זו והשיב להם יש לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן". ובמג"א (טו, א) למד בדברי הרמב"ם הללו דאין לעשות לכתחילה חוט א' תכלת ולקשרו עם חוט דלבן. וצורת העשייה הזאת היא טורח גדול הרבה יותר משזירת חוטים, והמוצא חוט כזה בשוק אמאי יש לו לחוש, וכה"ג אמרינן בחולין (צה:) רב נתן בר אביי איתבד ליה קיבורא דתכלתא וכי' ומצריכינן סימנין משום חשש קלא אילן והתם איירי בפקעת שלמה של חוטים ואי היה דרכם לעשות רק באופן שכתב הרמב"ם הרי ודאי אין לחוש שלא עשאוהו לשם ציצית כמו דלא חיישינן בשזורין (והא לא חיישינן שזיפם לציצית דא"כ גם שזורים לא יהנו). ואי נימא דלהרמב"ם גם ככה"ג כשר, ניחא, דלכך היה דרכם לעשות באופן הזה כיון שמלאכת עשייתו יותר פשוטה. ומה שכי' הרמב"ם צורת העשייה היינו מה שמחויב מן הדין דפתיל א' אמר רחמנא ולא שנים ולא מצאנו דרשת חז"ל כזו בשום מקום, ובודאי לא דרש הרמב"ם דרשות מדנפשיה, אלא דר"ל דאין לנו מקור בתורה ליותר מפתיל אחד, אך מ"מ אפשר דאי רוצה לעשות כל החוט תכלת עושה. (והלשון "יש לו לעשות" ר"ל יכול לעשות וכהאי לינא בכונה זו אי' ברמב"ם במקומות רבים אין חקר) ובביאור הגר"א (או"ח יב) כתב מקור הרמב"ם "וטעמם ממ"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו'.... ומפרש הראב"ד חוט שלם והרמב"ם מפרש חוט א' ממש". ולפי"ז אין מקור לומר לדעת הרמב"ם שאינו מקיים מצוות לבן בחוט הז', דלא מצינו שנאמר עליו דבעינן דווקא לבן. ורק בגי' חוטים שלמים ילפינן מגדיל דבעינן בהו לבן. ובפרט דלכאוי' גי' הרמב"ם והראב"ד בספרי "בי"ש אומרים ג' של צמר ורביעית של תכלת", ואף שאפשר ליישב הספרי בדוחק גם לדעת הרמב"ם דרביעית היינו חלק מן הרביעית, אך מ"מ ודאי אין בזה מקור לומר דבעינן בחצי השני שיהיה דווקא בדלבן.

⁸⁵ דלכאוי' אף דמסקנת התוס' (מנחות לח. תוד"ה התכלת) דפתיל משמע אחד מ"מ מאי דילפינן מגדילים דהוא ד' חוטים (ומסב' מוקמינן דחצוי בתכלת) הוא גילוי גם על מצוות פתיל תכלת שהוא ב' חוטים. אך שמא אפשר לדחוק ולומר דבאמת ב' מצוות הם כדחזינן דגבי מצות גדילים אמרי' דאין לו תכלת מטיל לבן, (ואף יוצא בזה אפי' אי לא מתקיימא לא מצות תכלת ולא מצוות לבן, כדלעיל הערה 82) ומצוות פתיל תכלת ודאי א"א לקיים ע"י לבן, א"כ ודאי אינם באותם גדרים ממש. וא"כ אפשר דמצד מצוות פתיל נתקיימה המצוה אפי' בחוט א' ורק מצד מצוות גדילים בעי לכתחילה ב' תכלת, אך במצוה זו אמרי' דבדיעבד נפק בכל גוונ. ולפי"ז אפשר ליישב דעת תוס' עם פשטות הכתוב ועם לשון חז"ל בכל מקום חוט תכלת (סתמת דברי חז"ל

(בהערה 82)

והעושה כתוסי' יש לדון אי מפסיד בזה לדעת הרמב"ם והראב"ד במצוות לבן, דאף דהעושה כולה תכלת לכאוי' מפסיד בזה מצוות לבן לדעת תוסי' כדמוכחא סוגי'⁸⁶, יש לדון אי הרמב"ם והראב"ד נמי מודו לדבר זה.

ומ"מ כיון דבכל צד יש חומרא וקולא (שיכול להפסיד או בתכלת או בלבן), הרי בכה"ג דאין ההלכה מוכרעת כתבו הרמב"ן (חולין מג:) (והרשב"א (מד.) דע"ז קאי הכלל ד"הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה וכדברי ב"ה עושה", ולפי"ז כיון דכל מנהג תליא באילנא רברבא ויש לו על מי לסמוך, הרוצה לעשות כן עושה, וכ"ש ההולכים אחר הוראת חכם בקביעות תמיד, דרשאין לילך בזה אחר הוראתו, כמ"ש בתשו' הרשב"א (א' רנ.)⁸⁷ (אמנם לגבי העושה שלא כפי מנהג

בש"ס (סוטה יז., חולין פט., תענית כב.) - ושם קאי על כל הציצית ע"ש חוט התכלת) ומדרשים (מדרש אגדה במדבר טו) חוט תכלת. ופעמים דנקטי לשון חוט א' של תכלת, (יב"ע במדבר טז, ב. ובזוהר שלח קעה: וע"ע ואתחנן רסה. מדרש משלי יא,) ועוד דתימה גדול הוא דלא פירשו בש"ס בשום מקום לאפוקי מפשטיה דקרא שהוא חוט א', ואף כשמדברים במספר חוטי לבן לא הוזכר כלל נידון על חוטי התכלת.) וכן מפורש בדברי רש"י עצמו בפרשת קרח (טז, א) "חוט אחד של תכלת פוטר אותה" ואיהו הא ס"ל כתוסי' דמצוות הציצית בב' תכלת וב' לבן. והיינו דבשביל לקיים מצוות פתיל תכלת צריך חוט א' ורק מצד מצוות גדילים צריך ב', אך לגבי מצוה זו אינו לעיכובא דנפיק בזה גם ע"י לבן. וקצת סמך לזה בדברי הסמ"ג (עשין כו) "שתים של לבן ושתים של תכלת או שלשה של לבן ואחת של תכלת" (וע"י ערוה"ש ציצית ט' ב' אמנם בב"י כתב דנראה דלא בעי למיחית לפלוגתא). ברם בתוסי' כתבו דלבי"ש לישנא דקרא לאו דווקא וא"כ משמע דקאי נמי אקרא דפתיל (מנחות מא: ד"ה ב"ש "יהשתא סברי ב"ש...דפתיל לאו דוקא") וצ"ע.

⁸⁶ ולא דמי לקלא אילן דאמרין ביה לא יהא אלא לבן, דלכאוי' תוסי' ס"ל דתכלת כמצותו חשיב מין אחר. דהא רש"י ותוסי' נקטו דהלבן אינו מעכב את התכלת היינו בעושה כולו תכלת, וחזינן דמצוות לבן אינו מקיים בזה. (והלום ראינו מי שהביא לדברי הרשב"א (שו"ת ג' ר"פ) דמפרש דלבן אינו מעכב את התכלת פ"י שמקיים אף מצוות לבן ע"י תכלת. וצ"ע בדבר) אך הרמב"ם נקט דתירוץ הגמ' דגרדומין הוי אף לרבנן דאינם מעכבין זא"ז, וא"כ אין ראייה דבקיום תכלת לבדו אינו מקיים לבן. ומש"כ בכס"מ דלא נקט בעושה תכלת לבדו משום דודאי לא יצא בזה, היינו כשעושה חוט א' בלבד של תכלת, וכדמוכחא לישניה שם (ציצית א, ד). (ואדרבה מהא דלא בעי לאוקמי בעושה כולו תכלת, היה אפשר לדקדק דס"ל דבכה"ג פשיטא דפטור, דהא קיים בזה גם מצוות לבן) אך מ"מ ודאי דלהרמב"ם נמי מצוה לעשות חוטי הלבן בלבן ממש, ואפי' בטלית שכולה תכלת מצריך לעשות בה חוטי לבן (ב, ח') ומשמע דאיהו נמי מודה שאין מקיימין מצוות לבן ע"י תכלת כדינה, אלא דלא ברירא לי מילתא אי מעכב בדין לבן או דהוא דין דרבנן, (ע"י מנחות מא: תוד"ה אין פוטר). ומ"מ אי דעת הראב"ד בפירוש לבן אינו מעכב את התכלת כתוסי', א"כ יתכן דכשעושה ב' חוטים תכלת מפסיד מצוות לבן בחוט הנוסף ויוצא בזה רק כדן לבן אינו מעכב את התכלת. ועוד הפסד יש בו, מצד מין כנף, דמשמע שהראב"ד מודה בזה להרמב"ם דצריך להיות לבן ומדבריו שם משמע שהוא דאורייתא, (אמנם לגבי ענין זה כבר פסק רמ"א (או"ח ט, ה) דלא כוותיהו וכן משמע בשו"ע שם שהוא חומרא ולא מן הדין).

⁸⁷ ומן ההכרח להביא כאן לדברי הגר"א (יהל אור פנחס רכח.)...בת יחידה תכלת שבציצית והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד וכמשי"ש שכ"ה עיקר וכ"ה בספרי שלנו". ובאמרי נועם (ברכות ט: תוד"ה אלא, והוא ליקוטם מדברי הגר"א ע"י תלמידיו), במש"כ תוסי' דיש ב' חוטי לבן, "והפוסקים חולקים ע"ז וס"ל שלא היו עושים אלא חוט א' של תכלת". ויש להוסיף כי בספרי שהביאו התוסי' לכאוי' היה הנוסח כשיטתם בין בפרשת שלח ובין בפרשת כי תצא ולכאוי' זה היה המקור שעליו נסמכו התוסי' ושאר רבותינו שבאשכנז כמילתא דפשיטא בלא שום חולק ומערער שמנן חוטי התכלת ד', ולא טרחו לדון בדבר כלל בראיות מן הש"ס, (ומש"כ תוסי' ריש התכלת על דברי הספרי "שחולק על הש"ס שלנו" היינו דברי ב"ה שבספרי דעליהו קאי ור"ל דהבבלי פוסק כב"ש, וכמ"ש בבכורות (לט: ד"ה כמה) וכדברי ר' פפא במנחות (מא:)) וע"י תוד"ה בש"א (שם) "טעמא דב"ש וכו' כדדרשין וכו') והיינו משום שהיה הדבר פשוט ע"פ הספרי, ואף הגר"א עצמו בביאורו משמע דעדיין לא הגיה דברי הספרי ולא היתה לו גירסא שהיא כראב"ד כדמוכח מדאייתי מקור לשיטת הראב"ד מהספרי שהביאו

מקומו, יל"ע בזה בגדרי ב' ב"ד בעיר אחת, לענין לא תתגודדו) ומ"מ כיון דבכל דרך שיעשה אינו מפסיד כלום יותר מהעושה לבן לבדו, בודאי אין כאן בית מיחוש לביטול המצוה לגמרי משום אותו ספק.

לד. הכריכות

אף כי לענין דיעבד ככל שיטה שיעשה יצא לדעת כולם, מ"מ לענין מצוה לכתחילה, נחלקו הראשונים כיצד יעשה.

והנה בגמ' איתא שתחילת הכריכות בלבן וסופם לבן אך לא נתברר לגבי הכריכות שבאמצע אי כורכן בתכלת או בלבן, וכמה מכל מין.

עוד הוזכר בגמ' דשיעור חוליה ג' כריכות, וא"י שם דהפוחת לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג, ונקטי רוב הראשונים⁸⁸ דהיינו בחוליות דלא יפחות מז' חוליות ולא יוסיף על י"ג חוליות. עוד נהגו ע"פ המדרש לעשות ה' קשרים בציצית. (גם בגמ' רצה רבא להוכיח דקושר על כל חוליה וחוליה ויש לדון אי נדחו דבריו בזה) וכתבו בתוס' דאנן דלית לן תכלת לא קפדינן בסדר החוליות ודיניהם, אך מאן דאית ליה תכלת דעת תוס' (בתי ראשון) והרא"ש דכורך בתכלת ולבן לסירוגין וכשעושה ז' קושר אחר כל ב' חוליות אחת של לבן ואחת תכלת. ובעושה י"ג, סדרם ע"פ הגר"א⁸⁹ (יהל אור פנחס רכו, א') דס"ל נמי כפירוש תוס' והרא"ש הנ"ל, דהמשובח מכולם המוסיף עד י"ג, קושר קשר אחד ואחריו חוליות (היינו ג' כריכות לחוליה) דלבן ודתכלת לסירוגין, ומסדרן באופן שיהיה על כל ד' חוליות קשר אחד, ואחר הקשר הרביעי עושה ג' כריכות שהם חוליה אחת של לבן לבדו וקושר.

ודעת הרמב"ם דהעושה י"ג חוליות אינו כורך אלא כריכה אחת של לבן בראשונה ואחריה ב' כריכות דתכלת וקושר. ואח"כ קושר י"א חוליות של תכלת לבדו ע"י שמרחיק מעט בין כל ג' לג', ובחוליה אחרונה עושה ב' כריכות תכלת וכריכה אחרונה דלבן.

וברש"י יותר משמע דס"ל שבחוליה ראשונה ואחרונה כורך בלבן לבדו ושאר הכריכות

תוס' ולא מהספרי הנ"ל. ואמנם בהג' הגר"א לספרי מגיה הספרי דפרשת כי תצא כהספרי דפרשת שלח שלפנינו (ובשלח מחליף ב"ה בב"ש) והיינו כהראב"ד. (וכמ"ש ביהל אור שהעיקר כספרי שלנו. ובהגה' זו מתיישבים קושיות רבות בפשט הספרי הנ"ל)⁸⁸ ודעת הראב"ד דדברי הגמ' היינו במנין הכריכות שבכל חוליה וחוליה. ואף באופן הכריכות שיטה אחרת לו יעוי"ש (ציצית א', ז') דבריו באורך.

⁸⁹ סדר החוליות הזה דהיינו ד', ד', ד', ואחד, אינו מוכרח מעצם שיטת תוס', ובחינוך סדרו באופן אחד דהיינו ג', ג', ג', וד' אך הגר"א סדרו כמשי"כ, וכתבו למעלה דברי הגר"א מכמה טעמים א. כיון דהגר"א כתב דבריו בציצית של תכלת והחינוך לא איירי להדיא בתכלת, וכבר כתבו בתוס' דלבן אינו אלא מנהגא ולא מדינא. אמנם באמת נראה שדעתו לסדרם כך בלבן משום דס"ל שכן הוא סדרו בתכלת. ב. כיון דטעמו של הגר"א הוא ע"פ הקבלה וסדרו בדווקא. ואילו החינוך כתב את הסדר היותר מתוקן במראה העינים ואין הכרח לומר דס"ל דיש לסדרם דווקא בכה"ג. אמנם אפשר דטעמו משום מעלין בקודש ואז הוי סדרו בדווקא. ועוד יש טעם ע"פ הקבלה להעדיף סדרו דהחינוך כיון דבזוה"ק (פנחס רכח:) משמע דיש בין קשר לקשר כמלא גודל, אך מ"מ החינוך לא הזכיר טעם זה, וכת דקדוקינו בזוה"ק אין בו ממש נוכח דברי רבינו הגר"א. ג. דהגר"א הוא אחרון.

האמצעיות בתכלת.

ולמעשה יש שנהגו כדעת המכריע האחרון רבינו הגר"א ז"ל⁹⁰, לעשות ה' קשרים וביניהם ד' ד' חוליות דתכלת ודלבן לסירוגין, ובין קשר לקשר האחרון כורך חוליה אחת בלבן לבדו.

ויש שנהגו כרמב"ם בפרט מן העושים במנין החוטים כרמב"ם. אמנם אף להנוהגים ברוב הלכותיהם כהרמב"ם יל"ע בכה"ג דמ"מ יש להם לעשות ה' קשרים. דהא אף בשל לבן לא נתקבלו דברי הרמב"ם וכבר נשתקע ברוב תפוצות ישראל לעשות ה' קשרים ע"פ השו"ע שמקורו מן מדרש שהובא בדברי הראשונים ומהזוהר, אף דהרמב"ם לא הזכיר אלא חוליות, כיון שלא נזכר בש"ס ענין ה' קשרים. ולהרמב"ם דין אחד להם לכריכות דציצית של תכלת ולציצית בזמן דליכא תכלת ומ"מ הא לא נהגו כדבריו אף רוב ההולכים בדעתו.

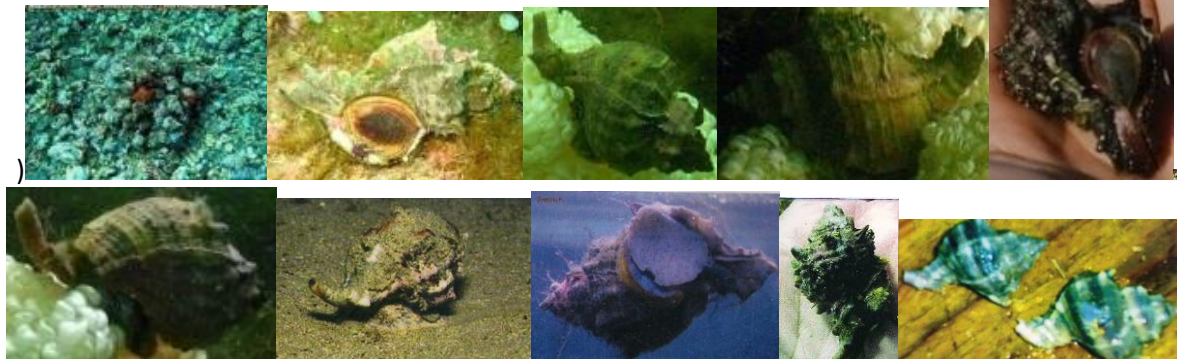
והחינוך נמי נקט לכאוי כרמב"ם דחוט הכורך הוא של תכלת (מצוה שפו סוד"ה שורש המצוה), אך מ"מ ראה לעשות ה' קשרים, וז"ל (שם ד"ה כיצד עושים): וקושרן בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה שלש חוליות ובאמצעות הקשר האחרון עושה ארבע חוליות, שנמצאו בין כולן י"ג חוליות.

ויש מן הנוהגים כתוס' והרא"ש שמסדרין אותם כסדר זה שהזכיר החינוך, והוא סדר נאה ופשוט יותר, לחלקם באופן היותר שוה. אך כבר הובאו דברי הגר"א דלא נקט כן וטעמו עמו לבאים בסודו.

⁹⁰ ויש שרצו לומר דפלוגתא דכריכות תליא בפלוגתא דמנין החוטים, דלהרמב"ם דהוא חצי חוט שכל ענינו לכריכה לפיכך כורך בכולו, ולתוס' שהם שוים לפיכך שוים אף בכריכות. אמנם מ"מ יתכן לעשות חוט א' שלם, דהיינו ב' מתוך ח' ולעשות הכריכות כתוס' דהא מצינו להראב"ד דס"ל שהוא חוט א' ומ"מ לגבי הכריכות ס"ל שהם שוים ולא ס"ל כרמב"ם שהכריכות אין עיקרם אלא בתכלת. וכן דעת הגר"א ביהל אור שנקט דהעיקר כהראב"ד שהוא חוט א', וס"ל שם נמי גבי כריכות כתוס' שהם שוים בתכלת ובלבן. גם נראים הדברים בדעת רש"י דלא איש ע"פ הסב' הנ"ל.

יש להדגיש כי אין מטרת התמונות לשמש כהוכחה לזיהוי, אלא להראות דא"ש עם דברי הגמ'.
 גופו דומה לים (ע"י אות יב)

גופו דומה לים (ע"י אות יב)

הפורפור"א (טרונקולוס) ארגמון קהה קוצים) בגוונים שונים בחיותם במים, או מעט אחר צידתם. (אף הירוק חשיב דומים למראה הים וכדאי בירושלמי ים דומה לעשבים וע"י אות יב).

וטעמינן ליה באודרא (ע"י אות ט' סעי' ב)

היונה אחר ההמסה (צהובה), והצמר הצבוע. (כשהוא נחשף לאויר הופך לכחול)

"ודמו שחור כדיו" (ע"י אות יח)

גרירי דם העומד לצביעה. תמיסת הצבע פיונה מעורבת במים בלבד.

אריג עתיק מאוד (שנמצא בחפירות) צבוע מדם הפורפור"א. (גם הסגול וגם הכחול הם מהפורפור"א)

צמר צבוע בקלא אילן – אינדיג'יו (ראה משי"כ עין התכלת פרק א, הראיה מגוון הקלא אילן)

תמונת הקיסר הרומאי 'טשארלימעג' - Charlemagne, עם בנו לואס - Louis the Pious, (בשנת ד' תקע"ד - CE 814), בלבוש תכלת. מקור: (Grandes Chroniques de France, France, Paris (BnF Fran.ais 73, fol. 128v) [ראה עין התכלת בדחיית דעת טועני הסגול]